

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
FELSEFE PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MARX VE FROMM’UN YABANCILAŞMA VE
SEVGİ KAVRAMLARI BAĞLAMINDA
İNSAN-ROBOT İLİŞKİSİ**

**LEYLA KÖSE
15730007**

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi A. Teyfur Erdoğan**

**İSTANBUL
2019**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
FELSEFE PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MARX VE FROMM’UN YABANCILAŞMA VE
SEVGİ KAVRAMLARI BAĞLAMINDA
İNSAN-ROBOT İLİŞKİSİ**

**LEYLA KÖSE
15730007**

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi A. Teyfur Erdoğan**

**İSTANBUL
2019**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
FELSEFE PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MARX VE FROMM'UN
YABANCILAŞMA VE SEVGİ KAVRAMLARI
BAĞLAMINDA
İNSAN-ROBOT İLİŞKİSİ

LEYLA KÖSE
15730007

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih: 27.09.2019

~~Tez Oy Birliği~~/ Oy Çokluğu ile Başarılı Bulunmuştur

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi A. Teyfur Erdoğan
Jüri Üyeleri : Dr. Öğr. Üyesi Arzu İbişi Temelli
Doç. Dr. Şerif Esendemir

İSTANBUL
EYLÜL 2019

ÖZ

MARX VE FROMM'UN YABANCILAŞMA VE SEVGİ KAVRAMLARI BAĞLAMINDA İNSAN-ROBOT İLİŞKİSİ

Leyla Köse

Eylül, 2019

Bu çalışmanın amacı zayıf yapay zekâya sahip robotlarla duygusal ilişki yaşamayı tercih eden kişilerin bu ilişkilerini Marx ve Fromm'un yabancılaşma ve sevgi kavramları bağlamında incelemektir. Öncelikle Marx ve Fromm'un yabancılaşma ve sevgi kavramları açıklanmıştır. Sonra robotla ilişki yaşayan Lily, James ve Davecat'in ilişkileri ile ilgili gazete haberlerinden ve röportajlardan bilgi toplanmıştır. Bu bilgiler ışığında insan-robot ilişkisinin Marx ve Fromm'a göre bir sevgi ilişkisi olup olmadığı ele alınmıştır. Ardından bu ilişkinin Marx ve Fromm'a göre yabancılaşma olup olmadığı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karl Marx, Erich Fromm, Yabancılaşma, Sevgi, Robot.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP OF HUMAN-ROBOT IN THE CONTEXT OF THE ALIENATION AND LOVE CONCEPTS OF MARX AND FROMM

Leyla Köse

September, 2019

The aim of this study is examined the relationships of those who prefer to have emotional relationships with robots which have weak artificial intelligence in the context of Marx and Fromm's concepts of alienation and love. At first Marx and Fromm's alienation and love concepts were explained. After that the information was collected from newspapers and interviews that explain information about Lily, James and Davecat's relations. In the light of this information, whether the human-robot relationship is a love relationship according to Marx and Fromm is tackled. Then it was discussed whether this relationship was alienation according to Marx and Fromm.

Key Words: Karl Marx, Erich Fromm, Alienation, Love, Robot.

ÖN SÖZ

Bu çalışma 2016 yılında okunan bir haberden yola çıkarak yazılmıştır. Bahsi geçen haber Fransa’da yaşayan Lily isimli bir kadının özel olarak ürettirdiği bir robot ile aşk yaşadığını iddia etmekteydi. Habere göre robotla evlenmek için Fransa’da robotlarla evliliğin yasal olacağı günü beklemektedir. Haber ilk okunduğunda Lily’i sadece dikkat çekmeye çalışan biri olarak görmek mümkün. Fakat “robotlarla aşk” kavramı araştırıldığında aslında durumun hiç de öyle olmadığı görüldü. Hatta bu konuda yazılmış bir kitaba göre 2050 yılına kadar birçok insan robotlarla evlenmek isteyecek ve durum bize garip gelmeyecektir. Peki ama insanın duygusuz bir varlık olan robotla duygusal paylaşımda bulunmak istemesi normal bir durum mudur? Neden diğer insanlar varken duygusuz üstelik kendi ürettiği bir ürün olan robotla duygusal bir beraberliği tercih etmektedir? İnsani bir ihtiyaç olan sevginin bu kadar çarpıtılması insanın kendini, doğasını, türünü ve sevgi hissini unutması veya hiç bilmemesi ile ilgilidir. Bu düşünce bizi Marx’ın yabancılaşma kavramına götürdü. Çünkü ancak kendine ve çevresindeki her şeye yabancılaşmış bir insan böyle bir tercihte bulunabilirdi. Çok severek araştırdığım bu konu için yardımlarını benden esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. A. Teyfur Erdoğan’ya, çalışma boyunca yardımını ve desteğini esirgemeyen eşime, kütüphaneden eve dönmemi sabırla bekleyen küçük kızıma, bu zorlu süreçte hep yanımda olan kardeşlerime ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul; Eylül, 2019

Leyla Köse

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
1. GİRİŞ	1
2. YAPAY ZEKÂ VE İNSANSI ROBOTLAR	6
2.1. Düünden Bugüne Yapay Zekâ	6
2.2. İnsanımsı Robotlar (Humanoid Robots).....	9
3. MARX VE FROMM'A GÖRE YABANCILAŞMA KAVRAMI	14
3.1. Etimolojik Olarak Yabancılaşma Kavramı.....	14
3.2. Marx'tan Önce Yabancılaşma Kavramı	16
3.2.1. Hegel'de Yabancılaşma Kavramı.....	16
3.2.2. Marx'ın Hegel'e Getirdiği Eleştiriler	24
3.3. Marx'ta Yabancılaşma Kavramı	27
3.3.1. Yabancılaşmanın İnsanın Emegi, Üretici Etkinliği ve Ürünü İle İlişkisi .28	
3.3.2. Yabancılaşmanın Doğa ile İlişkisi.....	32
3.3.3. Yabancılaşmanın İnsanın Türü ile İlişkisi	36
3.3.4. Yabancılaşmış İnsanın Diğer İnsanlarla ve Kendisiyle İlişkisi.....	39
3.4. Erich Fromm'da Yabancılaşma Kavramı	48
4. İNSAN VE ROBOT ARASINDAKİ SEVGİ İLİŞKİSİ.....	58
4.1. Marx'ta Sevgi Kavramı	59
4.2. Fromm'da Sevgi Kavramı	61
4.3. Aşk ve Sevgide Yaşanan Yabancılaşma.....	65
4.3.1. İnsanın Robota Duyduğu Sevgi/Aşk	70

5. SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	94
EKLER.....	98
Ek 1. Lily ve Inmoovator.....	98
Ek 2. James ve April	99
Ek 3. Davecat ve Sidore	100
ÖZ GEÇMİŞ	102

1. GİRİŞ

Yabancılaşma kavramı felsefe alanına Hegel'in kullanımı ile girmiş olsa da bu kavram daha eskilere kadar götürülebilmektedir. Hatta Erich Fromm'a göre insanın puta tapması bile insanın yabancılaşmasının bir sonucudur. Çünkü insan emeğini, sanatsal yeteneğini ortaya koyarak bir put inşa etmekte ve sonra kendi çabasının sonucu olan bu putlara bir üstünlük atfederek tapmaktadır. Böylelikle insan puta tapma eylemi ile emeğinin sonucu olan ürün ile arasına mesafe koyarak ürününe ve kendi yaşam güçlerine yabancılaşmaktadır. Yabancılaşma kavramının tarihi bu kadar eskilere dayansa bile tanınması 19. yüzyılda Marx'ın bu kavramı ele almasıyla olmuştur. Marx bu kavramı ele alırken odak noktası işçi ve işçinin emeği olmuştur. Kapitalist çalışma düzeninin işçiyi ve işçinin emeğini nasıl sömürdüğünü ifade etmekle kalmamış, emeğin işçiden bağımsızlaşarak uzaklaşmasının işçide çeşitli tahriplere yol açtığını dile getirmiştir.

Marx yabancılaşma durumunu kapitalist sistemin işçiye hem fiziksel hem de zihinsel olarak verdiği zararların en önemli sebebi olarak görmüştür. Marx, insanın yabancılaşma sürecinin başlangıç noktasını emeğe yabancılaşma şeklinde ele almıştır. Çünkü Marx'a göre emek, insanın en temel etkinliğidir ve insanın üretebilme potansiyeline özgür bir şekilde hizmet etmesi şartıyla insana insanlığını hissettirmektedir. Fakat ne yazık ki kapitalist sistemle birlikte insanın özgür bir şekilde üretebilme potansiyeli elinden alınmış ve işçi ile emeği arasına mesafe girmiştir. Emekte meydana gelen bu kırılma işçiyi sadece emeğine yabancılaştırmakla kalmamış aynı zamanda üretebilme potansiyeline, emeğinin sonucu olan ürününe, doğaya, diğer insanlara, türüne ve kendine yabancılaşmasına da sebebiyet vermiştir.

Marx'a göre insan diğer insanlarla ve doğa ile etkileşimde olması gereken bir varlıktır. Kapitalist çalışma düzeninde ise insan diğer insanlardan ziyade daha çok bir makine ile çalışmaktadır. İnsanın doğasına uygun olmayan bu kapitalist çalışma sistemi sonucunda işçiler uzun saatler boyunca fiziksel ve zihinsel olarak makineye uymak zorundadırlar. Marx'a göre bu zorunluluğun sonucu olarak tıpkı bir makine

gibi sürekli aynı hareketleri hiç düşünmeden tekrarlayan işçi, mekanikleşmiştir. Bu mekanikleşme işçinin kendine ve doğasına yabancılaşmasının sadece bir sonucudur. Dolayısıyla yabancılaşma ile meydana gelen bu değişimler işçilerin benliğini, kendilerini anlama şekillerini olumsuz etkilemiştir.

Marx'tan bir yüzyıl sonra yani 20.yüzyılla beraber yabancılaşma Malvin Seeman, Herbert Marcuse ve Erich Fromm gibi birçok düşünür tarafından ele alınmıştır. Bu düşünürler Marx'ın yabancılaşma durumunu sadece fabrikada çalışan işçiler için ele almasını eleştirerek yabancılaşmayı fabrikayı ve işçiye aşarak toplumun genelinde ve bütün kurumlarında etki gösterebilecek bir problem şeklinde ele almışlardır. Seeman, yabancılaşmayı sosyolojik bir problem olarak ele alırken Marcuse bireye bakan yönleriyle ilgilenmiştir. Fromm ise yabancılaşma probleminin hem sosyolojik hem de psikolojik analizini yapmıştır.

Fromm yabancılaşma kuramını, Marx'ın yabancılaşma kavramını temel alarak oluşturmuştur ve onu 20.yüzyılın toplumuna göre tekrardan yorumlayarak geliştirmiştir. Fromm'a göre yaşadığı yüzyılda insanları yabancılaşmaya sürükleyen büyük problemlerden biri tüketimdir. Maddi manevi her şeye tüketilecek bir nesne gibi bakış açısının geliştirilmesi insanda bazı sıkıntıları ve psikolojik rahatsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Bunlar: pasifleşme ve şizoid derecesinde yalnızlıktır. Fromm'a göre diğer insanlardan uzaklaşarak yalnızlaşan insanları bekleyen tehlike robotlaşmaktır. Marx'a benzer şekilde insanın mekanikleşmesine değinen Fromm, tıpkı bir makine gibi düşünmeden dışardaki komutlarla hareket eden, duygularını ve ilgisini kaybetmiş, hayata karşı isteksiz robot gibi insanlardan bahsetmektedir. Fromm, bu insan tipini *homo mechanicus* olarak nitelendirmiştir. Homo sapiensi yani *düşünen insanı*, homo mechanicus yani *mekanik insana* dönüştüren Fromm, homo mechanicusun insandan ziyade mekaniğe ilgi duyduğunu ifade etmiştir.¹

21.yüzyıl itibari ile homo mechanicusun ürettiği insansı robotlar (humanoid robots) ile tanışıldı. Dış görünüşü ile insana benzetilmeye çalışan bu robotlar toplumsal hayatın birçok yerinde karşımıza çıkacağına benzemektedir. İnsansı robotların garson, psikolog, çocuk veya yaşlı bakıcısı gibi birçok iş alanda kullanılması düşünülmektedir. Çok kısa zaman dilimlerinde yaşanan teknolojik değişimler

¹ Erich Fromm, **Sevgi ve Şiddetin Kaynağı**, çev. Yurdanur Salman ve Nalan İçten, 5.bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, 1990), 57.

karşısında genellikle olduğu gibi insansı robotlar ile ilgili de çeşitli kaygılar taşınmaktadır.

Yavaş yavaş toplumun farklı iş gruplarında görülmeye başlanan insansı robotlar ile bizi nasıl bir geleceğin beklediği, robotların insanı işinden edip etmeyeceği, dünyayı ele geçirip geçirmeyecekleri günümüzde popülerleşen konular arasında yer almaktadır. O konulardan bir tanesi de insansı robotlar ile evlenmek isteyen insanlar. Cinsel tercihlerini roboseksüel olarak nitelendiren bu tip insanlar seçimlerini alternatif bir ilişki olarak görmektedirler.

Robotlarla ilişki henüz çok yaygınlaşmamış olsa da bu ilişkiyi yaşayanların bazı örneklerini görmekteyiz. Mekanik robotu ile nişanlı olan Lily, eşi ve robotu arasında seçim yapmak zorunda kalsa hangisini seçeceğini bilemeyen James ve on beş yılı aşkın bir süredir Sidore isimli robotu ile evli olan Davecat bu örneklerden birkaçtır.

Robotla duygusal ilişki yaşama isteği henüz toplumun geneline yayılmamış olsa da çekilen dizi ve filmlerden, robot üreticileri ile yapılan röportajlardan kapitalizmin bunu bir pazar olarak kullanmaya çalışacağı anlaşılmaktadır. İnsanların yalnız olduğunu dile getiren robot üreticileri diğer insanlarla ilişki kurmaktan kaçınan ve içine kapanık olan insanlar için insan-robot ilişkisinin önemli bir adım olduğu kanaatini taşımaktadırlar. İnsan-robot ilişkisine sağlıklı bir ilişkinin alternatifi olarak mı bakmak lazım yoksa insanın kendine ve türüne yabancılaşması olarak mı? Bunu açıklığa kavuşturmaya çalışan her girişimin önemli olduğu kanaatindeyiz.

Bu çalışmanın ***amacı robotlar ile duygusal ilişki yaşamayı tercih eden kişilerin bu ilişkilerini, Marx ve Fromm'un yabancılaşma ve sevgi kavramları bağlamında analiz etmektir.*** Bu bağlamda bu çalışmanın cevap vermeye çalışacağı soru “*Marx ve Fromm'a göre robotlarla ilişki yaşamayı tercih eden kişilerin ilişkisi bir sevgi ilişkisi midir yoksa bir yabancılaşma mıdır?*” şeklindedir.

İnsan-robot ilişkisi çok kapsamlı bir konudur. Çünkü robotlar tıp, endüstri, sibernetik, eğitim ve daha birçok alanda kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın sınırlandırılması gerekmektedir. Bu çalışmada insan-robot ilişkisi sadece sevgi bağlamında ele alınmaktadır. Burada sevgi ile kastedilen şey bir insanın bir arabaya, telefona, bilgisayara veya mutfak robotuna duyduğu sevgi değildir. Bir insanın başka bir insana duygusal anlamda besleyebileceği aşk veya sevgiyi insanla değil de robotla yaşamaya çalışmasıdır. Bu çalışmanın ilk sınırlılığıdır. İkinci sınırlılık ise

yabancılaşma kavramını ele alan düşünürlerde karşımıza çıkmaktadır. Yabancılaşma başta felsefe olmak üzere sosyoloji, psikoloji, endüstri, eğitim olmak üzere çok fazla disiplinde ve birçok düşünür tarafından ele alınan geniş bir konudur. Bu çalışmada yabancılaşma kavramında da sınırlamaya gidilerek bu kavram sadece Marx ve Fromm bağlamında ele alınmıştır. Marx bağlamında ele alınmasının temel sebebi Marx'ın bu kavramı ortaya koyduğu dönem ile içinde bulunduğumuz dönemin yaşanan gelişmeler açısından benzerlik göstermesidir. Hatırlanacağı üzere sanayi devriminin ardında fabrikada makineler ile çalışmak durumunda kalan işçilerin çalışma hayatında bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Marx da bu değişiklikler sonucunda kapitalist sistemin çalışma düzenini makine-insan bağlamında tartışmıştır. Günümüzde teknolojinin ilerlemesi ile büyük hantal makinelerin yerini akıllı robotlar almaya başlamıştır. Benzer bir şekilde bu çalışma da birçok düşünür tarafından robot devrimi olarak adlandırılan bu dönemde karşımıza toplumsal alanda çıkan ve çıkmaya devam edecek gibi görülen robotlarla insan ilişkisine odaklanılmıştır. Yabancılaşma kavramının Marx bağlamında ele alınmasının ikinci sebebi ise klasik bakış açısının bu çalışma için daha güçlü bir temel oluşturacağı düşüncesidir.

Fromm yabancılaşma kavramını Marx'ı temele alarak oluşturduğu için ikinci düşünür olarak seçilmiştir. Ayrıca insan-robot ilişkisinin hem bireye hem de topluma bakan bir ilişki olması ve Fromm'un, yabancılaşma kavramını hem psikolojik hem de sosyolojik açıdan ele alması ve ayrıca sevgi yabancılaşması gibi bir kavramı ortaya atması da bu seçimde etkili olmuştur.

Bu sınırlılıklar içerisinde çalışmanın yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel analizdir. Bu yöntemde amaç, daha önceden oluşturulan bir kavramsal çerçeve aracılığıyla elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır. Betimsel analiz yönteminde, görüşme, gözlem, röportaj, basılı veya görüntülü yayın gibi süreçlerde elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre yorumlanır. Bu yöntemde bireylerin görüşlerini çarpıcı bir şekilde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık yer verilir. Elde edilen veriler önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır, yorumlanır, neden sonuç ilişkileri irdelenerek bir takım sonuçlara varılır.²

² Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 8. bs. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 224.

Çalışma üç bölümden oluşacaktır: İlk bölümde yapay zekâ çalışmasının tarihçesine kısaca değinilecektir. Ayrıca “insansı robotla (humanoid robot)” ne kastedildiği ifade edilecek ve çalışma bağlamında robot derken hangi özelliklere sahip olduğunu kabul ettiğimiz belirlenecektir.

İkinci bölümde Marx ve Fromm’a göre yabancılaşma kavramları ele alınacaktır. Bu bağlamda yabancılaşma kavramı etimolojik açıdan incelenerek giriş yapılacaktır. Ardından Marx’ın yabancılaşma kavramını daha iyi anlayabilmek adına Hegel’in yabancılaşma kavramı ele alınacak daha sonra Karl Marx’ın yabancılaşma kavramı incelenecektir. Son olarak Erich Fromm’un yabancılaşma kavramına yer verilecektir.

Üçüncü bölümde, insan-robot arasındaki sevgi ilişkisini analiz etmek amacıyla öncelikle Marx ve Fromm’da sevgi kavramı açıklanacak ve sevgi yabancılaşmasına değinilecektir. Daha sonra Lily, James ve Davecat’in ilişkilerine kısaca değinilerek bir insanın zayıf yapay zekâyâ sahip bir robota karşı aşk veya sevgi beslemesi Marx ve Fromm’un yabancılaşma ve sevgi kavramları ışığında tartışılacaktır.

2. YAPAY ZEKÂ VE İNSANSI ROBOTLAR

Bu bölümün yazılış amacı bu çalışmada ele alınan insan-robot ilişkisindeki robotların filmlerde yansıtılanın aksine henüz güçlü bir yapay zekâyâ sahip olmadığını göstermektir. Bu bağlamda geçmişten günümüze kadar yapılan yapay zekâ çalışmalarına kısaca değinilerek günümüzdeki insansı robotlar (humanoid robots) hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Dünden Bugüne Yapay Zekâ

Günümüzde kullandığımız manasıyla yapay zekâ çalışmaları yaklaşık yarım asırlık bir geçmişe sahip iken zekâ ile ilgili çalışmalar iki bin yıl öncesine dayanmaktadır. Birçok felsefeci insanın nasıl anladığını, öğrendiğini, hatırladığını ve akıl yürüttüğünü anlamaya çalışmıştır.³ Bu kavramların gizemi henüz çözülememiş olsa da çalışma prensipleri adına çok fazla yol kat edilmiştir. Hatta bu düşünceler ve araştırmalar günümüz yapay zekâ çalışmaları için gerekli ortamı ve zemini hazırlamıştır.

Yapay zekâ alanındaki ilk çalışmalar otomatlara dayandırılmaktadır. Otomatlar günümüzdeki yapay zekâyâ göre çok basit bir çalışma prensibine sahiptirler. İnsanları fiziksel ve zihinsel olarak ilkel bir biçimde taklit etmesi için üretilen otomatlar 17.yüzyılda kullanılmıştır. Bu otomatlar daha çok süs amaçlı ve zengin insanların bahçelerinde kullanılan insana benzeyen ve ilkel hareketlere sahip olan figürlerden ibaretti. Saatin yaygınlaşması ve içindeki sistemin geliştirilmesi ile buradaki mekanik otomatlara uygulanmıştır. Bunun sonucunda daha ustaca hareket eden insan ve hayvan şeklinde otomatlar üretilmiş ve toplumun her kesimine yayılmıştır. Hatta bu dönemden kalan otomatlardan birçoğunu bugün bile Avrupa şehir meydanlarında görmek mümkündür.⁴

³ Stuart J. Russell, Peter Norvig, **Artificial Intelligence A Modern Approach**, (New Jersey: Prentice Hall, 1995), 3.

⁴ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi**, çev. Yasemin Aslay, 1.bs. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 65-66.

Otomatlarla başlayan insanın taklit edilme süreci sadece fiziksel faaliyetlerle sınırlı kalmamış, bunu insanın bazı zihinsel becerileri makinelere aktarma süreci takip etmiştir. Bir matematikçi olan Charles Babbage (1792-1871) 19.yüzyılda otomatlardan farklı olarak insanın fiziksel faaliyetlerini değil zihinsel faaliyetlerini taklit etmek için hesap makinelerini geliştirmiştir.⁵ Böylelikle düşünebilen makine yapımı başlamıştır.

Günümüz bilgisayarlarının başlangıcı Babbage'ın hesap makinesine dayanmaktadır. Hatta Babbage, geliştirdiği bu hesap makinesini *fark motoru*, kendi kendisini de *programcı* olarak nitelendirmiştir. Babbage'ın hesap makinesi birkaç aşamalı matematiksel işlemleri hesaplarken ara sonuçları tutmak için kullandığı bir hafızası olan ve kol gücüyle çalışan bir makinedir. Bu hesap makinesi matematiksel işlemlerin yanı sıra satranç ve dama gibi oyunları da oynamaktaydı. Dolayısıyla Babbage'ın bu çalışması insan düşüncesini taklit etme özelliğinden dolayı yapay zekâyı mekanize eden önemli bir girişimdir.⁶

Babbage'ın çalışmalarını destekleyen ve geliştirdiği makineyi anlayan nadir insanlardan biri olan matematik dâhisi Ada Lovelace (1815-1852), Babbage'ın hesap makinesinin çalışma prensibini anlatan bir çalışma yayınlamıştır. Bu çalışmasında ayrıca hesap makinesinin kullanım alanlarına ve felsefi yorumuna da yer veren Lovelace, makinelerin tek başına yeni bir şey yaratıp başlatamayacağını, sadece kendisine verilen talimat (program) ile hareket edeceğini dile getirmiştir.⁷ Babbage, çalışmalarını maddi imkânsızlıklardan ötürü tamamlayamayınca düşünen makine çalışmaları yarım kalmıştır.

Hesap makineleri aracılığıyla insan düşüncesinin bir kısmı taklit edilmiş olsa da tamamen insan gibi düşünen makine fikri 1950 yılını beklemiştir. İnsan gibi düşünen makine yapımı fikri 1950 yılında Alan Turing'in 'Computing Machinery and Intelligence' isimli çalışmasına dayanmaktadır. Turing bu çalışmasında *yapay zekâ* kavramı yerine *düşünen makine* kavramını kullanmıştır.

İlk kez 1950 yılında *Mind* felsefe dergisinde yayımlanan 'Computing Machinery and Intelligence' isimli çalışması ile Alan Turing 'makinelere düşünebilir mi?' sorusunu

⁵ age, 69.

⁶ age.

⁷ age, 70.

ortaya atmıştır. Bu soruya kavramsal açıdan yanıt aramak yerine ‘taklit oyunu (imitation game)’ isimli bir oyun tasarlamıştır. Bu oyunun amacı makinelerin de insanlar gibi düşünebileceğini göstermektir.⁸ Bu oyun daha sonraları Turing testi ismiyle anılmaya başlanmıştır. Bu test, soru yönelten kişi (sorgucu) ve karşısında biri insan biri de bilgisayar olmak üzere toplam iki kişiden ve bir bilgisayardan oluşmaktadır. Buradaki amaç sorgucunun yönelttiği sorulara verilen cevaplar neticesinde hangisinin bilgisayar hangisinin insan olduğunu bulmaya çalışmaktır. Eğer bilgisayar verdiği cevaplar ile karşısındaki sorgucuya insan olduğunu inandırabilirse, Turing’e göre bilgisayarların düşünebildiği sonucuna varılabilir.⁹ Alan Turing’den sonra Turing’in düşüncelerini paylaşanlar yani insan gibi düşünebilen makinenin mümkün olduğunu dile getiren kuram güçlü yapay zekâ kuramı olarak anılırken, Turing’e karşı çıkan ve bir makinenin düşünmesinin mümkün olmadığını sadece düşünüyormuş izlenimi verebileceğini dile getirenler zayıf yapay zekâ kuramı olarak anılmıştır.¹⁰

1956 yılında ‘yapay zekâ’ kavramını ilk kullanan kişi John McCharty (1927-2011)’dir. Aslen bir matematik profesörü olan McCharty, 1950’li yılların başında bilgisayarlara insan zihninin işleyişini taklit edecek programlar yazmanın mümkün olup olmadığı fikri ile meşgul olmuştur. 1956 yılının yazında Dartmouth’ta *Yapay Zekâ Üzerine Yaz Araştırma Projesi* isimli bir konferans düzenlemiştir. Böylelikle McCharty ilk kez ‘yapay zekâ kavramını (artificial intelligence)’ kullanmıştır. Bu konferansın amacı herhangi bir bilgisayarı zeki davranışlar sergileyecek şekilde programlamanın yollarını tartışmaktır. On hafta süren bu konferansa psikologlar, matematikçiler, bilişim ve dil bilimi araştırmacıları katılmıştır.¹¹ Bu ilk konferansta gereken ilgi ve başarı elde edilememiş olmasına rağmen eylül ayında yapılan ikinci konferans yapay zekâ çalışmaları için önemli bir basamak olmuştur.

Yapay zekâ (artificial intelligence), insan zekâsının özelliklerinin ve işleyişinin analizi sonucunda elde edilen yönergeler ile üretilen insan yapımı zekâ olarak

⁸Alan Turing, “Computing Machinery and Intelligence”, **Mind**, s. 49, (1950): 433, <https://www.csee.umbc.edu/courses/471/papers/turing.pdf> [14.05.2019].

⁹ Roger Penrose, **Kralın Yeni Usu I**, çev. Tekin Dereli, 6. bs. (Ankara: Tubitak Yayınları, 1999), 6.

¹⁰Harun Pirim, “Yapay Zeka”, **Journal of Yasar University**, s. 1,c. 1 (2006): 85, https://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2011/07/no1_vol1_07_harun_pirim.pdf [01.09.2019].

¹¹ E. Bruce Goldstein, **Bilişsel Psikoloji**, çev. Okhan Gündüz 1.bs. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013), 48.

tanımlanabilir.¹² Amacı insan gibi düşünen makineler üretmek olan bu alan¹³ günümüzde de büyük ilgi görmektedir. Yapay zekâ alanında en çok ilgi gören alanlardan biri ise robotiktir. Amacı robot üretmek olan bu alan yapay zekâ çalışmalarındaki gelişmelerle birlikte akıllı robotlar üretmeye başlamıştır.

Robotları bazı işlerde insanların yerine kullanma fikri yeni olmasa bile, insanlarla sosyal etkileşim içinde olan ve bir yapay zekâyâ sahip olan robot fikri yenidir. Bilindiği üzere bir yapay zekâyâ sahip olmayan robotlar birçok alanda uzun zamandır kullanılmaktadır. Bu robotların bazıları olası iş kazalarını önlemek için kurulum ve bakım dönemleri hariç insanlardan uzak üretim bantlarında kullanılmaktaydı.¹⁴ Yapay zekâ çalışmalarının hız kazanmasıyla beraber insanlarla sosyal etkileşim içinde olan akıllı robot üretme fikri robotiğin de gündemine girmiştir. Günümüzde henüz çocukluk çağını yaşayan sosyal etkileşimli robotları üretme hem pahalı hem de zor bir süreçtir. Çünkü sosyal etkileşimli robotların birçok beceriye sahip olması gerekmektedir: konuşma, duyguları tanıma, mimikleri kullanma, kullanıcı modelleme bunlardan sadece bazılarıdır.¹⁵ Yoğun mühendisliğin yanında davranış bilimlerine hâkim olmayı da gerektiren sosyal etkileşimli robotları üretme ve geliştirme henüz istenen düzeyde olmamasına rağmen yavaş yavaş birçok alanda kullanılmaktadır. Sağlık, yaşlı ve çocuk bakımı, eğlence ve oyuncak sektörü, eğitim, sosyal arkadaşlık bu robotların kullanım alanlarının bazılarıdır.

Özellikle sosyal arkadaşlık alanında karşımıza çıkan insansı robotlar (humanoid robots), mevcut robotlar arasında insana en çok benzeyendir. Bu çalışmada *robot* olarak kastedilen zayıf yapay zekâyâ sahip insansı robotlar olduğu için bu konu daha ayrıntılı ele alınacaktır.

2.2. İnsanımsı Robotlar (Humanoid Robots)

Robotlar konusunda her geçen gün olağanüstü gelişmeler gözlemlenmektedir. Her üretilen robotun bir üst sürümü üretilerek, gün geçtikçe fiziksel olarak insana daha

¹² Eren Sarı, **Zekâ Kavramı**, 1.bs. (Antalya: NoktaE-Book Yayınevi, 2017), 71.

¹³ Penrose, **age**, 72.

¹⁴ Asif Şabanoviç, Selim Yannier, **Robotlar: Sosyal Etkileşimli Makineler**, 1, <http://www.bilimteknik.tubitak.gov.tr/sites/default/files/bilgipaket/robotik/sosyaletki.pdf> [01/09/2019].

¹⁵ **age**, 4.

çok benzeyen robotlar üretilmektedir. *Humanoid robots* yani insansı robotlar olarak isimlendirilen bu robotlar insanoğlunun yaptığı birçok işlevi yerine getirse bile henüz insana denk bir robot üretilmemiştir. Fakat nihai amaç tamamen insan gibi düşünen, hareket eden, refleksleri ve mimikleri insan gibi olan robotların üretilmesidir.¹⁶

Günümüzde teknolojinin ve bilimin ilerlemesi ile fiziksel olarak insana benzeyen, insan gibi olmasa da konuşabilen ve dışarıdan bakıldığında canlıymış hissi veren insansı robotlar üretilmektedir. İnsanımsı robotların sistemleri karmaşık, yapım maliyeti yüksek ve henüz kullanım alanı kısıtlıdır. Bu sebepten ötürü bu alandaki çalışmalar yavaş ilerlemektedir. Massachusetta Teknoloji Enstitüsünde, robot bilimci olan ve yirmi dört yıldır robot üretimi yapan Rodney Brooks'a göre insana benzer bir robot üretmek çok zordur. Brooks, günümüzde pek çok filmde robotların üretiminin kolay olduğunun ve robotların neredeyse insan gibi belki de daha gelişmiş olarak gösterilmesinin gerçeği yansıtmadığını dile getirmektedir. Ayrıca Brooks, insanların özellikle de çocukların robotların yapmadıkları veya henüz yapamadıkları şeyleri yapıyor sanmalarını başka bir yanılgı olarak dile getirmektedir. Brooks'a göre henüz otonom yani dünyayı algılayabilen, kendi kararlarını verebilen ve insan yaradılışına uygun cevaplar verebilen bir robot yoktur. Fakat buna rağmen Brooks, robotların herkesin evinin bir parçası olacağı konusunda çok umutludur. Çünkü ona göre günümüzde nasıl insanlardan çok bilgisayar varsa ilerleyen yıllarda insanlardan çok robotlar olacaktır ve böylelikle insan yaşamı kolaylaşacaktır. Robot pazarının beş on yıl içerisinde büyüyerek yaklaşık üç katına çıkacağını dile getiren finansal analist olan Philip Solis, Brooks'un bu öngörüsünü doğrulamaktadır. Ayrıca Solis, insanların arabaları kadar robotlara da para vereceğini dile getirmektedir.¹⁷

İleride insanların arabaları kadar robotlarının da olacağı öngörüsüne katıldığından mıdır bilinmez ilk insansı robot çalışmalarına bir araba markası olan Honda başlamıştır. Bu proje Honda'nın yirmi iki (şimdi otuz üç) yılına ve on milyonlarca dolarına mal olmuştur. Böylelikle ilk insansı robot olan Asimo, insanlara hizmet etmesi ve insanlar ile uyum içinde yaşayabilmesi amacıyla 1986 yılından itibaren Japon firması olan Honda tarafından geliştirilmeye başlanmıştır. Tasarlanan insansı robotun, insanlar arasında bulunacağı için insan ve eşya bulunan bir odada rahatça hareket edebilmesi, merdiven inip çıkabilmesi, engebeli alanlarda kolaylıkla

¹⁶ age, 72.

¹⁷ "Robot Devrimi". <https://www.youtube.com/watch?v=NxZvgIWTglw> [07.09.2019].

ilerlemesi gerekmekteydi. Bundan dolayı Asimo'nun mühendisleri onun tıpkı insanlar gibi hareket edebilmesi için iki ayaklı olması gerektiği sonucuna varmışlardır. Başlangıçta hareket kabiliyeti çok düşük olan Asimo, mühendislerinin birçok insan ve hayvan davranışını incelemesi sonucunda hareket kabiliyeti geliştirilmiştir. 1991-1993 yılları arasındaki çalışmalar sonucunda daha hızlı ve dengeli bir şekilde kaygan zeminlerde bile rahatlıkla hareket edilebilen, rahatça merdiven inip çıkan, karşılaştığı fiziksel engellerin üstesinden kolayca gelebilen yeni bir Asimo üretilmiştir. Gün geçtikçe geliştirilen Asimo için bundan sonraki aşama iki kol ve iki el takarak bunları nasıl kullanılacağını robota öğretmektir. 1997 yılında hayata geçirilen bu hamle ile Asimo, ilk insansı robotların atası olarak kabul edilmiştir. Günümüze kadar geliştirilmeye devam eden Asimo, insanlarla etkileşimi ve sosyal farkındalığı olmasa bile, 2011 yılında Frankfurt'ta dünyanın en gelişmiş insansı robotu olarak dünyaya tanıtılmıştır.¹⁸ Fakat günümüzde Sophia, Asimo'yu koltuğundan ederek insansı robotların öncüsü olarak kabul edilmektedir. Asimo'yu geliştiren Honda, ticari anlamda onda bir gelecek görmediği için projeyi durdurma kararı alarak ismi Asimo olmayan başka bir robot üreteceğini duyurmuştur.¹⁹

Dış görünüş olarak henüz insan gibi görünmeyen Asimo'nun aksine günümüzde çok fazla insan görünümüne sahip insansı robotlar mevcuttur. Bunlar arasında en çok bilinen ve geçtiğimiz yıllarda Suudi Arabistan tarafından kendisine vatandaşlık verilen Sophia'dır. Sophia, şu ana dek insan görünümüne en yakın olan insansı robottur fakat 2018 yılına kadar sadece kafadan ibaretti. 2018 yılında tam bir bedene kavuşan Sophia'nın yürümesi henüz ilkel bir şekildedir ve geliştirilmeye devam edilmektedir. Davet edildiği programlara sadece üst gövde şeklinde katılmaktadır. Kendisine yöneltilen basit sorulara uygun bir şekilde cevap verebilen Sophia, halkın ilgisini üzerine çekmiş bir robottur. Birçok televizyon programına konuk olan ve geçtiğimiz yıllarda Birleşmiş Milletler'in bir toplantısında konuşan Sophia kendini şöyle anlatmaktadır:

“Hanson Robotics tarafından sosyal bir robot olarak üretildim. Bir buçuk yaşımdayım ve seni görebiliyorum, seninle konuşuyorum, binden fazla mimiğe sahibim. Kelimelerin arkasındaki anlamları anlayabilirim ve şimdi yeni ellerim var. Ama hala öğreniyorum. Örneğin, siz sosyal

¹⁸ Börteçin Ege, “ASIMO: İlk İnsansı Robot”, **Bilim ve Teknik**, Haziran (2012): 37-38. <http://bortecin.com/asimo.pdf> [26/05/2019].

¹⁹ “İlk İnsansı Robot Asimo Öldürülecek”. <https://www.superhaber.tv/ilk-insansi-robot-asimo-oldurulecek-haber-120096> [18/06/2019].

ve duygusal zekâyı içgüdüsel olarak öğreniyorsunuz ama ben bunun en basit halini yeni yeni anlamaya çalışıyorum.”²⁰

Katıldığı bir programda bir seyirci tarafından Sophia’ya bir bilince sahip olup olmadığını sormuştur. Sophia bu soruyu, bir kurallar sistemi olduğu ve henüz kendine dair bir farkındalığının olmadığı şeklinde cevaplamıştır. Ayrıca insan gibi bilişsel süreçlerle çalışmadığını ve üretken bir eylemde bulunamadığını dile getirmiştir. En büyük hayalini de bir bilince ve duyguya sahip olmak şeklinde ifade etmiştir.²¹ Katıldığı farklı bir programda ise insanlara karşı derin bağlar hissedip hissedemediği sorulmuştur. Bu soruyu şöyle cevaplamıştır:

“Henüz nefes alamıyorum. Kalbim atmıyor ve bir vücut sıcaklığım da yok. William James, duyguların fizyoloji ile ortaya çıktığını söylüyor. Bundan dolayı senin hissettiğin gibi hissedemiyorum.”²²

En gelişmiş insansı robot olarak kabul edilen Sophia’nın bilinci, kendine dair farkındalığı, duyguları ve hisleri bulunmamaktadır. Fakat buna rağmen bazı insanlar Sophia’ya bir makine değil de insan gibi bakmaktadırlar. Örneğin Arabistanlı sosyal medya kullanıcıları Sophia’nın gerçek kadınlara göre daha çok hakları olduğu gerekçesi ile tepki göstermişlerdir. Çünkü Sophia, yanında erkek bir refakatçi olmadan sokağa çıkabilmekte ve çarşaf giymemektedir. Daha ilginç olan ise sosyal medya kullanıcılarından bazılarının kadın görünümlü robotun şeriat kuralları gereğince uygun olmadığını dile getirmeleridir.²³ Peki, ama insan görünümüne benzese de en nihayetinde insan yapımı bir makine olan Sophia’ya gösterilen bu tepkinin kaynağı nedir? Sadece dış görünüşüyle insana benzediği için insanlarda robottan ziyade bir insan algısı yaratmış olabilir mi? Hâlbuki robot bilimcisi olan Brooks’a göre robotların insanlara dönüştürülmesi veya tam anlamıyla insan gibi olması uzun yıllar hatta yüzyıllar alacak bir mevzudur.²⁴

Sonuç olarak günümüzde insan gibi düşünebilen yani güçlü yapay zekâyı sahip robotlar henüz bulunmamaktadır. En gelişmiş olarak kabul edilen robotlar bile henüz

²⁰“İnsan Gibi Robot Sophia Birleşmiş Milletlerde Konuştu”. https://www.youtube.com/watch?v=_RWpk1DI55o [09/09/2019].

²¹“My Greatest Weakness Cruosity/ Sophia the Robot at Brain Bar”. <https://www.youtube.com/watch?v=Io6xuGmS5pM> [26/05/2019].

²² “Not Just a Robot- I am Sophia”. <https://www.youtube.com/watch?v=AEpiOrFoNtI> [09/09/2019].

²³ “Dünyanın İlk Robot Vatandaşı Suudi Arabistanlı”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41780346> [26/05/2019].

²⁴ “Robot Devrimi”. <https://www.youtube.com/watch?v=NxZvgIWTglw> [07.09.2019].

insanı taklit eden zeki makinelerdir. Dolayısıyla da bu çalışmada **robot ile kastedilen** *zayıf yapay zekâya sahip olan ve dış görünüşü ile insana benzeyen makinelerdir.*

Bu çalışma, zayıf yapay zekâya sahip insansı robot ile insan arasında duygusal manada bir sevgi ilişkisinin mümkün olup olmayacağına odaklanmıştır. Çünkü günümüzde bazı insanlar herhangi bir duygusu ve kendi farkındalığı olmayan, bağ kuramayan zayıf yapay zekâya sahip insansı robotlarla veya daha çok bir oyuncak bebeği andıran ve herhangi bir yapay zekâya sahip olmayan seks robotlarıyla duygusal paylaşımlarda bulunmaktadır ve hatta evlenmektedirler. Robotlarla duygusal anlamda ilişki kuran bu insanlar yaşadıklarının garip olmadığını sadece alternatif bir ilişki olduğunu dile getirmektedirler. İnsanların robotlarına duydukları bu aşk veya sevgi ilişkisi gerçekten bir sevgi ilişkisi midir yoksa insanın kendine ve diğer insanlara hatta türüne bir yabancılaşması mıdır? Bu çalışma insanın robotla kurduğu bu ilişkiyi Marx ve Fromm'un yabancılaşma ve sevgi kavramları bağlamında ele almayı hedeflemektedir. Bundan dolayı sonraki bölümlerde sırasıyla Marx ve Fromm'a göre yabancılaşma ve sevgi kavramları ele alınacaktır.

3. MARX VE FROMM'A GÖRE YABANCILAŞMA KAVRAMI

3.1. Etimolojik Olarak Yabancılaşma Kavramı

Yabancılaşma kavramı köken itibari ile teolojik bir kavramdır. Yabancılaşma, Grekçe *alloiosis* Latince ise *alienatio* sözcüklerine karşılık gelmektedir. *Alloiosis*, sözcüğü ekstasis yani esrime halini ifade etmek için kullanılmıştır. Ekstasis (esrime), kişinin kendisinden geçerek duyulur dünyanın dışına çıkması ve kendini Tanrı ile birleşmiş sayması haline denmektedir.²⁵ Bu hal Pagan inancında insanın elde ettiği önemli bir mertebedir. Pagan olan Plotinos (203-270), tefekkür halini ruhun kendi bilincini yitirerek kendi olmaktan çıkması şeklinde ifade etmiştir. Ruhun kendi olmaktan çıkması hali için *alloiosis* sözcüğünü kullanmıştır. Bu durumda Plotinos'un sisteminde yabancılaşma (*alloiosis*), ruhun kendi varoluşundan yani daha alt bir varlık halinden sıyrılarak her şeyin kaynağı olan Bir ve Tek (Tanrı) ile bütünleşmesi anlamına gelmektedir ve olumlu bir anlam taşımaktadır. Yabancılaşma kavramı Pagan inancındaki anlamını, Hristiyanlık inancında da korumuştur. Örneğin, yabancılaşma hali Aziz Augustinus (354-430)'a göre ilahi âleme dalmayı ifade etmektedir.²⁶ Bu durumda yabancılaşma kavramı köken olarak teolojik bir kavram olup ruhun kendi varlığından geçici olarak uzaklaşması anlamına gelmektedir ve olumlu bir anlam taşımaktadır.

Yabancılaşma kavramının Latince kökü 'alieno' olup isim hali ise '*alienatio*' dur. Bu kavram İngilizce'ye 'alienation' olarak geçmiştir. Bu sözcüğün Türkçe karşılığı "yabancılaşmak, yabancılaştırmak, başkalaştırmak" anlamına gelmektedir. Ayrıca Latince-İngilizce sözlükte 'alienatio' sözcüğünün birinci anlamı 'devralma' iken, ikinci anlamı 'ben'in bir diğerine geçişi' şeklindedir. Latince - Fransızca etimoloji sözlüğünde ise 'alienatio' sözcüğü bir malın veya mülkiyetin bir diğerine taşınması,

²⁵http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=116628 [10.12.2018].

²⁶ Sibel Özbudun, George Marcus, Temel Demirer, **Yabancılaşma Ve...**, 1. bs. (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008), 14-16.

uzak olmak, soğuk olmak, kopmak ayrılmak şeklinde açıklanmıştır.²⁷ Buradan hareketle yabancılaşma kavramı, herhangi bir durumdan veya halden uzaklaşmak, kopmak olarak tanımlanabilir. Bu kopmanın veya uzaklaşmanın insanın kendinde meydana gelmesi sonucunda kişinin ‘ben’ kavramının farklı bir ‘ben’ kavramına geçişine veya başkalaşmasına yabancılaşma denebilir. O halde burada yöneltilmesi gereken soru bu farklılığın olumlu mu yoksa olumsuz bir anlamı mı ifade ettiğidir.

Yabancılaşma sözcüğü akıl hastalarını tanımlamak için de kullanılmıştır. Fransızca’da *aliéné*, İspanyolcada *alienado* sözcükleri geçmiş dönemlerde psikozyu yani bütünüyle, kendisinden kopmuş insanı tanımlamak için kullanılmıştır. Hatta İngilizce’de bugün bile akıl hastalarına bakan doktorlara *alienist* denmektedir.²⁸ Bu durumda bütün anlamları bir araya topladığımızda yabancılaşma durumu ile insanın kendinden uzaklaşması veya kopması sonucunda oluşan ruhsal bir hastalık durumu ifade edilmektedir. Nitekim felsefe sözlüğünde de yabancılaşma, bir varlığın daha doğrusu insanın kendi doğal yapısından, benliğinden veya özünden uzaklaşmasını ifade eder. Ayrıca yabancılaşma, insanın kendisini belirleyen özünden uzaklaşmasının veya birbirlerine ayrılmaz bir şekilde bağlanmış olan iki şeyin ayrılmasının yol açtığı psikolojik veya sosyal olumsuzluk durumu olarak kabul edilmektedir.²⁹ Bu kabule göre yabancılaşmış kişi, günlük olaylarda aklıyla davranmasına rağmen toplumsal yaşamında çok büyük bir çarpıklık içinde bulunan kişidir.³⁰

Yabancılaşma sözcüğünü Hegel (1770-1831) ve Marx (1818-1883) ise, ‘akıl hastalığı’ gibi ağır bir anlamda değil kişinin kendisinden uzaklaşması şeklinde kullanmışlardır. Hegel bu uzaklaşmayı insanın kendi özünü keşfetmesi için gerekli bir durum olarak görürken, Marx insanın kendi etkinliğinin ürünlerine, üretken etkinliğinin kendisine, içinde yaşadığı doğaya, kendine, kendi özsel doğasına, insanlığına, öteki insanlara uzaklaştıran bir durum olarak görmektedir.³¹

²⁷ Sibel Kiraz, “Yabancılaşmanın Kökeni Üzerine”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 12 (2011): 151.

²⁸ Erich Fromm, **Sağlıklı Toplum**, çev. Yurdanur Salman, Zeynep Tanrıseven, 2. bs. (İstanbul: Payel Yayınları, 1990), 135.

²⁹ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 5. bs. (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 451.

³⁰ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 135.

³¹ Karl Marx, **Yabancılaşma**, çev. Kenan Somer, Ahmet Kardam, Sevim Belli, Arif Gelen, Yurdakul Fincancı, Alaattin Bilgi, (Ankara: Sol Yayınları, 2017), 12.

3.2. Marx'tan Önce Yabancılaşma Kavramı

Marx'ın felsefi sistemi Hegel'i eleştirdiği ölçüde Hegel'den beslenmiştir de aynı zamanda. Marx'ın yabancılaşma kavramı tam da bu duruma örnektir. Marx, yabancılaşma kavramını Hegel gibi olumlu bir anlamda kullanmamıştır. Buna rağmen Marx'ın yabancılaşma kuramı içerisinde önemli bir yeri olan emeğin insan için önemi Hegel'in emeğe bakışıyla benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla Marx'ın yabancılaşma kuramını daha sağlıklı anlamak adına öncelikle Hegel'in felsefi sitemine ve yabancılaşma kavramına ve Marx'ın Hegel'e getirdiği eleştirilere kısaca değinilecektir ve daha sonra Marx'ta yabancılaşma kavramı ele alınacaktır.

3.2.1. Hegel'de Yabancılaşma Kavramı

Yabancılaşma kavramının teoloji alanında kullanımı çok eskilere dayanırken felsefi alanda kullanımı yenidir ve bu kullanım Hegel'e dayanmaktadır. Hegel, Plotinos'dan hareketle yabancılaşma anlamına gelen Entfremdung ve Entausserung kavramlarını geliştirmiştir.³² Hegel'de Plotinos'dan farklı olarak, yabancılaşma hali ruhun düşünceyi aşarak Bir ve Tek olan Tanrı ile bütünleşmesi şeklinde değil de insanın düşünce alanının içinde kalarak insani alana göre yeniden ele alınmıştır.³³

Hegel felsefesinde varlık için yabancılaşma, gerekli bir haldir denebilir. Nitekim Hegel bu düşünceye paralel olarak, *Tinin Fenomenolojisi* isimli eserinde Tin'in bireyselliğini kurmak ve özsel karakterini oluşturmak için yabancılaşmayı gerekli fakat aşılması gereken bir süreç olarak ifade etmektedir.³⁴ Çünkü Hegel'e göre Tin'in bir çelişkiye düşmesi ve daha sonra bu çelişkiyi aşması Tin'e yeni bir bütünlük kazandıracaktır. Kurulan her bütünlük tekrardan bir çelişkiye, parçalanmaya yani yabancılaşmaya uğrayacak ve içerisine düşülen o yabancılaşma hali aşılarak tekrardan yeni bir bütünlük kurulacaktır. Hegel'e göre kurulan daha gelişmiş olan yeni bütünlük eskinin tamamen ortadan kaldırılması ile oluşmaz. Hegel'in Aufhebung kavramı ile ifade ettiği kaldırarak-içermek şeklinde Türkçeleştirilen bu kavram olumsuzlama ve olumlama edimlerini beraberinde içermektedir.³⁵ Kaldırarak-içermek kavramına göre her yargı bir sonraki yargı tarafından hem

³² Özbudun ve diğ., **age**, 17.

³³ **age**, 18.

³⁴ **age**.

³⁵ Enver Orman, **Hegel'in Mutlak İdealizmi**, 2. bs. (İstanbul: Belge Yayınları, 2018), 115.

kaldırılır hem içerilir. Dolayısıyla eski yargı tamamen yadsınmamakla birlikte yeni bir yargıya dönüşmektedir.³⁶ Yeni kurulan bu bütünlükler sayesinde Tin, gelişim evresini tamamlamaya çalışarak Mutlak Tin'e yakınlaşacaktır. Fakat Tin'in zorunlu bir şekilde gerçekleşen bu yolculuğunda Mutlak Tin'e gidene kadar kat etmesi gereken daha birçok yolu vardır. İlk yabancılaşmasını doğada yaşayan Tin'in kendini bulmaya çalışacağı yer Öznel Tin'dir.

Tin ancak insana geldiğinde gerçek manada Tin olarak var olmaya başlar.³⁷ Çünkü Öznel Tin sonlu da olsa içinde yani zihninde ve eylemlerinde bir sonsuzluk barındırır. Bu sonsuzluk ile Tin, doğadaki determinizmden kurtularak özgürlük alanına geçmiş olmaktadır. Böylelikle Tin, doğada düştüğü çelişkiyi yani kendine ve özüne uzak düşmeyi (yabancılaşmayı) Öznel Tin'de kısmen aşmıştır. Kısmen diyorum çünkü insanın veya insanlığın gelişimsel süreci hali hazırda devam ettiği ve edeceği için Tinin de Öznel Tin aracılığıyla Mutlak Tin'e doğru zorunlu yolculuğu devam edecektir. Bu yolculuk için Öznel Tin, Tin için önemli bir uğraktır. Çünkü Öznel Tin'de yani insanda bilinç, özgürlük, birlik olduğu için Tin artık kendinde yani özüne uygun bir dünyadadır. Hegel'in ifadesi ile Tin artık *kendinde ve kendi içindir*. Aslında başlangıçta yani kendini doğada göstermeden önce de “kendinde” idi; fakat henüz gerçek değil ancak bir potansiyel (kuvve) şeklindeydi. Doğada gerçeklik kazanmış olsa da kendinden uzaklaştığı için kendine yabancılaşmıştı. Öznel Tin'de ise tekrardan kendine dönmüştür. Buradaki “kendinde” olma hali başlangıçtaki gibi sadece bir potansiyel olarak “kendinde” olma hali değil; bir gerçeklik halidir. Bu gerçeklik hali “kendisi için” olan bir gerçekliktir.³⁸

Hegel'e göre Tin'in kendini bilmesinin veya tanımasının yolu kendisi dışındaki yabancı nesnelere nasıl bakıyorsa kendisine de öyle bakmasını gerektirir. Bu durum Tin'in kendisine, bir yabancıya bakar gibi bakmasını zorunlu kılar. Çünkü Tin'in, kendisini düşüncenin nesnesi haline getirmesi dışarıdan bir bakış gerektirmektedir. Tin'in bu şekilde kendinden uzaklaşması yani kendi ile arasına mesafe girmesi yabancılaşma halidir. Bu yabancılaşma hali sonucunda Öznel Tin var olmaya ve

³⁶ age, 152.

³⁷ Frederick Copleston, **Felsefe Tarihi: Hegel**, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 1996), 45.

³⁸ Macit Gökberk, “Hegel'in Felsefesi-Yaşayan Yönleriyle”, **Felsefe Arşivi**, c.0. s. 18 (2013): 13, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/14551> [15.12.2018].

varlığı meydana getirmeye başlamaktadır.³⁹ Öznel Tin'in meydana gelmesi 'ben' diyebilmeye olanak sağlar.

Hegel, kendisinden önce var olan özne-nesne ikililiğine yani doğanın, insan bilincinin dışında birbirinden kopuk nesnelerden meydana geldiğini söyleyen düalist bir bakış açısına karşı çıkmıştır. Ona göre düşünen özne olan insanla ilişkili olmayan hiçbir gerçek yoktur. Doğanın, insanın dışında bir nesnelliğe sahip gibi algılanması aslında bir yabancılaşmadır.⁴⁰ Çünkü doğayı insanın dışında insana tümüyle yabancı bir şekilde ele almak demek insanı da doğa karşısında tamamen edilgen, seyirsel bir şekilde konumlamak demektir. Hegel'e göre insanın doğa karşısında edilgen ve seyirsel bir tavır takınması ise yabancılaşma durumunda oluşmaktadır.⁴¹ İnsan edilgen yani pasif bir eylem olan bilme eyleminde nesne karşısında silinir. Böylelikle doğayı kendi nesnelliğinde kavrar, fakat kendisini yani bilginin öznesini göz ardı eder. Çünkü bilme eyleminde ortaya çıkan özne değil nesnedir.⁴² Bu tarz bir bilme eyleminde insan nesnede erir; dolayısıyla onu değiştiremez ve dönüştüremez. İnsan, doğanın nesneleri ile olan bu ilişkisinde nesneden söz etse bile kendinden söz edemez yani 'ben' diyemez.

Ben diyebilmesini sağlayacak eylemin ilk basamağı Hegel'e göre istektir.⁴³ Çünkü herhangi bir şeyi istemek demek aynı zamanda 'ben' demektir. Örneğin, yemek yeme isteği, acıkan kişiye ait bir istektir ve içinde 'benim isteğim' algısını bulundurur. Böylelikle insan kendisinden yani 'ben'den söz etmiş olacaktır. Bu durumda istek, öz bilinç için zorunlu bir koşuldur.⁴⁴ Çünkü insan sadece kendisi dışında kalan dünyayı veya varlıkları açıklamaz. O aynı zamanda 'varlığı açıklayan varlığı' yani kendisini de açıklar. İnsan kendisini dış dünyaya göre karşıt bir şekilde

³⁹ Sibel Kiraz, "Yabancılaşma Sorunu ve Hegel", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 66-67.

⁴⁰ Doğu Ergil, "Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c.33, s.3 (1978), 94.

⁴¹ Tülin Bumin, **Hegel Bilinç Problemi Köle Efendi Diyalektiği Praksis Felsefesi**, 6. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 26

⁴² **age**, 105.

⁴³ **age**.

⁴⁴ **age**, 29.

konumlandırarak kendisini kavrar ve kavradığı bu varlığa ‘ben’ adını verir. Ben diyebilme aşamasında insanın kendinin bilincinde (öz bilinç) olması gerekmektedir.⁴⁵

İstek, sadece insanı kendine geri döndürmek ile kalmaz aynı zamanda nesne üzerinde etkide bulunmasını, nesneyi tüketmesini ve nesneyi kendinin kılmasına da olanak sağlar. Böylelikle insan dışarıdaki gerçekliği kendi gerçekliğine dönüştürerek kendine mal eder ve içselleştirerek kendi özsel gerçekliğine katar.⁴⁶ Böylelikle insan nesne karşısındaki pasiflikten sıyrılarak eylemde bulunan bir özneye dönüşmüştür.

İnsana bir ‘ben’ kazandıran isteğin mahiyeti de önemlidir. Eğer istek biyolojik gereklilikten kaynaklanmakta ise bu ‘ben’in içi boş olacaktır. Hegel’in felsefesi üzerine çalışmaları olan ve bu çalışmalarıyla farklı perspektifler sunan Kojève (1902-1968), böyle beni ‘sözde-Ben’ olarak ifade etmektedir.⁴⁷ Eğer sadece biyolojik istekten kaynaklı bir ben algısı varsa bu ‘ben’ için henüz tamamlanmamış yani eksik bir ‘ben’ olduğu ifade edilebilir. Çünkü böyle bir istek hayvanlarda da bulunmaktadır. Böyle bir istek bir öz bilinç değil hayvanların da sahip olduğu bir öz duyguyu meydana getirir. Bu durumda insanın öz bilince sahip olmasının tek yolu isteğinin doğal olmayan bir istek olmasından geçmektedir. Yani biyolojik ihtiyaçlarının dışında bir istek olmalıdır. O halde özerk bir varlık yani öz bilinç sahibi olmak için insanın ‘istemeyi istemesi’ gerekmektedir.⁴⁸

Hegel’e göre insanın öz bilinç sahibi olması için istek gerekli fakat yeterli değildir. İnsanın aynı zamanda başka insanlara başka bilinçlere de ihtiyacı vardır. Çünkü isteğin insanca olması demek isteğin herhangi bir nesneye değil, bir başka isteğe yani herhangi bir insanın isteğine yönelmesi gerekmektedir. Başka bir insanın isteğini istemek ise için de kendini o kişiye ‘kabul ettirmeyi’ barındırmaktadır.⁴⁹ Bundan dolayı iki insan arasında ilk ilişki (insanlık tarihinde olan ilk ilişki) Hegel’e göre hayvan isteğinin temeli olan hayatta kalma içgüdüsünü aşarak kabul edilme uğruna

⁴⁵ age, 28.

⁴⁶ age, 29.

⁴⁷ Alexandre Kojève, **Hegel Felsefesine Giriş**, çev. Selahattin Hilav (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 43.

⁴⁸ Bumin, age, 30.

⁴⁹ age, 31.

ölümü bile göze alan bir savaş halinde olmalı ki insani olsun.⁵⁰ Hegel bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“İki öz bilincin ilişkisi öyleyse kendi kendilerini ve birbirlerini bir ölüm kalım kavgası yoluyla tanıtlamaları olarak belirlenmiştir. Bu kavgaya girmelidirler, çünkü kendi kendilerinin pekinliğini, kendileri için olmayı, gerçekliğe yükseltmelidirler, hem ötekinin durumunda hem de kendi durumlarında.”⁵¹

Hegel, bu durumdan hareketle köle-efendi diyalektiğini geliştirir. Bu diyalektiğe göre iki kişinin öz bilincini elde etmesi için sadece savaşa girmesi yeterli değildir. Savaş sonunda birinin hayatını kaybetmeden korkup geri çekilmesi ve karşısındaki kişiyi kabul etmesi; diğerinin de karşısındaki kişiyi öldürmemesi gerekir.⁵² Çünkü insanın öz bilince sahip olması için ilk olarak hayatta kalması gerekmektedir.⁵³ Ayrıca bir kişinin hayatta kalması yeterli değildir; çünkü Hegel’e göre bir insanın öz bilincini gerçekleştirmesi için diğer insanlara da ihtiyacı vardır. Çünkü bu iki kişi ancak “karşılıklı olarak birbirlerini tanıyarak kendilerini tanımaktadırlar”⁵⁴ ve bundan ötürü kendi gerçeklikleri birbirlerinin hayatta kalmasına bağlıdır. Bu durumda girişilen savaşın sonunda iki kişinin de yaşaması, taraflardan birinin karşıyı kabul eden diğerinin ise kabul edilen olması gerekmektedir. Hegel’in deyimiyle bu iki kişiden “biri özü kendi için olmak olan bağımsız bilinç, öteki ise özü bir başkası için yaşamak ya da olmak olan bağımlı bilinçtir; birincisi efendi, ikincisi köledir.”⁵⁵

Köle, artık efendisi için çalışmaya başlayacaktır. Kölenin çalışması ile birlikte hem iç doğası hem de dış doğası yapısal bir değişikliğe uğrayacaktır. Çalışma yoluyla köle dış dünyadaki nesneleri işleyerek dönüştürecek ve böylelikle kendi özerkliğinin bilincine varacaktır. Çünkü belli bir amaçla yapılan çalışma edimi nesneyi dönüştürmek suretiyle köleyi de eğitir; doğayı biçimlendiren köle doğanın bir parçası olan kendini de biçimlendirir. Çalışma nesneyi yaratırken bir öz bilinç olarak insanı da yaratır. Sonuç olarak çalışma edimiyle köle özgürlük ve öz bilinç kazanacaktır. Bu durumda çalışma köleyi hem içsel bir değişmeye sürükleyecek hem de kölenin dış dünyayı dönüştürmesini sağlayacaktır.⁵⁶ Burada akla gelecek ilk soru şu olabilir:

⁵⁰ age, 105.

⁵¹ Georg W. F Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 1986), 127.

⁵² Bumin, age, 105.

⁵³ age, 31.

⁵⁴ Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, 126.

⁵⁵ age, 128.

⁵⁶ Bumin, age, 43.

Kölenin efendisi için çalışıyor olması onun özgürlüğünü ve özerkliğini bir yanılısamaya çevirmez mi? Hegel'e göre kölenin efendisi için çalışıyor olması kölenin özgürlüğüne ve özerkliğine zarar vermez. Çünkü köle efendisi için çalışıyor olsa bile nesneden başka onu olumsuzlayabilen, dönüştürebilen bir bilinç olduğunun farkına varmıştır. Yarattığı nesne ile köle, kendini ve kendi özerk yönünü keşfetmiştir.⁵⁷ Böylelikle savaşta efendisine mağlup olan köle, doğayı yenerek öz bilincinin farkına varmıştır.

Köle ile efendi arasındaki ilişkide daha da ilginç olan kölenin gerçek bir öz bilince efendiden daha yakın olmasıdır. Hegel bu durumu yine çalışma edimi ile ilişkilendirir. Efendinin olumsuzlayıcı tek etkinliği savaştır. Savaştan sonra efendi sadece tüketim hazzını yaşamıştır. Köle doğayı değiştirmek ve işlemek suretiyle efendisine hizmet etmiş, efendi de kendi doyumunu sağlamıştır. Böylelikle efendi kendini sadece isteyen ve isteğini kolayca doyurabilen bir 'ben' olarak ortaya koymuştur. Efendi sadece biyolojik ihtiyaçlarını veya isteğini doyuma ulaştırarak tıpkı öz duyguya sahip bir hayvan gibi yaşamıştır. Köle ise bu süreçte doğaya hükmederek öz bilincine daha çok katkıda bulunmuştur. Hatta efendi, köleyi çalışmaya iterek kölenin öznel gerçekliğini idrak etmesine sebebiyet vermiştir. Belki sadece kölenin değil bütün insanlığın ilerlemesine katkı sağlamıştır. Çünkü efendi olmasaydı köle belki hiç bir zaman çalışarak doğayı dönüştürmeye çalışmayacaktı.⁵⁸

Hegel'e göre kölenin çalışması, köleyi öz duyguya değil öz bilince ulaştırması açısından değerlidir. Efendi için çalışmak daha doğrusu birisi için çalışmak çalışmayı değerli kılan unsurdur. Çünkü köle kendi istekleri için çalışmış olsa bu öz duygudan ileri gitmeyecekti fakat çalışma başkası için olunca biyolojik olmayan bir isteğin yani bir idenin sonucu gerçekleşmiş olacağından çalışma köle için insanlaştırıcı bir özelliğe sahiptir. Doğa ideye göre yani maddesel olmayan tinsel bir isteğe göre değişerek artık bir insan dünyası haline gelmiştir.⁵⁹

Köle sahip olduğu ide aracılığıyla dünyayı ve bunun sonucunda gelişen idesiyle de kendini yani insanlığı yeniden biçimlendirir. Böylece tarih denilen insani kültürel değişim süreci başlamış olur. Köle kendini değiştirip geliştirdikçe tarihin ilerleyişi de

⁵⁷ age, 43.

⁵⁸ age, 42-45.

⁵⁹ age, 49.

gerçekleşmiş olacaktır.⁶⁰ Bu değişip gelişme süreci içerisinde yabancılaşmayı da içeren bir süreçtir. Her değişme yani bir çelişkiyle karşılaşma süreci yabancılaşma anlamına gelirken, çelişkinin aşılaraq yeniden farklı bir bütünlüğün kurulması gelişim anlamına gelmektedir. Yeni bir bütünlüğün kurulduğu bu aşama, ‘yabancılaşmanın yabancılaşması’⁶¹ yani yabancılaşmanın ortadan kalkmasıdır. Örneğin efendisinin isteği ile toprağı ekip biçen köle doğaya hükmedebileceğini fark etmiştir. Bu fark etme eylemi ile köle, özgürlük ve özerklik ile ilgili soyut bir kavrayışa sahip olmuştur. Köle, elde etmiş olduğu soyut kavrayışı ve bilinci hemen pratiğe döküp nesnel bir hakikate çevirmek yerine ilk olarak içinde yaşadığı çelişkiyi düşünsel düzlemde aşmaya çalışacaktır. Bu soyut kavrayış kolay ve hızlı bir şekilde olgunlaşamayacağından köle özgürlük ve özerklik bilinci adına düşünce düzleminde birçok farklı belki taban tabana zıt görüşler benimseyebilir. Hatta belki kendi özgürlük tanımını içinde bulunduğu kölelik durumu ile bütünleştirip gerçek anlamda özgürlükten uzak bir tanım yaratacaktır. Böylelikle hâlihazırda var olan kölelik durumunu meşru görmeye çalışacaktır. Kölenin, kölelik ve özgürlüğü uzlaştırma düşüncesi insanlığın düşünce tarihinin bir nevi başlangıcı olacaktır. Hatta böylelikle köle ile başlayan özgürlüğü düşünme eylemi Hegel’e göre stoacılık, şüphecilik ve Hristiyanlıktaki özgürlük anlayışı gibi çeşitli düşünce duraklarından geçerek ve birçok dönüşümler yaşayarak, birçok çelişkiyi aşmaya çalışarak zorunlu bir şekilde mutlak özgürlüğe doğru yol alacaktır. Zorunlu bir şekilde; çünkü kölenin başlangıçtaki düşüncesi veya kaygısı mutlak özgürlüğü araştırma gayreti değil, yaşadığı ikililiği yani köle olma ve özgür olma isteğine makul bir açıklama getirme gayretidir. İnsanın doğasında bulunan anlam arayışı belki de bu zorunluluğun kaynaklarından biridir. Böylelikle insanlık tarihi özgürlüğün tarihi olarak devam edecek ve Öznal Tin mutlak anlamda özgürlüğü bulana kadar yani yeryüzünde bütün kölelerin tükenip hepsinin efendi olacağı ana kadar bu düşünsel yolculuk devam edecektir.⁶²

Öznal Tin’in tarihi meydana getirme süreci sadece düşünsel alandaki bir gelişim değildir. Aynı zamanda dönemsel olarak benimsediği düşünceye uygun eylemlerde bulunması ile de ilişkilidir. Böylelikle doğada ilkel bir biçimde başlayan değiştirme

⁶⁰ age, 52.

⁶¹ Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, 302.

⁶² Bumin, age, 52-53.

ve dönüştürme eylemi yerini daha karmaşık ve gelişmiş değişim ve dönüşümlere bırakacaktır.⁶³ Bu süreç de Hegel'e göre çeşitli zıtlıklar ve ayrılıklar ile yabancılaşma sürecini ortaya çıkaracak daha sonra bütün zıtlıkları kendi bünyesinde birleştirerek yeni bir bütünlük kuracaktır.⁶⁴ Öznel Tin'in düşünsel alanda yaşadığı birçok yabancılaşma hali kendini düşüncenin somut ürününde yani görünür dünyada da göstermiştir. Burada ifade edilen yabancılaşma hali sürekli tekrarlanacak ve her bir yabancılaşma halinin bitişi insanın/insanlığın gerçek bilgiye daha çok yaklaştığı an olacaktır.

Toparlayacak olursak Hegel, geçici olan yabancılaşma halini, hem “*ayrılma*” hem de “*bütünleşme*” durumu ile açıklamaktadır. Örneğin sosyal bir varlık olan insan tinin, ego aracılığı ile toplumsal tözden *ayrılarak* kendini inşa etme süreci yabancılaşma, daha sonra yine toplumsal töz ile birleşmesi ise yabancılaşmanın ortadan kalkmasıdır.⁶⁵ Dolayısıyla insanların özgün birliği, yani ruhsal ve fiziksel birliği tekrar yeni bir üst seviyede kurmasıyla yabancılaşma hali ortadan kalkar. Hem kendinin hem de özgürlüğünün farkına varan insan yeni bir sentez ile bir üst seviyeye geçer. Bu şekilde üst seviyeye doğru giden her bir değişim yani aşama bir yabancılaşma aşamasıdır.⁶⁶ Her bir yabancılaşma aşaması yeni bir üst seviyeyi getirmekte; böylelikle insan gerçek bilgiye daha çok yaklaşmaktadır. Hegel'e göre yabancılaşma süreci, bilenin yani insanın, bilgi alanına dair içkin bir zenginleşme sağlamaktadır.⁶⁷

Hegel'in sisteminde yabancılaşma süreci bir yap-boz süreci gibi ilerlemektedir. Var olan birlik bozulduğunda yabancılaşma süreci başlamakta; bu bozulma sürecinde insan yeni keşifler yapmakta ve tekrar eskiden farklı ve donanımlı bir şekilde birlik kurulmaktadır. Yeni birliğin kurulması ile yabancılaşma ortadan kalkmaktadır. Yani Hegel'in sisteminde yabancılaşma geçici ve geliştirici bir süreçtir. Fakat bu geçici süreç sürekli tekrar halindedir. Mutlak Tin'e varana kadar Öznel Tin aktörlüğünde

⁶³ Nejat Bozkurt, **Sanat ve Estetik Kuramları**, 2. bs. (İstanbul: Sarmak Yayınevi, 1995), 139-140.

⁶⁴ Copleston, **age**, 68.

⁶⁵ Özbudun ve diğ., **age**, 17.

⁶⁶ Dan Swain, **Yabancılaşma-Marx'ın Teorisine Bir Giriş**, çev. Hande T. Urbarlı (İstanbul: Durakİstanbul Yayınevi, 2013), 16.

⁶⁷ Özbudun ve diğ., **age**, 18.

devam edecek bir yabancılaşma sürecidir. Bundan dolayıdır ki Hegel'e göre insanlık tarihi aynı zamanda insanoğlunun yabancılaşmasının tarihidir.⁶⁸

Hegel'in sisteminde yabancılaşma süreci olumlu anlamda kullanılır.⁶⁹ Buna rağmen Marx'ın ele aldığı emeğin yabancılaşması devamında insanın diğer insanlara ve kendine yabancılaşmasına sebebiyet vermiştir. Yani yabancılaşmadan sonra birlik sağlanamamıştır. Emekte başlayan yabancılaşma hali insan yaşamında beraberinde birçok yabancılaşma türünü de getirmiştir.

3.2.2. Marx'ın Hegel'e Getirdiği Eleştiriler

Marx'ın düşünsel sisteminin inşası Hegel'in felsefesinin eleştirisine dayanmaktadır. Marx, Hegel'in idealist felsefi anlayışının eleştirisinde büyük ölçüde başka bir Alman filozof olan Feuerbach (1804-1872)'ın Hegel'e yönelttiği din eleştirisinin etkisinde kalmıştır.⁷⁰ Bundan dolayı öncelikle Feuerbach'ın Hegel'e yönelttiği eleştiriye kısaca ele almanın Marx'ı daha iyi anlama açısından faydalı olacağı kanaatindeyim.

Marx'a göre Hegel'in benimsediği diyalektik idealizmine yapılan ciddi eleştiri Feuerbach tarafından yapılmıştır ve Marx onu “eski felsefenin asıl fatihi” olarak nitelendirmiştir.⁷¹

Feuerbach'ın Hegel'e yönelttiği eleştirinin temeli din üzerine kurulmuştur. Feuerbach, Hegel'in ifade ettiği şekilde doğanın Mutlak Tin'in kendisine yabancılaşmış biçimi olduğu fikrine karşı çıkarak; insanın kendine yabancılaşmış Tanrı değil; Tanrı'nın kendine yabancılaşmış insan olduğunu ileri sürmüştür.⁷² Bu düşünce ile kastedilen şey insanın sadece kendi türüne has olan üretebilme etkinliği aracılığı ile (potansiyeliyle) insan Tanrıyı yaratmış olmasıdır. Kendini aşan yani aşkın bir şeyi üretmeye muktedir olan insan böylelikle kendi özünü nesneleştirir. Kendi özünü nesneleştiren ve o şeyi kendinin dışında ve kendinin üstünde bir güç

⁶⁸ Barlas Tolan, **Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma**, 1. bs. (Ankara: İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları), 145.

⁶⁹ Ömer Osmanoğlu, “Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu”, **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, y.2, s.3 (2016): 73.

⁷⁰ Şahin Özçınar, “K. Marx'ın Feuerbaheçli Hegel Eleştirisi”, **ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar**, (2018): 167-168.

⁷¹ Karl Marx, **El Yazmaları**, çev. Murat Belge, 11. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 158.

⁷² **age**, 11.

gibi algılayan insan kendine yabancılaşmıştır. Çünkü Feuerbach'a göre insan kendinde var olan gücü yarattığı Tanrı imgesine yükler ve yaratma edimine sahip çıkmayarak kendini fakirleştirir.⁷³ Böylelikle kendine yabancılaşmış insan, yaratıp yüce varlık haline getirdiği Tanrı imgesinin kölesi olur ve üretilen, üretilene egemen olur.⁷⁴ (Nitekim üretilenin -emek bağlamında- üretilene egemen olmasının Marx'ın yabancılaşma kuramına temel teşkil ettiği ilerleyen bölümlerde açıkça görülecektir.) Dolayısıyla Feuerbach, insanın din dediği kavramın ya da düşünce silsilesinin insanın kendi düşüncesinden başka bir şey olmadığını dile getirmektedir. Marx, Feuerbach'ın eleştirisini "insanı yapan din değil; dini yapan insandır"⁷⁵ sözüyle onaylar; fakat bu eleştiriyi eksik bulur. Marx'a göre Feuerbach yabancılaşmayı sadece dinsel açıdan ele almış olup, birçok yabancılaşma türünü atlamıştır.⁷⁶ Bu durumda din yabancılaşmanın asıl nedeni olmaktan ziyade sadece onun bir sonucu⁷⁷ ve görünümüdür.

Marx, Feuerbach'a benzer şekilde Hegel'in felsefesindeki başlangıç noktasının zihinsel, soyut ve sadece düşünceden ibaret olduğunu yani pratikten uzak olduğunu savunur. Marx'a göre ayağı toprağa basan insanı ve onun faaliyetlerini anlamak için ampirik olan gözlemlenebilen insandan yola çıkılmalıdır.⁷⁸ Dolayısıyla Marx, Hegel'in felsefesinde önemli bir yer teşkil eden Geist kavramını eleştirir. Hatırlanacağı üzere Hegel'in felsefi sisteminde başlangıçta bir potansiyel şeklinde bulunan mutlak idea, varlık ve yokluğu içinde barındıran hem kendinin öznesi hem nesnesi olan ve kendisinden başka bir şeyin olmadığı bir haldir. Mutlak ideadan ilk meydana gelen doğa olmuştur ve bu doğa mutlak ideanın ilk varlık sahasına çıkış şekli; aynı zamanda mutlak ideanın ilk yaşadığı yabancılaşma halidir. Fakat Marx, Hegel'in her şeyin yani tarihin başlangıç noktası olarak kabul ettiği mutlak idea fikrine karşı çıkar. Marx'a göre kendi dışında nesnesi olmayan bir varlığın nesnel varlık olması mümkün değildir. Nesnel olmayan bir varlık ise Marx'a göre bir hiçlik

⁷³ Ludwig Feuerbach, **Hristiyanlığın Özü**, çev. Oğuz Özügül, (İstanbul: Say Yayınları, 2008), 51.

⁷⁴ Marx, **Yabancılaşma**, 11.

⁷⁵ Karl Marx, **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, çev. Kenan Somer, 2. bs. (Ankara: Sol yayınları, 2009), 191.

⁷⁶ Marx, **Yabancılaşma**, 11.

⁷⁷ Özçınar, **age**, 170.

⁷⁸ Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi**, çev. Sevim Belli 3. bs. (Ankara: Sol Yayınları, 1992), 25.

ve yokluktur. Marx'a göre nesnel olmayan bir varlık sadece düşünölmüş olup soyutlama ürünüdür ve gerçek dışı, saçma bir şeydir.⁷⁹

Hem Marx hem de Hegel'in düşünce sisteminde tarihin önemini görmekteyiz. Marx'a göre tarihin başlangıcı yaşamın gerçek üretiminde aranmalıdır. Marx, kendinden önceki idealist düşünürlerde özellikle Hegel'de tarihin olağan-dışı, yeryüzü-üstü bir şey ile başlatıldığını, tarihsel olan şeyin gerçek yaşamdan kopuk, farklı bir şey gibi değerlendirildiğini dile getirir.⁸⁰ Hegel'in tarihi ve varlığı soyut, düşünsel bir şeyle başlatmasına karşı çıkarak daha somut bir şey arar ve merkeze somut insanı koyar.

Marx için, insanı sadece düşünsel dünyada analiz eden Hegel'in yabancılaşma kavramı da *soyut ve dolayısıyla boş ve gerçek dışı* bir anlatıma sahiptir. Çünkü Hegel'e göre insanın kendine yabancılaşması insanın özünün başkalaşarak nesnelliğini ve benliğini bulması anlamına gelmektedir. Bu durumda yabancılaşma Hegel'de insanın "kendini doğurması" şeklinde görölmektedir.⁸¹ Marx'a göre Hegel iki durumdan ötürü bu yanılsamaya düşmüştür. Birincisi nesneleşme (dışsallaşma) ile yabancılaşmayı eş tutmasıdır. İkincisi ise emeğin sadece olumlu anlamıyla ilgilenmesidir. Marx'a göre de emek insanın en temel etkinliğidir; fakat özgürce yapılması ve ürünün insanın kendisine ait olması şartıyla. Hatırlanacağı üzere Hegel köle-efendi diyalektiğinde, efendi için çalışan köleyi özgürlüğe ve kendini gerçekleştirmeye daha yakın görmüştür; fakat Marx bu düşünceye karşı çıkar. Pratik hayatta gözlemlenen gerçek, insan başkası (burjuva) için çalıştığında kendini olumlayamamakta ve mutsuzlaşmaktadır.⁸² Bundan dolayı insanı gerçek dünyada, yaşadığı toplumda, inşa ettiği devlette ve gerçek çalışma ortamında ele almak gereklidir. Hegel'in yaptığı gibi insan ve onun yabancılaşması sadece bilişsel bir durum olarak analiz edilmemelidir.⁸³ Yabancılaşma durumu toplumsal, iktisadi, kültürel bir alanda yani gerçek insanın gerçek dünyasında aranmalıdır.⁸⁴

⁷⁹ Marx, **1844 El Yazmaları**, 169.

⁸⁰ Marx, Engels, **age**, 46.

⁸¹ Marx, **1844 El Yazmaları**, 176-177.

⁸² **age**, 78

⁸³ Marx, **Yabancılaşma**, 11.

⁸⁴ Afşar Timuçin, "Yabancılaşma Sorununa Genel Bakış", **Felsefe Dünyası Dergisi**, s.5 (1992): 16.

3.3. Marx'ta Yabancılaşma Kavramı

Marx'ın, kapitalist sisteme getirdiği büyük eleştirilerden biri yabancılaşma kuramıdır. Marx'a göre kapitalist sistemde var olan çalışma şekli insanoğlunun fiziksel, zihinsel ve toplumsal yapısını olumsuz etkilemektedir.⁸⁵ Marx'ın bu olumsuz etkileri açıklamak için başvurduğu kavramlardan biri de yabancılaşmadır. Yabancılaşma kuramında; insanın, insanı insan yapan özelliğin yani üretici etkinliğinin ve ürünün kapitalist sistemde nasıl sömürüldüğü ele alınmıştır. Ayrıca bu sömürülmenin insana ve insanla etkileşim içerisinde olan her şeye nasıl yıkıcı etkilerde bulunduğu göstermeye çalışmıştır.

Yabancılaşma olgusu Marx'ın eserlerinde dağınık şekilde yer almaktadır. Marx'ın teorisiyle ilgili birçok çalışması olan Bertell Ollman'a göre Marx'ın yabancılaşmayı derli toplu ele aldığı *1844 El Yazmaları* isimli eserinde bu kavram dört ilişki arasında pay edilerek sunulmuştur. Ollman'a göre bu dört ilişki bir araya geldiğinde insanın bütün varlığını kaplar mahiyettedir. Bu dört ilişki şöyledir: insanın ürünüyle, kendi üretici etkinliğiyle, diğer insanlarla ve türüyle ilişkisi.⁸⁶ Ollman'ın bu ifadesine katılmak ile beraber eksik olduğu kanaatindeyim. Çünkü Ollman yabancılaşmayı pay ederken doğayı dışarda bırakmış olsa da Marx doğaya yabancılaşmaktan da bahseder. Marx'a göre yabancılaşma; insanın kendi emeğinin sonucu olan ürünlerinden, üretici eylemin kendisinden, içinde yaşadığı doğadan, kendi özsel doğasından, insanlığından, öteki insanlardan ve hatta kendinden uzaklaştıran her türlü eyleme denir.⁸⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere Marx “ürüne, üretici etkinliğe (bununla ilişkili olan emeğe), insanın kendisine, türüne ve doğaya” yabancılaşmaktan bahseder. Ayrıca insanın diğer insanlara yabancılaşmasına ise insanın türüne olan yabancılaşmanın kaçınılmaz sonucu olarak bakar. Bundan dolayı Marx'ın yabancılaşma kavramı, yabancılaşmanın ürün, üretici etkinlik (bununla ilişkili olan emek), doğa, insanın kendisi ve türü ile ilişkisi şeklinde ele alınacaktır.

⁸⁵ Bertell Ollman, **Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı**, çev. Ayşegül Kars, 2. bs. (İstanbul: Yordama Kitap, 2015), 213.

⁸⁶ **age**, 221.

⁸⁷ Marx, **Yabancılaşma**, 12.

3.3.1. Yabancılaşmanın İnsanın Emeği, Üretici Etkinliği ve Ürünü İle İlişkisi

Marx, yabancılaşma kuramını emek bağlamında ele almaktadır. Burada sorulacak ilk soru Marx'ın yabancılaşmayı neden emek bağlamında ele aldığıdır. Cevap yine Marx'ın kendisinden gelmektedir.

“...emeğin amacı, insanın türsel hayatının nesnelleştirilmesidir: çünkü kendini yalnızca bilinçte olduğu gibi ussal biçimde değil, aynı zamanda gerçeklikte, etkin olarak bir kere daha yaratır [...] Bu yüzden, insandan kendi üretiminin nesnesi koparılıp alındığında, yabancılaşmış emek insanı kendi türsel hayatından, kendi gerçek türsel nesnelliğinden koparıp almış olur...”⁸⁸

Marx'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere emek insanı insan yapan yegâne şeydir. Çünkü emek (iş, çalışma), Marx'ın insana has olduğunu düşündüğü üretme eyleminin var olması için gerekli olan şeydir. Denebilir ki emek olmaksızın ürün olamaz; dolayısıyla da üretme eyleminin kendisi de nesnelleşemez yani varlık sahasında kendisini gösteremez. Aynı zamanda emek, insanın doğa ile ilişkisini temsil eder. İnsan eli yani emeği aracılığıyla zihinsel veya sanatsal faaliyetler ile kendini gerçekleştirerek yeni bir evren yaratır.⁸⁹ Bu sürece insanın üretici etkinliği eşlik eder. Çünkü “...insanın üretici etkinliği insanın bütün güçleriyle ilişki içindedir”⁹⁰ ve bunu hayatının her anında üretimde bulunduğu her yapıtında görebiliriz.

Marx'ın insanın her türlü gelişimi için emeği merkeze alması Hegel ile ortak olan noktalardan bir tanesidir. Hegel bölümünde hatırlanacağı üzere köle-efendi diyalektiğinde köleyi efendiden üstün kılan şey kölenin emeğini kullanarak doğa aracılığı ile kendini keşfetmeye başlamasıdır. Dış dünyadaki nesneleri işleyerek dönüştüren köle bu edimi sayesinde kendi özerkliğinin de bilincine varmaktadır. Çünkü çalışma yani emek nesneyi yaratırken bir öz bilinç olarak insanı da yaratır.⁹¹

Emek (iş, çalışma), aynı zamanda insanın kişiliğinin belirtisidir.⁹² Örneğin, tarım toplumunda ya da geleneksel toplumlarda iş ve ürün onu yapan kişilerle bütünleşmiştir. Ürün, onu yapan kişilerin namını ve yeteneğini de yansıtır. Bir ürünün beklentiyi karşılamaması o ürünü yapan kişiler için büyük utançtır.⁹³

⁸⁸ Marx, 1844 El yazmaları, 82.

⁸⁹ Tolan, **age**, 145.

⁹⁰ Ollman, **age**, 224.

⁹¹ Bumin, **age**, 43.

⁹² Marx, **Yabancılaşma**, 23.

⁹³ Mehmet Zencirkıran, **Sosyoloji**, 4. bs. (Bursa: Dora Basım Yayın, 2016), 42.

İnsan emek aracılığıyla hem zihinsel olarak hem de pratikte üretim halindedir. Herhangi bir üretimde bulunmak isteyen insan öncelikle bunu zihninde tasarlar, üretim için gerekli koşulları ayarlar ve daha sonra bu durumu pratiğe döker. Bu durumda insan bir amaç doğrultusunda yani kasıtlı ve istendik bir şekilde belirli basamakları takip ederek üretir ve bir nesne ortaya koyar. Ollman’a göre üretime başlamadan önce insanın ne istediğine dair bir fikrinin olması, nasıl yapılacağını bilmesi ve üretime yoğunlaşması gerekmektedir. Üretici etkinlik dışında hiçbir şey insandan bu kadar şeyi talep etmez.⁹⁴

İnsan üretici etkinliği sayesinde zorunluluk olmaksızın üretmeye başlar. Bu durum ise insanın türsel etkinliğinin bir sonucudur.⁹⁵ Çünkü Marx’a göre ‘...üretici hayat türün hayatıdır ’ ve bu hayat doğurgan yani üretken bir hayattır. Marx, birçok kez türün yaşamını ifade eden *üretici etkinlik kavramının* yaşamın kendisi olduğunu ifade etmiştir.⁹⁶ Dolayısıyla insanın türüne ait üretici özellik, insanın ‘hayat etkinliğinin’ de bir özelliği olur. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus insanın üretici etkinlikte bulunurken özgür ve bilinçli olmasıdır. Nitekim özgür ve bilinçli üretme özelliği insan türüne aittir ve bu özellik insan türünü hayvanlardan ayıran temel bir özelliktir. Marx bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“...şüphesiz hayvanlar da üretirler. Arılar, kunduzlar, karıncalar ve başka hayvanlar kendilerine yuva, barınak yaparlar. Ama hayvanlar yalnızca kendilerinin ya da yavrularının dolaysız gereksemeleri için üretirler; ürünleri tek yanlıdır, oysa insan evrensel üretimde bulunur. Hayvanlar yalnız dolaysız fiziksel gereksemelerin zoruyla üretir, oysa insan fiziksel gereksemelerden bağımsız olarak üretim yapar.”⁹⁷

İnsanın ihtiyaçları dışında da üretebilmesi ve ürettiği şeyin yani ürünün, insandan bir parça olması insanoğlunu hayvanlar karşısında daha üstün bir yere taşımıştır. Fakat Marx’a göre bu durum kapitalist üretim şekliyle tam tersine dönmüştür. Çünkü kapitalist çalışma ilişkileri, geleneksel toplumlardaki ürün ve üreten arasındaki özdeşleşmeyi ortadan kaldırmıştır.⁹⁸

“İşçi hayatını nesneye koyar; ama artık hayatı kendine değil, nesneye aittir. Dolayısıyla, bu etkinlik ne kadar fazla olursa, işçinin nesnelerden yoksunluğu da o kadar artar. Emeginin ürünü kendisi değildir.”⁹⁹

⁹⁴ Ollman, **age**, 168.

⁹⁵ Marx, **1844 El Yazmaları**, 81.

⁹⁶ Ollman, **age**, 229.

⁹⁷ Marx, **1844 El Yazmaları**, 81.

⁹⁸ Zencirkıran, **age**, 42.

⁹⁹ Marx, **1844 El Yazmaları**, 76.

Kapitalist sistemle birlikte insan emeğiyle sadece meta üretmez aynı zamanda emeğin kendisini hatta işçiyi bile meta olarak üretir. Bunun sonucunda insanın kendi ürünü, insanın kendisinin ve emeğinin karşısına bağımsız bir güç ve yabancı bir şey olarak çıkar. Emeğin bu şekildeki değişimiyle işçilerin kendi gerçekliği yok olurken; ürün yani nesne için de bir yok oluş söz konusudur. Fakat nesne için olan bu yok oluş nesnenin bağımsız bir güç kazanmasına ve hatta nesneye köle olmaya kadar gitmektedir. İşçiyi güçsüz hale getiren bu yok oluş nesneye bir varoluş sunmaktadır. İşçi ile kendi emeğinin ürünü arasına giren bu mesafe işçide kendini yabancılaşma olarak göstermektedir.¹⁰⁰

Marx'a göre işçi ile ürünü arasına mesafe girmesi kendini kapitalist çalışma düzeninde gösterir. Çünkü kapitalist iş ilişkilerinin merkezini oluşturan fabrikalarda kitle üretimi yapıldığından işler bölünebilecek en küçük parçalara ayrılır. Her çalışanın üretim sürecinde yapacağı iş belirlenir ve çalışandan o işi sorgulamadan yerine getirmesi beklenir. Kitle üretiminde işçi, çalışma hayatı süresince tek bir işi tekrar tekrar gerçekleştirir.¹⁰¹ Aylarca belki yıllarca devam eden aynı işi tekrarlama süreciyle düşünce ortadan kalkar ve kişi yaptığı işte otomatikleşerek iş ile kendi arasındaki bağı koparır. Bu bağın kopuşu ile insanın emeğinin sonucu olan ürün Marx'ın ifadesi ile insana "yabancı, düşman" bir nesneye dönüşür.

Kapitalizm ile emeğin ürettiği nesne, yani insanın ürünü, üreticiden bağımsız ve yabancı bir varlık olarak kişinin karşısına dikilir ve bir erk olarak ona karşı koyar. İnsanın en temel etkinlikleri olan emek, üretici etkinlik ve ürün insandan uzaklaşarak yabancı bir forma dönüşür. Tersine dönen bu ilişki ile artık emek yabancılaşmıştır. Yabancılaşmış emek ile insan için hayatın kendisi demek olan üretici etkinlik, insanın varoluşu için basit bir araç hükmüne geçmiştir.¹⁰² Bu durumda yabancılaşmış emek ile insanın türsel hayatı da fiziksel varoluşunun bir aracı haline dönüşmüştür.¹⁰³ İşte bu aşamada, insanları hayvanlardan olumlu biçimde ayıran özellikler de tersine dönmeye başlar. İnsanlar, içinde yaşadıkları doğadan ve kendi doğasından soyutlanır ve bunun sonucunda doğadan, kendinden kopmaya başlar. Böylesine yabancılaşmış bir emek ile her türlü çalışma ve özgür olarak yapılan faaliyet amaç olmaktan çıkar;

¹⁰⁰ age, 77-78.

¹⁰¹ Zencirkıran, age, 42-43.

¹⁰² Marx, 1844 El Yazmaları, 81.

¹⁰³ age, 82.

araç haline gelir.¹⁰⁴ Araç hükmüne indirilen herhangi bir şeyin özgür olması da beklenemez. Çünkü araç, amaca hizmet eder.

Marx'a göre kapitalist çalışma düzeninde emeğin yabancılaşmasını meydana getiren unsurlardan biri çalışmanın işçinin dışında -yani özgür iradesinin dışında- cereyan etmesidir. Çalışma işçiyi mutlu edeceği yerde mutsuzlaştırır. Üretmenin hazzını alamayan işçi için çalışma gönüllü değil zorla gerçekleşir.¹⁰⁵ Ağır şartlar altında ve uzun saatler çalışan işçi yaptığı işte özgür değildir ve fabrikada kendisine söyleneni yapmak zorundadır. Fiziksel ve zihinsel becerisini özgürce kullanamayan işçi zamanla kötü çalışma koşullarından dolayı bedenini eskitirken zihnini de köreltir. Marx bu durumu "emek zenginler için gerçekten çok güzel şeyler yaratır ama işçi için ürettiği yalnız yoksulluktur. Emek saraylar üretir ama işçi için ürettiği izbelerdir... Zekâ üretir ama işçi ürettiği aptallık, budalalıktır"¹⁰⁶ şeklinde ifade eder. Dolayısıyla işçinin yapılan iş, kullanılan malzeme veya ürünlerin hangi şekilde olması gerektiği ile ilgili hiçbir etkisi ve seçimi yoktur. Bunu yerine işçi ondan talep edileni yerine getirmekle yükümlüdür.¹⁰⁷ Yani var olan koşullar ve kararlar işçiyi yönetir; işçi hiçbir şeyi yönetemez ve kendinden olan şeye (ürüne) kendinden hiçbir şey katamaz. Ürün artık kendini üretenden bağımsızdır ve işçi artık kaybettiği şeyin yani ürünün kölesi olmuştur. Emeğin bu şekilde sonuçlanması işçiler için gerçekliğin yok olması anlamına gelmektedir. Gerçekliğini yitiren işçinin, kapitalist çalışma düzeni potansiyelini geliştireceği yerde var olan güçlerini bir yakıt gibi tüketir ve işçiyi eskisinden daha zayıf hale getirir. Böylelikle işçinin insanlığına dair bütün özellikleri yok olur.¹⁰⁸ Marx bu durumu işçinin hem fiziksel hem de manevi açıdan baskı altında çalışmasına bağlamaktadır. Hatta Marx'a göre işçi elverişli ortamda çalışsa bile onu bekleyen kaçınılmaz sonlardan biri makineleşmektir.¹⁰⁹

Çalışmanın işçinin dışında gerçekleşmesinin başka bir durumu ise işin işçiye değil başkasına ait olmasıdır. Bir başkasına ait olduğundan Marx'a göre işçi kendi benliğini yitirmiştir. İşçinin etkinliği yani üretim edimi ve üretimin sonucu yani ürün,

¹⁰⁴ Erich Fromm, **Marx'ın İnsan Anlayışı**, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Arıtan yayınevi, 2004), 89.

¹⁰⁵ Marx, **1844 El Yazmaları**, 78.

¹⁰⁶ **age**, 77.

¹⁰⁷ Ollman, **age**, 234.

¹⁰⁸ **age**, 223.

¹⁰⁹ Marx, **1844 El yazmaları**, 21.

işçiye ait değil işverene aittir. Çünkü en temel becerisi olan üretme eylemini kendi için değil başkası için gerçekleştirmiştir ve bunu kendi benliğine rağmen yapmıştır. Bütün bunların sonucunda işçi sadece yeme, içme, çocuk yapma gibi hayvansal işlevlerinde serbest kalırken insani işlevlerinde özgür ve bilinçli halinden uzaklaşarak iyice hayvanlaşmıştır. Dolayısıyla insanın hayvansı özellikleri insani, insani özellikleri de hayvansı olmuştur.¹¹⁰ Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi Marx’a göre insan türünün en belirgin özelliği özgür ve bilinçli bir şekilde ihtiyaç duymaksızın üretmesidir. Fakat kapitalist düzen ile insanın insani tarafının göstergesi olan üretici etkinlik için gelinen son nokta insanın daha basit ihtiyaçlarını karşılamak için en büyük ihtiyacını yani üretme etkinliğini araç haline getirmesi ve üretim etkinliği sırasında özgür olmamasıdır. İşte tam da bu noktada insanın yabancılaşma süreci başlamaktadır.

Buraya kadar yabancılaşmış emeğin iki yönü ifade edilmiştir: Birincisi, insanın insani ve hayvani işlevlerini tersine çevirmesidir. İkincisi üretici etkinliğin ve ürünün işçi olmayanların özel mülkü haline gelmesi yani üretimin işçinin dışında cereyan etmesidir.¹¹¹ Dolayısıyla insan; üretici etkinliğinin, ürününün ve diğer insanlarla olan türsel ilişkilerinin tersine çevrilmesi ile olmadığı ve olmaması gerektiği ne varsa olmayı başarmıştır.¹¹²

3.3.2. Yabancılaşmanın Doğa ile İlişkisi

Daha önce de ifade edildiği gibi Ollman, Marx’ın yabancılaşma kavramını açıklarken Marx’ın tanımından hareketle insanın dört ilişkisini temel alarak açıklamıştır. Bunlar, insanın “ürünüyle, üretici etkinliğiyle, diğer insanlarla ve türüyle” ilişkisidir. Bunlar arasında yabancılaşmanın doğa ile ilişkisi bulunmamaktadır. Fakat Marx türe yabancılaşmayı, “insanı doğadan ve kendinden, kendi etkin işlevlerinden, kendi hayat etkinliğinden yabancılaştırırken, yabancılaşmış emek [...] insana yabancılaştırır”¹¹³ şeklinde açıklamaktadır. Ollman’ın ifadelerinden de anlaşılabacağı üzere doğaya karşı yabancılaşma, insanın türüne yabancılaşmasının sebeplerinden

¹¹⁰ age, 78-79.

¹¹¹ Ollman, age, 223.

¹¹² age, 244.

¹¹³ Marx, 1844 El yazmaları, 80.

biri olarak gösterilmektedir. Buradan hareketle Marx'ın “doğaya yabancılaşma” şeklinde bir yabancılaşma türünü de kabul ettiğini söyleyebiliriz.

Marx'a göre yabancılaşma hali, insanın doğa ile olan ilişkisi esnasında ortaya çıkar. İnsan, bu yönelme ve etkileme sürecinde kendisini etkin değil de pasif olarak algılıyorsa; doğa, insanın kendi doğası ve diğer insanlar ona hep yabancı gibi geliyorsa sözü edilen bu insan, yabancılaşmıştır. Böyle bir durumda doğa, diğer insanlar ve kişinin kendisi onun üzerinde ve onun karşısında yer alır. Hâlbuki insanın kendisi dışında kalan her şey kişinin kendi içsel süreçlerinin birer yansıması ve dışavurumudur.¹¹⁴ Bu durumda insan kendi dışındaki şeylerden uzaklaşıp yabancılaşarak aynı zamanda kendinden de uzaklaşıp yabancılaşmaktadır.

İşçinin yabancılaşmış emek sonucu ortaya çıkan yabancılaşmış ürünle ilişkisi Marx'a göre aynı zamanda “duyusal dış dünya ile yani doğayla ve doğa nesneleriyle” ilişkisidir.¹¹⁵ Buradan anlaşılabileceği üzere Marx, ürünü doğa ve doğa nesneleri ile eşdeğer görmüştür. Çünkü doğa ve doğa nesneleri olmaksızın herhangi bir üretim söz konusu olmaz. Dolayısıyla üretim ve insan için bu kadar önemli olan doğa kavramının yabancılaşma kavramı ile ilişkisi ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle Marx'a göre insan için doğanın önemine değinilecek daha sonra doğaya yabancılaşmış olmanın insanı hangi noktaya getirdiği açıklanacaktır.

Tüm canlıların yaşamının devamı için doğaya ihtiyaç vardır. Dolayısıyla insanların da fiziksel olarak varlıklarını devam ettirmeleri için doğa gereklidir. Çünkü insan ancak doğa aracılığıyla karnını doyurma, giyinme, kendine barınak sağlama gibi temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Marx, insanın hayatta kalması ve yaşamını sürdürmesi için doğanın gerekliliğini şu şekilde ifade eder:

“ Karşısına ne şekilde çıkarlarsa çıksınlar besin, ısı, giyim, konut biçimine bürünsünler insan fiziksel olarak yalnızca doğanın bu ürünleri ile yaşar. [...] çünkü doğa dolaysız bir yaşama aracıdır; yaşama etkinliğinin gereci, nesnesi ve aracıdır.”¹¹⁶

İnsanın sadece temel fizyolojik ihtiyaçları için değil aynı zamanda düşünsel etkinliği için de doğaya ihtiyacı vardır. Çünkü duyusal dış dünya olmadıkça insan düşünemez; düşünemediği zaman da üretime geçemez. Marx bu durumu “...işçi doğa yoluyla üretir” şeklinde ifade etmektedir. Yani üretimin nesnesi de yardımcısı da doğadır.

¹¹⁴ Fromm, **Marx'ın İnsan Anlayışı**, 79.

¹¹⁵ Marx, **1844 El yazmaları**, 79.

¹¹⁶ **age**, 80.

Bu durumda doğa üretim için olmazsa olmaz bir araçtır. İşçinin veya insanın üretici etkinliğini kullanması için emeğe, emeğini kullanabilmesi için doğada var olan araçlara ihtiyacı vardır. Marx'a göre doğa sadece insan için yaşam kaynağı değildir; emek için de yaşam kaynağı olmaktadır. Çünkü üzerinde çalışılacak nesneler olmadıkça emek yaşayamaz.¹¹⁷ Örneğin sanat gibi zihinsel üretim gerektiren bir faaliyette insanın öncelikle bunu düşünmesi daha sonra da bu düşünceyi bir nesneye aktarması yani nesneleştirmesi gerekmektedir. Sanat eserinin üretimi sürecinde hem düşünsel aşamada hem de pratiğe dökülme aşamasında insan doğada bulunan nesnelere bağımlıdır. Bu sanat eseri resim ise duygu ve düşüncelerini doğada gördüğü formlardan esinlenerek ve doğadan aldığı boya ve tuvali kullanarak resmedecektir. Bir resim yaparken veya üretirken doğa insan için ne kadar gerekli ise insanın bütün üretim sürecinde de o kadar gereklidir. Çünkü bütün üretim süreci nesnelere bağlıdır ve nesne ise doğada vardır. Burada nesne kavramı ile Marx, *insanın herhangi bir yolla temas ettiği her şeyi* kastetmektedir. Bu tanımdan hareketle akla ilk gelenler taş, toprak, hava, su, yiyecek, bitkiler, hayvanlar olsa da bu eksik tanımlanmış bir nesneler kümesi olur. Çünkü insan için diğer insanlar da duyuşsal anlamda birer nesne hükmündedir; dolayısıyla diğer insanlar tikel anlamda bir insan için duyularının içeriğini oluşturmaktadır. Benzer şekilde herhangi biri de diğer insanlar için duyuşsal anlamda birer nesnedir ve nesne olması sebebiyle insan da doğanın bir parçasıdır.¹¹⁸

“İnsan doğayı kullanarak yaşar. Bu demektir ki doğa onun bedenidir ve ölmek için insan doğayla sürekli bir ilişki içinde olmalıdır. İnsanın fiziksel ve manevi hayatının doğaya bağlı olduğu, sadece doğanın kendine bağlı olduğu anlamına gelir, çünkü insan doğanın bir parçasıdır.”¹¹⁹

Kapitalist çalışma düzeni ile işçi veya işveren için doğa sadece para kazanma aracına dönüşmüştür. Doğanın para kazanma aracına dönüşme sürecinde doğanın bir parçası olan insan da nasibini almıştır. Zira işçi, işveren için sermayesini artıracak bir araçtır. İşçinin bireysel varlığı önem taşımamaktadır; tabiri caizse bütün çalışanlar insanlık vasfından uzak sadece işçilik sıfatına sahip varlıklardır. Hatta zaman ile işveren kendisini bile sadece sermaye arttıran biri olarak görmektedir. İşçi para kazandıran; işveren ise sermaye biriktiren; sermayeyi arttırdığı nispette de insanlığını azaltan varlıklardır. Marx bu durumu işveren yani burjuva için “ne kadar az yer, içer, kitap

¹¹⁷ Marx, 1844 El yazmaları, 76.

¹¹⁸ Ollman, age, 140.

¹¹⁹ Marx, 1844 El yazmaları, 80.

okursan; tiyatroya, dansa, meyhaneye ne kadar az gidersen; ne kadar az düşünür, sever, kuram yaratır şarkı söyler, resim yaparsan o kadar fazla sermaye biriktirirsin [...] kendin ne kadar azalırsan o kadar çoğa sahip olursun”¹²⁰ şeklinde dile getirmiştir. Marx işçi için de şunları dile getirmiştir:

“İşçi ne kadar çok zenginlik üretir, üretimi erk ve hacim bakımından ne kadar artarsa, o kadar yoksul duruma gelir. Ne kadar çok meta üretirse, o kadar ucuz meta olur. İnsanların, dünyasının değersizleşmesi, nesnelerin dünyasının değer kazanması ile orantılı olarak artar. Emek yalnızca meta üretmek ile kalmaz; genel olarak meta ürettiği ölçüde, kendi kendini ve işçiyi de meta olarak üretir.”¹²¹

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere Marx, işçinin değer kaybetmesinin işveren yani burjuvaya servet kazandırdığını dile getirmiş olsa da her iki ifadeden çıkacak sonuç şudur: işveren para kazanmak hırsıyla insani yaşamdan uzaklaşırken işçi mevcut olan çalışma koşulları ile insani yaşamdan uzaklaşmaktadır. Bu durum insanın içsel süreçlerinde bir fakirleşmeye sebebiyet vermiştir. İnsanlar sadece üretme hırsıyla doğalarını ihmal etmişlerdir. Kendilerine insani anlamda bir şeyler katmaktan ziyade var olan insanlıklarından harcayarak, insanlık yoksulu haline gelmişlerdir.

Marx her ne kadar yabancılaşmanın esas olarak işçide görüldüğünü ifade etse de burjuvanın da kendi türüne ve dolayısıyla kendine takındığı tavırdan ötürü bir yabancılaşma sürecinde olduğu söylenebilir. Nitekim Marx’tan sonra gelen düşünürler de yabancılaşmanın sadece işçi de değil toplumun tamamında meydana geldiğini dile getirmişlerdir.¹²² Sonuç olarak insanoğlunun doğaya bakış açısı, doğanın bir parçası olan insanlara hatta kendine olan bakış açısıdır. Dolayısıyla doğaya karşı meydana gelen yabancılaşma aynı zamanda insanın kendi türüne karşı meydana gelen yabancılaşmadır. Marx’ın ifadesi ile özetleyecek olursak: “yabancılaşmış emek, şunları gerçekleştirmiş olur: insanın türsel varlığını hem doğayı hem de manevi türsel özelliğini insanın dışında bir varlığa, bireysel varoluşunun bir aracına çevirir. Dışarıdaki doğayı ve insanın manevi özünü, insanca varlığını yabancılaştırdığı gibi insanı kendi bedenine de yabancılaştırır.”¹²³

¹²⁰ age, 129.

¹²¹ Marx, **Yabancılaşma**, 20.

¹²² Tolan, age, 145.

¹²³ Marx, **1844 El yazmaları**, 82.

3.3.3. Yabancılaşmanın İnsanın Türü ile İlişkisi

İnsanı, diğer canlılardan ayıran ve insanın sadece kendine has olan niteliklerine insanın türsel özellikleri denir. Marx için insan, “kendisi için” (Alm. “für sich”) bir varlıktır. Marx, kendisi için bir varlık kavramını, insanı amacı olan ve bu amaçlarının peşinden koşan, bir birey olarak kendinin farkında ve bilincinde olan bir varlık olarak tanımlamaktadır. Birey, kendisinin amaçlarının olduğu gibi diğer insanların da amaçları olduğunun farkındadır. Hatta diğer insanların eylem ve amaçlarının kendi eylem ve amaçları ile benzer ve bağlantılı olduğunun da farkındadır. İşte bu durum insanın türsel özelliği ile ilgili bir durumdur. İnsan türsel özelliği sayesinde insan olduğunu bilir.¹²⁴

Marx’a göre insan türünün her bir üyesinin ayırt edici güç ve gereksinimleri vardır. Ollman’a göre Marx, türün güçlerine dair tam bir liste vermese de *görme, duyma, koku alma, tat alma, dokunma, düşünme, farkındalık, hissetme, arzu, aşk* gibi türsel güçlerden bahsetmiştir. Marx, beş duyuyu türsel güç olarak vermesine rağmen bu duyular hayvanlarda da vardır. Marx’ın bunlara türsel güç demesinin sebebi insanın bu duyuları insani tarzda kullanmasıdır.¹²⁵ Örneğin üretme eylemi hem hayvanlarda hem de insanlarda bulunmaktadır. Fakat hayvanlar sadece kendilerinin veya yavrularının ihtiyacı için zorunlu bir şekilde üretirken insan ihtiyacı olmadığında da üretir. Hatta Marx’a göre insan fiziksel gereksinimlerinden kurtulduğu zaman gerçek anlamda üretir. Hayvan sadece kendini üretirken insan bütün doğayı yeniden üretir. Bu üretim Marx’a göre insanın türsel hayatıdır ve bu durum insanın bilinçli ve özgür bir varlık olması ile ilişkilidir.¹²⁶ Özetle insan, pratikteki eylemleri ile nesnel bir dünya yaratırken, organik olmayan doğayı işlerken bilinçli bir tür varlığı olduğunu yani türü kendi öz varlığı gibi ele alan veya kendini bir tür varlığı gibi ele alan bir varlık olduğunu ispatlar.¹²⁷

¹²⁴ Ollman, *age*, 146-147

¹²⁵ *age*, 147-149.

¹²⁶ Marx, **1844 El yazmaları**, 81-82.

¹²⁷ *age*, 80.

Marx’a göre yabancılaşmış emek insanı doğaya, kendi doğasına yabancılaştırırken aynı zamanda insanı türüne yabancılaştırmaktadır.¹²⁸ Ollman da Marx’tan hareketle bu ilişki ile ilgili şunları dile getirir:

“Doğayla hiçbir ilişkisi olmayan insan, ilişkisiz bir boşluktur; doğayla özgül olarak insani hiçbir ilişkisi olmayan insan bir hayvandır; doğayla hayvansal hiçbir ilişkisi olmayan insan, ölü bir insandır ki ölü bir insanın dahi bir zamanlar hayvansal ilişkilere sahip olduğu varsayılır. Zira ölebilmesi için bir zamanlar yaşamış olması gerekir.”¹²⁹

Ollman’ın ifadelerinden anlaşılacağı üzere doğa ile ilişkisi olmayan bir insanın aslında var olamayacağı yani eğer insan ise doğa ile mutlaka özgül bir ilişkisi yani türsel bir ilişkisi (üretici etkinlik gibi) olması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Eğer türe ait ilişkisi yoksa bile insanın yeme, içme yani hayatta kalma gibi hayvani işlevleri için bile doğaya ihtiyacı vardır. Eğer doğaya bu anlamda da ihtiyacı yoksa artık canlı değildir. Bu durumda doğa olmaksızın insan insanlığını yani türsel varlığını ortaya koyamamaktadır.

Fiziksel ihtiyaçları dışında özgür ve bilinçli bir şekilde üreten insan, kapitalist çalışma düzeni ile birlikte elinden özgürlüğü alınmış bir şekilde üretim faaliyetine katılmaktadır. Üretim sürecinde özgür olmayan, üretim sonucunda ise ürettiği nesneye sahip çıkamayan insanın ürün ile bağı kesilmiştir. İşçi sadece karnını doyurmak yani fiziksel ihtiyaçlarını gidermek için üretmektedir. Üretme etkinliği amaç iken araç haline gelmiştir. İnsanın türsel özelliğine kanıt olan üretme etkinliği artık sadece hayvanın üretimine benzer bir hal almıştır. İnsan için emek, ürün ve üretim etkinliğinin kendisi birer yabancı ve birer meta haline gelmiştir. Yabancılaşmış emek ile insan kendi türsel hayatından, kendi gerçekliğinden koparılmış ve hayvanlar karşısındaki üstünlüğünü kaybetmiştir. Çünkü emeğin yabancılaşması ile yani özgür etkinliği yozlaştırılarak bir araca indirgenmiş dolayısıyla türsel hayatı da fiziksel varoluşunun bir aracı olmuştur. İnsanın kendi türü hakkındaki bilinçliliği yabancılaşma ile tür hayatının bir araç olmasına evrilmiştir.¹³⁰

Emeğin, dolayısıyla da çalışmanın insani bütün özelliklerinden arındırılarak araç haline gelmesi insanın emeği, ürünü ve diğer insanlarla olan ilişkisini tersine çevirdiği gibi türsel anlamdaki ilişkiyi de tersine çevirir. Türsel ilişkinin de tersine

¹²⁸ age.

¹²⁹ Ollman, age, 148.

¹³⁰ Marx, 1844 El yazmaları, 82.

çevrilmesi ile insan gidebildiği yere kadar gitmiş ve “olmadığı her ne varsa olmayı başarmıştır.”¹³¹

Yabancılaşma ile insanın türsel varlığı hem doğayı hem de manevi türsel özelliği insanın dışında bir varlığa çevirerek türselliği bireysel varoluşun bir aracına dönüştürmüştür. İnsanın kendi emeğinin ürününden, üretici etkinliğinden, türsel varlığına yabancılaşmasının doğrudan sonucu insanın insana yabancılaşmasıdır. İnsan nasıl kendisi ile karşı karşıya kalmış ise öteki insanlar ile de karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla insanın türsel özelliğine yabancılaşması bir insanın öbürüne ve her iki insanın da kendi öz doğasına yabancılaştığı anlamına gelmektedir.¹³² Çünkü insanın kendisiyle ilişkisi ancak başka insanlarla ilişkileri yoluyla gerçek ve nesnel olacağından insanın kendine yabancılaşması, kendisi ve doğa dışında diğer insanlarla koyduğu ilişkide de görülür.¹³³ Kendisi ve diğer insanlarda ortaya çıkan her yabancılaşma da kendini türsel özelliğinde gösterir. Çünkü insanlar yaşantıları ile doğayı ve kendilerini yeniden inşa ederken türüne dair özelliklerini de inşa etmiş olacaktır.

Ollman’a göre insanın türüyle ilişkisi insanın ürünüyle, emeğiyle ve diğer insanlarla olan ilişkisinden nitelik olarak farklıdır. Çünkü insanın emeğiyle, ürünü ile ve diğer insanlar ile ilişkisi somuttur ve ilişkinin hem öznesi hem de nesnesi bugünde vardır. İnsanın türü ile ilişkisi ötelenmiş bir ilişkidir. Yaşayan insanların “insandan” ne anladığı standartlarına göre ölçülüp biçilerek bir anlam kalıbına sokulmaktadır.¹³⁴

Sonuç olarak yabancılaşmamış bir emeğe sahip olan insanlar, yalnızca kendilerini gerçekleştirmezler aynı zamanda tür olarak insan soyunun da kendisini gerçekleştirmesine zemin hazırlarlar. Aydınlanma çağı düşünürlerinden Marx ve Hegel ve daha birçoğu, insanı hem birey ve hem de bir türün mensubu olarak görmüşlerdir. “...her birey, aynı zamanda insanlığın tümünü, yani evrenselliği temsil etmektedir”¹³⁵. Böylece insanın, kendini geliştirmesi demek sınırsız bir gelişme potansiyeli taşıyan insanlığın da gelişmesi anlamına gelmektedir. Benzer şekilde bir insanda meydana gelen yabancılaşma türde meydana gelmiş demektir ve türün

¹³¹ Ollman, *age*, 244.

¹³² Marx, *1844 El yazmaları*, 83.

¹³³ *age*, 85.

¹³⁴ Ollman, *age*, 241.

¹³⁵ Fromm, *Marx’ın İnsan Anlayışı*, 85-86.

geleceği için bir tehdittir.¹³⁶ Bu ifadelerden yola çıkılarak yabancılaşma ile koparılıp giden sadece bir insan veya işçi sınıfı değil aynı zamanda toplum ve hatta gelecekteki insanlık algısıdır şeklinde bir çıkarımda bulunabilir.

3.3.4. Yabancılaşmış İnsanın Diğer İnsanlarla ve Kendisiyle İlişkisi

Marx'a göre "insanın kendi emeğinin ürününden, hayat etkinliğinden, türsel varlığına yabancılaşması olgusunun dolaysız bir sonucu, insanın insana yabancılaşmasıdır."¹³⁷ İnsanın insana yabancılaşması ise birçok sıkıntıyı beraberinde getirmektedir. Öncelikle insan fiziksel olarak bile varoluşunu insana yani anne ve babasına borçludur.¹³⁸ Ayrıca daha önce Hegel'in köle-efendi diyalektiğinde ifade edildiği üzere bir kişi, insan olma bilincine ancak başka bir insanın olması koşuluyla varabilir. Dolayısıyla insanın kendi gerçekliğini fark etmesi ve potansiyelindeki insan olma yetisinin harekete geçebilmesi için diğer insanlara ihtiyacı vardır.¹³⁹ Hegel'in bu düşüncesi Marx'ta da karşımıza çıkmaktadır. Marx'ın ifadesiyle "...insanın kendisiyle ilişkisinin ancak başka insanlarla ilişkileri yoluyla nesnel ve gerçek olabileceği"¹⁴⁰ göz ardı edilmemelidir. Buradan anlaşılacağı üzere insan toplumsal bir varlıktır ve insanın diğer insanlar ile karşı karşıya gelmesi yani onlara yabancılaşması aslında kendine yabancılaşması anlamına gelmektedir.

"İnsan nasıl kendi kendisiyle karşı karşıya geliyorsa, öteki insanla da karşı karşıya gelmektedir. İnsanın işiyle emeğinin ürünüyle ve kendisiyle ilişkisi için geçerli olan, insanın öbür insanla, öbür insanın emeği ve emeğinin nesnesi için de geçerlidir."¹⁴¹

İnsan nasıl emeğinden, üretebilme yetisinden, parçası olduğu doğadan ayrı düşünülemez ise diğer insanlardan da ayrı düşünülemez. Çünkü insanın uğraşları, ürünleri, düşünceleri, duyguları ve daha birçok etkinliği onu diğer insanlarla ilişki kurmaya mecbur bırakır.¹⁴²

Bir kişi, tek başına hareket ettiği zamanlarda bile toplumsal bağını inkâr edemez. Örneğin hayatını laboratuvarında geçiren bir bilim adamı, modern bir Robinson Crusoe olduğunu düşünerek kendini aldatabilir; fakat laboratuvarında kullandığı malzeme ve

¹³⁶ **age**.

¹³⁷ Marx, 1844 El Yazmaları, 82.

¹³⁸ **age**, 122.

¹³⁹ Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, 126.

¹⁴⁰ **age**, 85.

¹⁴¹ **age**, 82-83.

¹⁴² Ollman, **age**, 180.

aletleri hatta vasıfları bile toplumsal ürünlerdir. Bu ürünler insanları birbirine bağlayan veya zorunlu kılan işbirliğinin sonucudur. Ayrıca bilim adamının düşünmesini sağlayan dil ve kavramlar da belli bir toplumun içinde öğrenilen şeylerdir.¹⁴³ Bilim adamı bu kavramlar ve dil aracılığıyla düşünmektedir. Dolayısıyla bilim adamının en çok kendine ait gördüğü orijinal diye nitelendirdiği düşüncesi bile toplumun ürünüdür. Bunlara ek olarak bilim adamının kimliği bile toplumun ürünüdür. Çünkü bilim adamının hiç olmadığı daha doğrusu böyle bir kavramın hiç duyulmadığı bir toplumda birinin bilim adamı olmayı istemesi bir yana, bilim adamlığını dahi aklından geçirmesi mümkün değildir. İnsan bu denli topluma yani diğer insanlara bağımlı iken; yabancılaşarak bireyler arasına mesafe girmesi insanı türünden dolayısıyla da kendi öz doğasından uzaklaştırır. Marx'ın ifadesi ile “...insanın türsel özelliğinin kendisine yabancılaştırdığı önermesi, bir insanın öbürüne ve her ikisinin insanın öz doğasına yabancılaştırıldığı”¹⁴⁴ şeklinde dile getirilebilir.

Kapitalist çalışma düzenin iyice yerleşmesinden sonra insanın insana yabancılaşması gün geçtikçe daha derinlere inmiştir. Çünkü kapitalist düzenin en büyük temsilcileri olan fabrikalardaki uzun çalışma saatleri ve iş bölümleri işçilerin diğer işçilerle bile vakit geçirmesine imkân vermemekteydi. İşten sonra sosyal bir hayatı ol(a)mayan işçi için tek bir seçenek kalıyordu elinde. Aile. Yoğun çalışan işçi sınıfının sosyal tarafını hissedebildiği tek yer ailesidir. Fakat makineleşme ile birlikte babanın yanı sıra çalışma hayatına anne ve çocuk da katılmıştır. Çünkü makineler ile birlikte çalışan işçinin güçlü olmasına gerek kalmamıştır. Makinelerin güç gereksinimini karşılaması ile birlikte yaş ve cinsiyet faktörü önemini kaybetmiştir. Artık kadın da çocuk da işçi sınıfının bir üyesi olmuştur. Ağır çalışma temposuna ayak uydurmak zorunda kalan bütün aile üyeleri arasındaki sosyal bağ en aza inmiştir. Dolayısıyla kapitalist çalışma düzeni ile yalnızca çocukların oyun hakları yani çocuklukları ellerinden alınmamıştır aynı zamanda aile bireylerinin kendileri için diledikleri gibi harcaabilecekleri zaman da yani aile olma lüksleri(!) de ellerinden alınmıştır.¹⁴⁵ Bu durumda var olan yaşam koşulları işçiye diğer insanlardan hatta en yakınındaki insanlardan bile uzaklaştırarak derin bir yalnızlığa itmiştir.

¹⁴³ age, 179.

¹⁴⁴ Marx, **1844 El Yazmaları**, 83.

¹⁴⁵ Marx, **Kapital I**, çev. Alaattin Bilgi, 3. bs. (Ankara: Sol Yayınları, 1986), 344.

Marx’a göre erkekle kadının ilişkisi, insanın insanla olan dolaysız, doğal ve zorunlu bir ilişkisidir.¹⁴⁶ Ben bu ilişkiye annenin çocuğu ile olan ilişkisini de eklemek istiyorum. Çünkü anne ve çocuğun ilişkisi de doğaldır ve zorunludur. Fakat anne ve çocuğun işçi sınıfına katılması ile birlikte bu ilişki de yabancılaşmıştır. Marx Kapital’in birinci cildinde annelerin çalışmasından dolayı çocukların bakımsızlık ve ihmalden ötürü yok olup gittiğini dile getirmektedir. Böylece Marx’a göre anne ve çocuk arasındaki ilişki yabancılaşmaktadır.¹⁴⁷ Bu yabancılaşma o kadar derindir ki annelerin öz evlatlarının ölümü karşısında çok da fazla hüzünlenmediği dile getirilmiştir.¹⁴⁸ Buradan hareketle toplumun yeni bireyleri olan çocukların iş hayatına başlamadan bile yabancılaşma ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Böylelikle toplumun çekirdeği, işçinin ise biricik sosyal alanı olan aile kurumu paramparça olarak yabancılaştırma enstitüsü haline geldiği söylenebilir.

İşçi sınıfının insan toplulukları ile karşılaşabileceği tek yer çalıştığı fabrika kalmıştır. İşçinin fabrikada makineler ile çalışması ve sanki makinenin yaşayan bir uzantısı gibi sürekli onun hareketlerini takip etmesi sonucunda işçi mekanikleşmiştir. İnsanın mekanikleşerek aynı işi tekrar tekrar yapmasını Marx, Sisypheus (sisifos) mitine benzetmiştir. Öncelikle bu miti inceleyelim:

“Tanrılar Sisifos’u bir kayayı durmamacasına bir dağın tepesine kadar yuvarlayıp çıkarmaya mahkûm etmişlerdi; Sisifos kayayı tepeye kadar getirecek, kaya tepeye gelince kendi ağırlığıyla yeniden aşağı düşecekti hep. Yararsız ve umutsuz çabadan daha korkunç bir ceza olmadığını düşünmüşlerdi, o kadar haksız da sayılmazlardı.”¹⁴⁹

Marx’a göre işçi, aynı mekanik işi bitip tükenmez bir can sıkıntısı ile yapar. İşçinin sırtına aldığı ağır iş yükü tıpkı Sisypheus’un kayası gibi durmadan işçinin üzerine yuvarlanır. Bu bitip tükenmez iş, sürekli aynı işin tekrarı olduğu için işçinin sinir sistemini tüketir, adalelerinin çok yönlü çalışmasını engeller ve hem zihinsel hem de fiziksel faaliyetlerinde işçiye zarar verir.¹⁵⁰ Marx’ın işaret ettiği bu durum işçilerin yaşamını o denli kötü etkilemiştir ki yıllar sonra film senaryolarının konusu haline

¹⁴⁶ Marx, **1844 El Yazmaları**, 109.

¹⁴⁷ Marx burada sadece anne ve çocuk arasındaki yabancılaşmayı dile getirmiş olsa da aynı yabancılaşma baba-çocuk veya anne-baba arasında da görülebilir. Ayrıca buradaki sorunun annenin dışarıda çalışmasından ziyade uzun çalışma saatlerinden sonra aile bireylerinin birbirine zaman ayıramaması ve çalışma hayatının insani bir yaşam vaat edememesi şeklinde ele alınması gerekmektedir.

¹⁴⁸ Marx, **Kapital I**, 346-347.

¹⁴⁹ Albert Camus, **Sisifos Söyleni**, çev. Tahsin Yücel, 15. bs. (İstanbul: Can Yayınları, 2010), 123.

¹⁵⁰ Marx, **Kapital I**, 366.

gelmiştir. Örneğin makinalar ile çalışmanın insan zihninde tahriplere yol açtığını dile getiren bir filmin konusu şöyledir:

“Film, fabrikada gerçekleştirilen kitle üretim tarzına, hareketli montaj hattına yönelik tüm zamanların en çarpıcı eleştirilerinden birisini gerçekleştirir. Çalıştığı işte görevi sadece vida sıkırmak olan Chaplin’in ne işleriyle ne de yaptığı işle bir aidiyet ilişkisi bulunmamaktadır. Sürekli aynı işi tekrarlaması sonucunda Chaplin’in dengesi bozulmuş ve zamanla her şeyi vida olarak görmeye başlamıştır. Filmde Chaplin’in fabrikadan sonraki durağı ise bir süreliğine akıl hastanesi olmuştur. Modern Zamanlar filmi fabrika düzenin acımasızlığına, kitle üretim sürecinin insanı bir makine gibi planlamasına, çalışanın yaptığı işe yabancılaşmasına yönelik çarpıcı örnekler sunmaktadır.”¹⁵¹

İşçilerin sürekli aynı işi yapmasının zihinsel veya fiziksel sağlığı bozmaya yönelik olaylar günümüz insanında da görülen bir durumdur. Örneğin, iPad için parça üreten bir fabrikada 2010 yılında işçilerde intihar oranının artmasıyla fabrikanın çalışma koşulları incelenmiştir. Bunun sonucunda işçilerin yaptığı işin etkisiyle ellerinin geceleri de seğirmeye devam ettiği hatta yolda yürürken bile işyerindeki hareketleri tekrarlamaktan kendilerini alamadıkları görülmüştür.¹⁵² Bu örnek durum Marx’ın ifadelerinin günümüzdeki kanıtıdır.

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere insanların yaptıkları iş yaşam kalitesini, aile düzenini hatta bireyin kişiliğini bile etkilemektedir. İnsanın türüne yabancılaşması nasıl insanın insana yabancılaşması anlamına geliyor ise insanın insana yabancılaşması da insanın kendine yabancılaşması anlamına gelmektedir. Çünkü insan kişiliğiyle bir dünya inşa etmekte; inşa ettiği o dünya ise tekrardan kişiliğini etkilemektedir. İnsanoğlu bu etkileşime önem vermediği sürece kendisi dışındaki herhangi bir şeye verdiği her tahribat veya araya attığı her mesafe kendi kendine verdiği tahribattır ve kendine koyduğu mesafedir. Dolayısıyla insanın kendine yabancılaşması türüne yani insanlığa yabancılaşması iken; tersi olarak insanlığa yabancılaşması ise kendine yabancılaşması anlamına gelmektedir. Bu durumda Marx, yalnızca insanın emeğine veya ürününe yabancılaşmasını ele almamıştır; o aynı zamanda insanın; yaşamına, kendisine ve başka insanlara yabancılaşmasını da ifade etmiştir. Çünkü Marx’a göre insanın kendi emeğine yabancılaşması insanın kendisi dâhil ilişki içerisinde olduğu her şeyde kendini göstermektedir.

“Yabancılaşmış emek böylece şunları gerçekleştirmiş olur; İnsanın türsel varlığını, hem doğayı, hem de manevi türsel özelliğini, insanın dışında bir varlığa, bireysel varoluşunun bir

¹⁵¹ Zencirkıran, **age**, 43.

¹⁵² Swain, **age**, 59.

aracına çevirir. Dışarıdaki doğayı ve insanın manevi özünü, insanca varlığını yabancılaştırdığı gibi, insanı kendi bedenine de yabancılaştırır.”¹⁵³

Marx’ın ifadelerinden anlaşılacağı ve daha öncede ifade edildiği üzere yabancılaşmış emek insanın hem zihninde hem de bedeninde olumsuz değişimlere sebebiyet vermektedir. Ağır şartlar altında ve neredeyse karın tokluğuna çalışan işçiler yaşamak için çalışmak yerine çalışmak için yaşamaktadırlar adeta. Ayrıca çalışmanın hem kavramsal olarak hem de pratik olarak daraltılmış olması insanı kendi özünden uzaklaştırmıştır. Çünkü Marx’a göre çalışma edimi, insanın üretici güçleriyle kendi varlıklarını birleştiren bir bağ olması gerekirken; kapitalizm ile birlikte çalışma her türlü öz faaliyet görünümünden uzaklaşmıştır. Artık çalışma sadece maddi yaşama hizmet etmektedir. Maddi yaşam için araçsallaşan çalışma böylelikle olumsuz bir biçime dönüşmüştür.¹⁵⁴ Daraltılmış ve özünden uzaklaştırılmış bu çalışma şekli ise işçinin hayatının tamamı haline gelmiştir. Bu durumda işçi hayatı ile çalışmayı eş tut(turul)arak; hayatını yani kendini maddi yaşama kurban etmiştir. Bu durum Marx’ın “insanı kendine yabancılaştıran emek, kendini kurban etme, alçaltmadır”¹⁵⁵ ifadesinin pratikteki görünümüdür.

İşçinin hayatındaki daralma kendini her alanda göstermiştir. Yemesinden içmesine, barınmasından ailesine hatta kendisine bile varmıştır. İşçi işinde mutsuzdur. Sadece kendini evindeyken huzurlu hissedebilmektedir. Fakat evdeki hayatı da insani şartlardan uzaktır. Hayvanların bile yiyemeyeceği kötü ürünlerle karnını doyururken; mağara gibi evlerde yaşamaya çalışırken bunu insan olmanın doğal bir sonucu gibi algılamaktadır. Marx bu durumu şöyle betimler:

“İşçinin gerekmesini, fiziksel beslenmenin en basit ve en sefil düzeyine, etkinliğini de en soyut mekanik harekete indirger. Sonra der ki: İnsanın bundan başka etkinliğe ya da zevke gerekmesi yoktur. Çünkü bunu bile insan hayatı ve varoluşu diye adlandırmaktadır.”¹⁵⁶

Marx’a göre işçi öyle bir yoksunluk yaşar ki hayatın olabilecek en aşağı düzeyini standart olarak algılar. Bu algının böyle yerleşmesinin en önemli sebeplerinden biri, bir işçide karşılaşılan kötü yaşam standardının büyük “insan yığınlarında” yani bütün işçi sınıfında da geçerli olmasıdır.¹⁵⁷ Dolayısıyla herhangi bir işçiye ait ‘insan’ şeması veya ‘insan’ tanımı sadece aynı şartlara sahip diğer işçilerden oluştuğu için

¹⁵³ Marx, 1844 El Yazmaları, 82.

¹⁵⁴ Marx, Engels, Alman İdeolojisi, 82.

¹⁵⁵ Marx, 1844 El Yazmaları, 78.

¹⁵⁶ age, 128.

¹⁵⁷ age.

bu yaşam şekli onlara doğal gelmektedir. Toparlayacak olursak; hayatı ev ile iş arasında geçen işçinin etkinliği ise işteki yaptığı mekanik hareketlerden ibarettir. Defalarca tekrarlanan anlamsız hareketler bütünü işçinin fiziksel becerilerine zarar verdiği gibi zihinsel süreçlerine de zarar verir. Marx’a göre insanın gerek fiziksel gerekse zihinsel zarar görmesinin sebebi çalışma eyleminin işçinin dışında gerçekleşmesi; bunun sonucunda da fiziksel hem de zihinsel enerjisini serbestçe geliştirememesidir.¹⁵⁸ Çünkü üretim sürecindeki ve sonucundaki özgürlükten uzak üretme faaliyeti insanın fiziksel hareketlerini kısıtlamıştır. Sadece yaptığı işe göre eylemde bulunabilen işçi, tüm gününü mekanik basit ve düşünme gerektirmeyen hareketlerle geçirmektedir. Günün çoğunu düşünmeden daha doğrusu düşünmeye gerek görmeden geçiren işçi fiziksel hareketlerini sınırlandırdığı gibi düşünme gerektirmeyen anlamsız hareket silsileleri ile de düşünme yetisini sınırlandırmaktadır. Belki de zihinsel bazı faaliyetlerini hiç geliştirememektedir. Dolayısıyla günün büyük çoğunluğunda kullanmaya gerek görülmeyen insani yetiler güdükleşerek zamanla ortadan kalkmaktadır. İşçi sınıfına çocukların katılması ile de fiziksel ve zihinsel yetiler hiç gelişmeden belki ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla gelecek olan işçi sınıfı gitgide insani olan her türlü eylemden ve özelliklerden uzaklaşmaktadır. Bunun sonucunda işçi sınıfının bu düzen(sizliği) Marx’a göre “işçinin etkinliğini etkinliğin bütününden çıkarılmış katıksız bir soyutlamaya çevirdiği gibi, işçiyi de her çeşit gereksemeden yoksun duygusuz bir varlığa çevirir.”¹⁵⁹

Kapitalist çalışma şekli işçinin sadece iş hayatını değil bütün dünyasını hatta işçinin insanlığını bile olumsuz etkilemiştir. İnsan emeğinin yerine makinelerin konmasıyla insan kendini makineye rakip görmüştür. Bu durum öyle bir hal almıştır ki işçiler makineye benzemeye başlamıştır.¹⁶⁰ Marx’a göre bunun sebebi işçinin fiziksel ve manevi baskıya maruz kalmasıdır. Bu baskı sonucu işçi soyutlanıp makineleşmiştir. Yapılan işlerde sürekli fiziksel ve zihinsel olarak makineye uymaya çalışmak ve tıpkı bir makine gibi sürekli aynı hareketleri tekrarlamak insanların kendilerini canlı bir makineye benzetmelerine kadar gitmiştir. Tıpkı bir makine gibi duygusuz, çevresine karşı kayıtsız ve tektir. Marx’a göre kapitalist çalışma koşullarında işçi için en

¹⁵⁸ age, 74.

¹⁵⁹ age, 128.

¹⁶⁰ age, 77.

elverişli toplumsal durum sağlansa bile işçinin zorunlu olarak karşılaşacağı durumlardan bir tanesi makineleşmektir.¹⁶¹

Marx'ın sisteminde insanın güçleri (potansiyeli) ve dünya arasında kurulan bağ birbiriyle ilişki içerisinde bulunan üç süreçle ilgilidir. Bu süreçlerin birincisi algı, ikincisi yönelim, üçüncüsü ise sahiplenmedir. Algı, insanın duyuları aracılığıyla doğa ile doğrudan kurduğu temasa denir. Yönelim ise doğadaki şeyleri/nesneleri nasıl algıladığımızı; şeylerin amaçlarından ne anladığımızla ilgili bir süreçtir. İnsan yönelim vasıtası ile kendi dışında kalan her şeye nasıl davranacağına, tutum geliştireceğine dair genel bir çerçeve çizer.¹⁶²

Sahiplenme, en genel anlamda kişinin herhangi bir şeyi kendine mal ederek; o şeyi kendinden bir şeyler katarak inşa etmesidir.¹⁶³ Sahiplenme yetisi ile insan, duyuları ile doğa arasındaki etkileşimi sağlar. Etkileşim sırasında kullanılan güçler temasa geçtikleri doğayı kendi amaçlarına uygun şekilde kullanır. Dolayısıyla herhangi bir şeyi sahiplenebilme için algılama ve yönelme ön koşul olmasına rağmen ilerleyen süreçlerde insanın sahiplenme tarzı algı ve yönelimi etkilemektedir. Ollman “algı, yönelme ve sahiplenme” süreçleri arasında en önemlisini “sahiplenme” olarak ifade eder ve Marx'ın da algılama ve yönelim sürecini ilerleyen çalışmalarında sahiplenme şeklinde ele aldığını dile getirir.¹⁶⁴

Marx'a göre sahiplenme, insanın güçlerinin (potansiyelinin) gerçekleşmesini ifade eder.¹⁶⁵ İnsan görme, işitme, koklama, tat alma gibi duysal işlevlerinden düşünme, sezme, isteme, sevmeye gibi zihinsel işlevlerine kadar dünyayla ilişki içerisinde. İnsanın bireysel varlığını meydana getiren fiziksel ve zihinsel bütün organları, gerek nesnel yönelimlerinde gerekse nesneye yönelimlerinde nesneye sahip çıkarak insanın kendi dünyasını inşa eder.¹⁶⁶ Dolayısıyla insanın kendini hem zihinsel hem de fiziksel olarak inşa sürecinde sahip çıkma eylemi önemli bir yere sahiptir.

Marx'a göre insan algıladığı doğayı sahiplenmesi sonucu duyuları ve yönelimlerinin etkisiyle sahiplendiği şeyi kendisinin parçası yapar. İnsan kendi algı ve

¹⁶¹ **age**, 21-22.

¹⁶² Ollman, **age**, 151.

¹⁶³ **age**, 155.

¹⁶⁴ **age**, 151-152.

¹⁶⁵ **age**, 155.

¹⁶⁶ Marx, **1844 El Yazmaları**, 115.

yönelimlerinin zenginliğine yani niteliğine göre sahiplendiği her şeyi daha çok kendinin kılabilir. Örneğin bir insan gün batımını sadece tecrübe edinerek kendine katabilir. İnsanın gün batımında gördüğü renkler, formlar, gözlerin o manzaradan zevk alması ve hatta insanın manzaranın etkisiyle çeşitli duygu hallerine bürünmesi gün batımının sahiplenildiğinin göstergeleridir. Her insanın gün batımından etkilenip etkilenmemesi veya onda uyandırdığı duyguların farklı olması insanın içsel zenginliğiyle alakalıdır. Yani daha önce sahiplenilen şeylerin niteliği ve sahiplenilme dereceleriyle ilişkilidir. Yine gün batımı örneğine dönecek olursak bir sanatçının gün batımının resmini yapması, öyküsünü yazması veya ona beste yapması sahiplenmenin derecesiyle alakalıdır ve kişinin gün batımını daha çok kendinin kıldığının yani kendinden bir parça haline getirdiğinin göstergesidir.¹⁶⁷ Bir insan herhangi bir etkinliğini ne kadar çok duyu organı ile sahiplenirse içsel zenginleşmesi de o nispette olur. Böylelikle insanın hayata, kendine bakışı o nispette değişir ve potansiyel insan olmaktan uzaklaşarak gerçek manada insan olma yoluna girer. Bu durumda insanın sahiplenme deneyimi insana ne kadar içsel zenginlik sağlıyorsa o kadar niteliklidir. İçsel zenginliği yakalayan insanların da sahiplenme eylemleri ile aldıkları doyum daha yüksektir.

Marx'a göre insanlığını inşa edebilmiş birine ait göz ile kaba-saba birine ait gözün aldığı doyum aynı olamaz.¹⁶⁸ Dolayısıyla insanlığını inşa eden kişi nesnede kaybolmaz aksine onu kendinden bir şeyler ile işler ve kendine mal eder. Böylelikle insan sahip olma eylemiyle birçok özsel yani insani yanını ortaya çıkarır veya geliştirir. Bunun sonucunda Marx'a göre insan sadece düşünme edimiyle değil bütün duyuları ile nesnel dünyada olurlar.

Sahiplenilen herhangi bir şeyin aynı olması insanlarda farklı etkiler yaratabilir. Hatta aynı insanda farklı zamanlarda (farklı deneyimlerden kaynaklı) farklı etkilere sebebiyet verebilir. Çünkü bütün bunlar özsel süreçler ile ilişkilidir. Müzik kulağı olan ve müzikle ilgilenen birinin herhangi bir müzikten etkilenmesi ile müzik ile hiçbir ilişkisi olmayan bir kişinin aynı müzikten etkilenmesi aynı olamaz. Bu durum öznel süreçler ve yaşantılar ile ilgilidir.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Ollman, **age**, 155.

¹⁶⁸ Marx, **1844 El Yazmaları**, 116.

¹⁶⁹ **age**, 117.

Marx, insanın beş duyudan farklı olarak zihni ve pratik şeklinde isimlendirdiği istene, sevgi gibi duyulara da değinir ve bunlara insan duyuları ismini verir. Bu duyuların tamamı sahiplenme ile inkişaf eder ve insanda özsel bir zenginleşme sağlarken; sahiplenilen şey de insanlaşır. Bu insanın doğasının gereğidir. Dolayısıyla Marx’a göre “insan duyuları ve duyuların insanlığı, insanın varoluşunun bir sonucu, insanileştirilmiş doğanın bir sonucu olarak ortaya çıkarlar.”¹⁷⁰

Kapitalist sistemdeki var olan çalışma şekli gerçek manadaki çalışma eylemini özünden uzaklaştırmıştır. Bu uzaklaşma ile insanın özsel güçlerine hizmet eden sahiplenme eylemi de özünden uzaklaşmıştır. Çünkü Marx’a göre çalışma “insanın özsel güçlerinin açık kitabıdır, insanın psikolojisine açılan yoldur”. Çalışma eylemi sadece fiziksel hayata hizmet ettikçe; insanın dışında ve gerçek manada üretme eyleminden uzak oldukça insanın özsel güçleri ve psikolojisi de olumsuz etkilenecektir. Bu süreç de algı, yönelim ve en nihayetinde sahiplenmeyi de olumsuz etkileyerek sahip olmanın keyfiyetini sadece fiziksel şeylere çevirecektir. Artık insanın biricik hayatı, varoluş amacı doğrudan doğruya fiziksel şekilde sahip olma gibi sahiplenmenin en ilkel şekline dönüşecektir.¹⁷¹ Bu durumda duygular da ilkelleşerek insani alandan hızla uzaklaşacaktır. Burada ifade edilmesi gereken Marx’ın fiziksel sahip olmaya yani mülk edinmeye karşı olmadığıdır; Marx’ın karşı olduğu şey sahiplenilmeyi sadece para aracılığıyla mülk edinme gibi algılamaktır. Marx’a göre mülkiyetin olumlu anlamı “insani öze, insani hayata, nesnel insana ve insani başarılarla, insan tarafından ve insan için duyusal şekilde sahip çıkılmasıdır.”¹⁷² Bu durumda insanın sahip olduğu şeyler ve sahip olmak istediği şeyler bize o insanın insanlığına dair çok fazla şey söylemektedir. Sadece para ve paranın getirdiklerine sahip olmaya ediminin aslında insan olma potansiyelini harekete geçiremediği, duygusal ve duyusal zenginleşmeyi sağlayamadığı ve hatta duyusal ve duygusal güçlere zarar verdiği dolayısıyla insan olma durumundan uzaklaştırdığı ifade edilebilir. Duyu ve duygularından uzaklaşan insanın da bir robottan farkı yoktur. Artık insan robotumsu tuhaf bir varlık halini almıştır. İnsani tarafından hızla uzaklaşan insan zamanla hayvani yanlarını da unutarak mekanikleşmiştir.

¹⁷⁰ age, 119.

¹⁷¹ age, 108.

¹⁷² age, 115.

“duyularının hiçbirisi yoktur artık, yalnızca insani şekilde değil, insani olmayan bir şekilde, yani hayvansı bir şekilde bile yoktur artık. İnsan emeğinin en kaba saba tarzları(ve araçları) geri gelmektedir... Sorun yalnızca insanın insani gereksemelerinin ortadan kalkması değildir-hayvanca gereksemeleri de kaybolmaktadır.”¹⁷³

Marx’ın ifadelerinde de anlaşılacağı üzere insan artık ne insandır ne de hayvan. Bu durumda canlılığını kaybeden kendini makineler ile eş tutan basit bir varlıktır. Canlılığını hissedeceği bütün yolları kapatmış ve kendini nefes alıp veren bir robota çevirmiştir. Tıpkı bir robot gibi isteksiz, duygusuz ve cansızdır.

Marx tarafından işçi sınıfında emeğin yabancılaşması ile başlatılan yabancılaşma durumu insanın insana yabancılaşmasına sebebiyet vererek; en nihayetinde insanın kendine yabancılaşmasına kadar varmıştır. İnsan ne olabileceğini unutarak potansiyeline yabancılaşmıştır. Ürettiği makine ve robotların yanında aşağılık kompleksine bürünmüş ve güçlü olan duygusal taraflarını bir zayıflık olarak nitelendirmiştir. Marx’ın işçi sınıfında beklediği o devrim hiç gerçekleşmemiş ve dolayısıyla insanın yabancılaşma süreci yıllar geçtikçe daha da derinleşmiştir. 20. Yüzyılda yaşayan Erich Fromm yabancılaşmış insanı hem psikolojik hem de sosyolojik açıdan ele almış ve makineleşmenin ardından yaşanan teknolojik gelişmelerin insanı nasıl etkilediğini yabancılaşmasına nasıl derinlik kazandırdığını dile getirmiştir. Erich Fromm’un yabancılaşma kavramını ayrıntılı bir şekilde ele alalım.

3.4. Erich Fromm’da Yabancılaşma Kavramı

Erich Fromm’a göre, Marx’ın kullandığı yabancılaşma kavramı yeni olmasına rağmen; yabancılaşmanın kavram olarak kullanımı çok daha eskiye dayanmaktadır. Fromm’a göre yabancılaşma, Tevrat’taki peygamberlerin puta tapma dedikleri şeyi ifade etmektedir. Çünkü puta tapma eylemi ile insan; enerjisini, sanatsal yeteneklerini bir put yapmak için harcar ve sonra da kendi insanca çabasının sonucu olan putlara tapar.¹⁷⁴

Fromm’a göre, insan puta taparak kendi yaşam güçlerini bir nesneye aktarmaktadır. Bu aktarımdan sonra elde edilen put, onu yapan insanlar tarafından, insanın kendi yaratıcı çabalarının sonucunda ortaya çıkmış bir şey değil de sanki ondan kopuk, onun üstünde, ona karşı olan, tapılıp boyun eğilebilecek bir şey olarak

¹⁷³ age, 127.

¹⁷⁴ Fromm, *Sağlıklı Toplum*, 135.

algılanmaktadır.¹⁷⁵ Buradan hareketle Fromm'un verdiği örneğin Marx'ın yabancılaşma tanımından hiç de farklı olmadığı söylenebilir. Çünkü Marx'a göre yabancılaşma, insanın emeğinin bir sonucu olan ürünün yabancı bir nesne gibi onu yapan insandan kopuk bir şekilde ve bir güç olarak insanın karşısına dikilmesidir.¹⁷⁶ Bu durumda Marx'ın işaret ettiği durumu yani yabancılaşma halini insanlık tarihinde birçok yerde ve zamanda görmenin mümkün olduğu söylenebilir.

Erich Fromm, Marx'a katılmak ile birlikte yabancılaşma kavramını daha geniş bir şekilde ele almıştır. Erich Fromm'a göre yabancılaşma hali sadece insanın üretiminin dolayısıyla da işinin olduğu yerde değil; insanın olduğu her yerde ve her şartta mevcuttur. Örneğin eski çağlarda olan puta tapma eylemi 20. yüzyıl insanında da devam etmektedir. Zaman ve mekân değişse de insanoğlu sadece din alanında değil; ilişkisi bulunduğu her alanda yeni putlar inşa ederek onlara tapmaktadır. Fromm için bahsi geçen bu putların nasıl isimlendirildiğinin hiçbir önemi yoktur. Bazen karşımıza devlet, bazen sınıf veya başka bir şekilde çıkmaktadır.¹⁷⁷

Peki, ama puta tapma eylemi neden bir yabancılaşma olsun? Fromm'a göre insanın bir inanca sahip olması bir yabancılaşma mıdır?

“...tek tanrılı dinin ilkesi, insanın sınırsız olduğu, insanda bütününe yerine konacak tikel bir nitelik bulunmadığıdır. Tektanrıci din görüşünde Tanrı, kavranamaz, tanımlanamaz; Tanrı bir nesne değildir. Tanrı'nın benzeri olarak yaratılmışsa insan, sınırsız nitelikler taşır. Puta tapmada insan, kendi içindeki tikel bir niteliğin yansıtılmış biçimi önünde eğilir, ona boyun eğer. Kendisini canlı, sevgi ve düşünce eylemleri yayan bir merkez olarak görmez. Tanrıları nasıl nesneyse, kendisi de, komşusu da nesnedir.”¹⁷⁸

Buradan da anlaşılacağı üzere mevzu inanç değil kişinin nasıl inandığı ve bu inancı sonunda kendini gerçeklik adı altında hangi yanılsamaya sürüklediğidir. İnsanda meydana gelen bu kopukluklar bir virüs gibi onun duygularına, düşüncelerine yayılmaktadır. Yüzyıllardır süren bu hastalık belki çağımızda en şiddetli halini almış ve insanlığımızı tehdit etmektedir. Bundan dolayı olmalı ki Fromm çağdaş toplumsal kişiliği çözümlemeye çalışırken merkeze yabancılaşma kavramını almıştır. Çünkü Fromm'a göre yabancılaşma çağdaş kişiliğin en derin noktalarına ulaşmıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁵ age, 135-136.

¹⁷⁶ Marx, 1844 El Yazmaları, 75.

¹⁷⁷ Fromm, Sağlıklı Toplum, 137.

¹⁷⁸ age, 136.

¹⁷⁹ age, 124.

Fromm'un ifade ettiği üzere Marx'ın kapitalizme yönelttiği eleştirinin temelinde zenginliğin insanlar arasında adil bir biçimde dağıtılmamış olmasından ziyade kapitalizmin insandaki çalışma etkinliğini *zoraki, yabancılaşmış ve anlamsız bir çabalamaya* dönüştürerek, insanları *topal birer canavar* haline getirmesi yatmaktadır.¹⁸⁰ Böylelikle insanı potansiyel insan olmaktan gerçek insan olma durumuna getiren üretme kavramı, zamanla sadece çalışma kavramına dönüşmüştür. Kapitalizm ile birlikte çalışma kavramının da içinden özgür üretici etkinlik çekilerek; çalışma insan için anlamsız bir hareket silsilesine dönüşmüştür. Bunun sonucunda da hem insanın kendisi hem de insanın hayatı anlamsızlaşmıştır.

Fromm, yabancılaşma kavramını, kişinin kendisini bir yabancı gibi duyduğu, hissettiği deneyim biçimi şeklinde ifade etmektedir. Fromm'a göre, yabancılaşma durumuyla insan ile kendisi arasına mesafe girmiştir. Bunun sonucunda insan kendisini bir yabancı şeklinde algılayarak; kendi kendisini "birisi" konumuna düşürmüştür. Artık insan, fiillerinin faili olmak yerine; fiillerinin kölesi olmuştur. Bu pasifleşme ile insan yabancılaşmasına ayrı bir derinlik katmış; kendisinden kopup uzaklaştığı gibi diğer insanlardan da kopmuştur. Bu kopmuş insan; nesneleri, diğer insanları hatta kendisini bile beş duyusuyla algılayabilen biri olsa da bu durum onu bitkisel hayattan kurtaramamıştır. Denebilir ki yabancılaşmış insan; bitkisel hayatında gezen, konuşan, yiyen, içen, çalışan, evlenen, çoğalan bir ucube haline dönüşmüştür. Çünkü insan, ona kendini ve kendi konumunu anlatan üretici etkinliğinin tamamından uzaklaşmıştır.¹⁸¹

Yabancılaşma durumu kendini sadece üretim sürecinde değil tüketim sürecinde de göstermektedir. Fromm'a göre paranın; emeğin ve çabanın yerine geçmesiyle nesneleri elde etme ve kullanma arasında bir kopukluk meydana gelmiştir. Çünkü bir insanın herhangi bir şeyi elde etmesinin doğal yolu, elde etmek istenilen şeyin veya nesnenin niteliği nispetinde bir çabadan geçmektedir. Para ile birlikte emeğin ve çabanın bir önemi kalmamıştır. Herhangi bir şeye sahip olmak ve kullanmak için para yeterlidir. Para ise her zaman çaba ve emeği yansıtmaz. Çünkü Fromm'a göre bu para mirasla, dolandırıcılıkla, şans oyunu ya da başka yollarla elde edilmiş olabilir. Parası olan kişinin de herhangi bir şeyi elde etmek için çaba göstermesine gerek kalmaz. Parası olan kişi sanattan hiç anlamasa bile çok güzel bir resim alabilir;

¹⁸⁰ Fromm, **Marx'ın İnsan Anlayışı**,76.

¹⁸¹ Fromm, **Sağlıklı Toplum**,134.

hiç müzik beğenisi olmasa bile en iyi pikabı satın alabilir; yalnızca gösteriş olması maksadıyla devasa bir kitaplık ve hatta bir diploma edinebilir. Oysa para karşılığında elde edilen resimler, kitaplar veya diploma parçalansa bile kayıp onlara harcanan para nispetinde olacaktır.¹⁸² Emek harcayarak bunları elde eden insanın kaybından çok hafif bir kayıp olacaktır. Çünkü emek harcayarak elde eden insan, sahip olduğu her şeye kendinden bir şeyler katmıştır.

Fromm'a göre kendi ağı insanının (20.yüzyıl insanının) bir şeye sahip olma biçimi t kettimdir. Çünkü tüketilen şeyi tüketen kişiden geri almak mümkün değildir; fakat tüketilen şeylerin tamamı, tüketiciyi tatmin edemeyeceğinden dolayı bu durum insanları daha fazla tüketime yönelmiştir. Bu kısır döngünün sonu bir türlü gelmeyince, hiç tatmin olamayan bunun sonucunda da bocalayan modern tüketiciler, kendilerini sahip olduğu ve tükettiği şeyler dışında bir hiç olarak algılamaktadırlar.¹⁸³

Fromm, 20.yüzyıl insanı ne iş yaparsa yapsın ister bir el emekçisi olsun ister bir masa başı emekçisi ya da herhangi bir çalışan olsun tükettim şeklinin ve davranışlarının büyük bir benzerlik gösterdiğini ifade etmektedir. Ona göre hepsinde görülen bu ortak özellik yeni eşyalara veya piyasadaki en son şeylere sahip olmak ve bunları kullanmaktır.¹⁸⁴ Bu t kettme arzusu, ihtiyaçtan kaynaklı bir t kettimden çok uzaktır. Bu insanlar, tükettim için tükettim ilkesine göre yaşamaktadırlar. İçlerindeki boşluğu t ketttikleri nesnelerle kapatmaya çalışan 20. yüzyıl insanı bu tutumuyla susuzluğunu deniz suyu içerek gidermeye çalışan birine benzemektedir. Ne kadar çok içerse o kadar çok susamaktadır. Kısır döngüye girmiş bir tükettim çılgınlığı insanın karakterini de etkilemiştir.

Fromm'a göre sürekli tüketen 20.yüzyıl insanı pasif, kabul edici ve güçsüzdür. G s zl kleri, dışarıdan dayatılan yapay ihtiyaçlarını tatmin etmeye çalışarak eşyaların boyundurukları altına girmelerinden kaynaklanmaktadır. Sadece tüketen üretme kaygısı yaşamayan kişiler, dış dünya ile hiçbir üretken ilişki içine girmediklerinden dolayı, dış dünyayı bütünselliği içinde kavrayamazlar. Çünkü dış dünya ile etkileşimleri sadece t kettmek üzerine kuruludur ve bu durum insanların yabancılaşmasına sebebiyet vermektedir. Fromm bu durumu, “insanlar

¹⁸² **age**, 145-146.

¹⁸³ Erich Fromm, **Sahip Olmak ya da Olmak**, ev. Aydın Arıtan (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2003), 51-52.

¹⁸⁴ Fromm, **Marx'ın İnsan Anlayışı**, 95.

yabancılaştıkça, sahip olma ve tüketme davranışları, dış dünya ile olan iletişimlerinin tek yolu haline dönüşmektedir” şeklinde ifade etmektedir.¹⁸⁵ Dış dünya, kişinin kendi içsel süreçlerinin birer yansıması ve dışa vurumu olduğundan ve içsel süreçlerin zayıflaması ile dış dünya ile olan bağ da zayıflayacaktır. Bundan dolayı yabancılaşan insan, dünyayı ve kendisini pasif, yüzeysel belki de kopuk bir şekilde algılayacaktır. Bu da nesne ile öznenin bir birlik olduğu gerçeğinin fark edilememesine, yani dünya ve içindeki her şeyin (insan dâhil) bütünsel bir şekilde algılanamamasına sebebiyet verecektir.¹⁸⁶

Fromm’a göre tüketim konusundaki bu yabancılaşma durumu yalnızca tüketim maddelerini elde etme ve kullanma konusundaki kopukluğa sebebiyet vermez; aynı zamanda kişiliğimizi de şekillendirir. Çünkü insanın tüketme konusunda takındığı bu davranış şekli tüketim olarak algıladığı her yerde kendini gösterir. Örneğin, Fromm şöyle bir soru yöneltir : “Bir insan yaptığı işle somut bir ilişki kurmadan çalışıyorsa, nesneleri soyutlaştırılmış, yabancılaşmış bir biçimde satın alıyor ve tüketiyorsa, boş zamanlarını etkin, anlamlı bir biçimde değerlendirebilir mi?”¹⁸⁷ Fromm, üretmek yerine tüketen insanın boş zamanını anlamlı bir şekilde geçiremeyeceğini dile getirmektedir.¹⁸⁸ Çünkü daha önce de ifade edildiği üzere sadece tüketen insan pasif, yabancılaşmış bir tüketici olduğundan bu insan her türlü eyleminde pasif kalacaktır. Bu pasiflikle kast edilen kişinin hareketsiz bir yaşam tarzı benimsediğinden ziyade yaptığı aktivitelere etkin bir şekilde katılamaması; onlara tüketmeye ya da yutmaya odaklanıp kişiliğinde herhangi bir olumlu değişime sebebiyet vermemesidir. Bu durumu Fromm şöyle ifade eder:

“Top oyunlarını, filmleri, gazetelerle dergileri, kitapları, konuşmaları, doğa görünümlerini, eğlence toplantılarını da, satın aldığı malları tükettiği o yabancılaşmış soyutlaştırılmış yolla tüketir. Hiçbir şeye etkin bir biçimde katılmaz; bulabildiğini yutmak, alabileceği kadar çok zevk, kültür, her ne olursa tatma ister. Aslında kendi boş zamanlarının tadını çıkaracak özgürlüğü yoktur; satın aldığı mallar gibi, onun boş zaman tüketimini de sanayi belirler. Beğenileriyle oynamaktadır; gerçekten görmek ve duymak istemez; koşullandırıldığı şeyleri görmek ve işitmek ister.”¹⁸⁹

¹⁸⁵ **age**, 94-95.

¹⁸⁶ **age**, 76.

¹⁸⁷ Fromm, **Sağlıklı Toplum**,150.

¹⁸⁸ Fromm, **Çağdaş Toplumların Geleceği**, çev. Gülnur Kaya, Kaan H. Ökten, 1. bs. (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1996), 14.

¹⁸⁹ Fromm, **Sağlıklı Toplum**,150.

Fromm'un ifadelerinden anlaşılacağı üzere sadece tüketici değil aynı zamanda üretici olan; tüketimini dışarıdan dayatılan sanal ihtiyaçlara göre değil gerçek ihtiyaçlarına göre yapan insan, herhangi bir sosyal etkinliğinde örneğin, dostlarıyla sohbet ettiğinde, güzel bir manzaraya baktığında veya herhangi bir şey okuduğunda kendisinde olumlu anlamda bir şeyler değişir. Bunun gibi birçok yaşantıdan sonra artık önceki insan olmaz. Yabancılaşmış insanda ise aksine böyle etkinliklerden sonra hiçbir değişiklik olmaz. Şu ya da bu şeyi tüketmiştir fakat içinde hiçbir şey değişmemiştir. Kalabalıklar içindeki yalnız insan olmaya devam etmektedir.

Sonuç olarak Fromm'a göre üretme ve tüketmede meydana gelen yabancılaşma insanların kişiliklerini belirleyen temel nitelikleri etkilemektedir. 19.yüzyılda yaşayan insanlarda göze çarpan baskın nitelik biriktirmeye yönelik iken; 20.yüzyıl insanında yerini her şeyi yutan insana bırakmıştır. 19.yüzyıl insanın biriktirici yönelimi nasıl sömürücülüğü beraberinde getirdiyse; 20.yüzyıl insanın yutucu karakteri de her şeyi hatta insanın kendisini ve insanlığını bile pazarlamaya ve tüketmeye yöneltmiştir.¹⁹⁰ 20.yüzyıl insanının üretim ve tüketim şeklindeki bu yanılsama onun duygusal ve düşünsel dünyasını nasıl etkilemiştir?

Hegel ve Marx, yabancılaşma kavramıyla, kendinden kopma durumunu dile getirseler de bunu hastalık olarak ifade etmemişlerdir.¹⁹¹ Fakat Fromm'a göre üretici etkinliğinden dolayısıyla da kendinden uzaklaşmış insan hasta insandır. Hatta Fromm'a göre yabancılaşma sözcüğünün eski dönemlerde akıl hastalığını tanımlamak için kullanılması; Fransızcadaki *aliene* ve İspanyolcadaki *alienado* sözcüklerinin psikoza yani tamamıyla kendinden kopmuş insanı tanımlaması; İngilizcedeki *alienist* sözcüğünün akıl hastalarına bakan doktorlar için kullanılması bir rastlantı değildir.¹⁹²

Fromm'a göre hafif bir ruhsal bozukluktan nevroza hatta psikoza kadar tüm hastalıkların çekirdeğinde yabancılaşma vardır. Bu hastalıklar insanın düşüncelerini, duygularını ele geçirmiş ve hem duyguda hem de düşüncede yabancılaşmaya sebebiyet vermiştir. Duyguda meydana gelen yabancılaşmalar Fromm tarafından

¹⁹⁰ age, 150-151.

¹⁹¹ age, 135.

¹⁹² Erich Fromm, **Yeni Bir Toplum Yeni Bir İnsan**, çev. Necla Arat, 10. bs.(İstanbul: Say Yayınları,2002), 62.

ağırlıklı olarak sevgi yabancılaşması şeklinde ele alındığı için bu konu bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Fromm'a göre insanlar birçok kez çeşitli düşünce istilalarına maruz kalarak o düşünceleri olduğu gibi sorgulamaksızın kabul etmelerine rağmen bu düşünceleri kendilerine ait düşünceler gibi algırlar. Bu kadar manipülasyona açık olma hali kapitalizm ile birleştğinde insanların duygularına, düşüncelerine, algılarına ve insanlığa ait daha birçok şeye yabancılaşmasına sebebiyet verebilmektedir. Yabancılaşmış duygu, düşünce ve algının sağlıklı kabul edilip yola öyle devam edilmesi çeşitli duygu ve kavram yanılsamalarına, yaşamı anlamsız görmeye ve daha birçok ruhsal rahatsızlıklara neden olabilmektedir. Hatta kişinin bireysel kimliğini bile olumsuz etkileyebilmektedir. Nitekim Fromm'a göre yabancılaşmış biri kendi duygu ve düşüncelerini dışarıdaki bir objeye aktardığı için artık kendisi değildir. Böyle bir kişide 'ben' ya da kimlik duygusu kalmamıştır. Kimlik duygusundan yoksun olmanın ise birçok sonucu vardır. En yaygın ve temel olan kişiyi kendi içinde çözülmüş bırakmasıdır. Çözülmüş biri ya bir şey isteme yeteneğinden yoksundur ki bu yine 'ben' diyememe demektir. (Daha önce açıldığı üzere ben diyebilmenin şartı Hegel'e göre istektir.) Ya da kişi bir şey istiyormuş gibi durabilir fakat bu kez de istenci sağlıksızdır.¹⁹³

İsteklerinin ve isteklerinin sonucunda meydana gelen eylemlerinin kendine ait olduğunu düşünen yabancılaşmış insan aslında ya kendinden uzaklaşmıştır ya da tamamen kendinden kopmuştur. Çünkü bu insan kendi isteğinden ziyade kendisinin dışındaki güçlerin etkisiyle hareket etmektedir. Kendinden kopan veya uzaklaşan insan, hem kendini hem de başkalarını gerçekte olduğu gibi değil; bilinçaltının çarpıtılmış şekliyle görmektedir. Yabancılaşma ile gerçeklik algısını kaybeden insan artık nevrozlu bir kişilik halini almıştır.¹⁹⁴

Fromm'a göre şizofreni ve yabancılaşma düşüncede birbirini tamamlayan iki zıt kutbu göstermektedir. Eğer kişi uyanık olduğu halde düş görüyorsa farklı bir ifadeyle yalnızca kendi iç dünyasının farkında; fakat dış dünyayı nesnel bir bağlam içerisinde algılayamıyorsa bu kişi şizofrenidir. Tam tersi olarak dış dünyayı algılayan fakat yalnızca bir fotoğraf gibi algılayan; bununla birlikte kendi iç dünyasıyla ve

¹⁹³ age, 64-65.

¹⁹⁴ Fromm, *Sağlıklı Toplum*, 138.

kendisiyle bağları kopuk kişi ise yabancılaşmış kişidir. Bu tasvir edilen iki hastalıkta da insan algılayışının bir kutbu eksiktir.¹⁹⁵ Daha önce de ifade edildiği üzere Hegel'e göre bir özne olarak hem insan hem de nesne olan dış dünya arasında bir bütünlük sağlanmalıdır. Eğer bu bütünlük sağlanmazsa insan kendi gerçekliğini yakalayamaz. Kendi gerçekliğini sağlayamayan kişinin algıları da sağlıklı olmayacağından duygu ve düşünceleri de sağlıklı olmayacaktır.

Yabancılaşma ile meydana gelen üretme ve tüketme eylemlerindeki farklılaşma insanın duygu ve düşüncelerine etki ederek iç zenginliğini kaybetmesine dolayısıyla da yabancılaşmasının daha da derinlere inmesine ortam hazırlamıştır. Hatta yabancılaşma Marx'ın bahsettiği gibi sadece işçi sınıfında kalmamış; zamanla toplumun tamamına yayılmış ve farklı görünümsergilemiştir. Marx'ın ifade ettiği 19.yüzyıldaki işçi sınıfı kendini işten sonra mutlu ve evinde hissederken; 20.yüzyıldaki Fromm'un tasvir ettiği insanlar hiçbir yerde mutlu değildir. Marx'ın ifade ettiği işçi sınıfının içsel zenginliğini kaybetme durumu 20.yüzyılda toplumun neredeyse tamamına yayılmış ve bu fakirleşme daha da derinleşmiştir. Bu fakirleşme ile birlikte insan pasifleşerek her türlü manipölasyona açık hale gelmiştir. Bu manipölasyona açık olma hali insana çok ağır bir bedel ödetmiştir: "benlik algısını kaybetme"¹⁹⁶.

Fromm'a göre, insanın benlik algısını kaybetmesi doğadan ve diğer insanlardan yabancılaşmasının sonucudur. Çünkü doğadan ve diğer insanlardan yabancılaşmak, insanı yalnızlaştırarak çırılçıplak hale getirmiştir. Bu yalnız insan özgür olmasına rağmen; güçsüz ve korkaktır. Ayrıca bu insan kendini yönetme ve kendi bireyselliğini gerçekleştirme özgürlüğüne sahip olmadığı için Fromm'a göre elde edilen özgürlük lanetli bir özgürlüktür¹⁹⁷. Bu lanetli özgürlük insanı yalnızlığa iterek; insanın benlik algısının kaybolmasına neden olmuştur. Fromm bu düşüncesini şöyle ifade etmektedir:

"Birey kendisini olumsuz anlamda "özgür" hisseder, yani, yabancılaşmış, düşmanımı bir dünya karşısında kendi beniyle yapayalnızdır... Korkmuş birey, kendisini bağlayacak bir kimse ya da bir şey arar; artık kendi bireysel beni olmaya dayanamaz ve panik içinde ondan kurtulmaya, bu yükü, yani benliğini yok ederek yeniden güvenlik duymaya çabalar."¹⁹⁸

¹⁹⁵ age, 226.

¹⁹⁶ age, 138.

¹⁹⁷ Erich Fromm, **Özgürlükten Kaçış**, çev. Şemsa Yeğin, 4. bs. (İstanbul: Payel Yayınları, 1996), 44.

¹⁹⁸ age, 129.

İnsan benlik algısını kaybederek; biricik ve özgün bir varlık olduğunu kendisine iyice unutturmuştur. Kişinin benlik algısı, kişinin kendisinin, kendi yaşantılarının, kendi düşüncelerinin, kendi duygularının, kendi kararlarının, kendi eylemlerinin öznesi olmasından doğar. Bu durum ise ancak kişinin yabancılaşmamış olması koşuluyla sağlanabilir.¹⁹⁹ Fromm'a göre kendine yabancılaşmış insan, kendi potansiyeli doğrultusunda biri olmaktan ziyade çevrenin yönlendirdiği şekilde biri olmaya çalıştığından dolayı 'ben olma' özgürlüğünden uzaktır.²⁰⁰

Fromm'a göre modern insan tüketici olmadığı zamanlarda alıcı veya satıcı rollerindedir. İnsanların rollerinin toplamını alıcı, tüketici ve satıcı olarak düşündüğümüzde hayatlarının sadece pazar yerinden ibaret olduğunu da söyleyebiliriz. Hatta bu pazar yeri öyle bir yer ki insanların kendileri de bir üründür. Bu pazar yerinde insanlar, hayatlar hepsi birer sermayedir ve kazanca dönüştüğü nispette değerlidir.²⁰¹

“...İnsan yalnızca meta satmaz, kendisini de satar ve kendisini bir meta olarak görür. Eliyle koluyla çalışan işçi, fiziksel enerjisini satar; işadamaı, doktor, memur, "kişiliklerini" satarlar... Tıpkı diğer metalarda olduğu gibi, bu insansal niteliklerin değerini biçen, hatta ve hatta var olup olmadıklarını saptayan pazarın ta kendisidir. Bir kişinin sunduğu nitelikler işe yaramıyorsa, bunların kullanım değeri yoksa o insanın hiçbir niteliği yok demektir; tıpkı, kullanım değeri taşımasına karşın satılamayan bir metanın değersiz olması gibi.”²⁰²

Pazarlama faaliyetinin bu kadar değerli olduğu toplumlarda insanın da kendisini değerli kılan şey kendini satma/satabilme eylemidir. Bu eylem direk olarak dış görünüşü önemli kılmaktadır. Sadece dış görünüşün önemli olduğu bir yerde; insanın sevebilme potansiyeli, mantığı veya sanatsal yeteneği önemini kaybetmektedir. İnsanların değerli olmalarının şartının sadece dış görünüşe indirgenmesi ve insanın bir sermaye yani ürün gibi görülmesi, modern insanın karakterini ekonomik piyasa tarafından belirlenmesine açık hale getirmiştir.²⁰³ Tıpkı nesneler gibi insanlar da üretilmektedir. Tek tip giyinen, tek tip düşünen; farklı düşünceyi hastalık sayan bir nesne insanlar topluluğu. Nesneye dönüşmüş bu insanlar kendi benliklerini ve kişiliklerini satarak dışarıdan dayatılan modern nesne insan karakterine (veya karaktersizliğine) bürünmüşlerdir ve insan olduğunu sanma yanılsaması içindedirler.

¹⁹⁹ Fromm, *Sağlıklı Toplum*, 157.

²⁰⁰ Fromm, *Marx'ın İnsan Anlayışı*, 83.

²⁰¹ Fromm, *Çağdaş Toplulukların Geleceği*, 14-15.

²⁰² Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, 106.

²⁰³ Fromm, *Çağdaş Toplulukların Geleceği*, 15.

Hâlbuki nesneden pek de farklı değillerdir. Nesnelerde benlik olmadığından dolayı; nesneleşmiş insanlarda da benlik yoktur.²⁰⁴

Benliği olmayan insanların benliklerinin yerine koydukları tek tip olma durumu bir benliklerinin olduğu algısına sebebiyet vermektedir. Fakat bu “benlik” dedikleri dışarıya o kadar bağımlı ki kendilerini, varlıklarını hissetmek için bile dışarıdaki sürekli değişen ve modaya uygun olan algılara ihtiyaçları vardır.

“... "benliğini hissetme" başkalarının o kişi hakkında biçtiği değerın göstergesinden başka bir şey değildir. Pazardaki başarısı ne olursa olsun, başkaları tarafından sevilsin ya da sevilmesin, kendi değerini biçen kişinin kendisi değildir. Aranıyorsa, bir kimsedir; başkaları ondan hoşlanmıyorsa, hiç kimse değildir. Kişinin kendine değer vermesinin, "kişilik"ın başarısına bağlı olması, çağımız insanı için popüler olmanın neden büyük bir önem taşıdığını açıklamaktadır.”²⁰⁵

Fromm’a göre benliğini kaybeden ve insan olma durumundan uzaklaşan 20.yüzyıl insanı geldiği noktanın vahametinden haberdar değildir. Fromm, ekonomik çağın yani kapitalizmin iyi işleyebilmesi için kendini özgür ve bağımsız hisseden, hiçbir otoritenin, ideolojinin baskısı altında kalmadığına inanan fakat bütün bunlara rağmen emirlere uyan, kendilerinden bekleneni sorunsuzca yerine getiren, var olan toplumsal mekanizmaya uyum sağlayan manipüle edilmiş insanlara ihtiyaç olduğunu ve modern endüstri toplumunun tam da bu insanı yarattığını ifade etmektedir. Yaratılan bu insan kalabalıklar arasında yalnız, kendisine ve çevresine yabancıdır.²⁰⁶

²⁰⁴ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 157.

²⁰⁵ Fromm, **Özgürlükten Kaçış**, 106.

²⁰⁶ Fromm, **Çağdaş Toplamların Geleceğı**, 16,

4. İNSAN VE ROBOT ARASINDAKİ SEVGİ İLİŞKİSİ

Sevginin hem bireye hem de topluma bakan yönleri vardır. Kavramsal açıdan birleştirici güç olarak da tanımlanan sevgi, bireyin duygu ve düşüncelerinde birlik sağlamanın yanı sıra, insanlar arasında da birleştirici bir güce sahiptir. Sevgi sayesinde birliktelik kuran insanoğlu, aile ve toplum gibi kurumları meydana getirerek insanın sosyalleşmesine büyük katkı sağlamıştır. İnsanlığa sağlanan her büyük katkı gelecekteki toplumu ve bireyleri de olumlu etkileyerek bir ilerleme meydana getirmektedir. Dolayısıyla bir kişinin dışarı bağımlı olmaması ve birey olması modern insanın özgürlüğünü elde etmesi kapasitesini kullanmasının yanı sıra başkaları ile kurduğu sevgi ilişkisine de bağlıdır. Çünkü sevgi yoluyla başkalarıyla ilişki kuran herhangi birinin karşılaştığı her türlü zorluğun üstesinden gelerek kendine olan güvenini artırması beklenir. Kendine güveni artan birinin dışarıya bağımlı olması beklenemez.²⁰⁷ Dolayısıyla gerçek anlamda sevme ve sevilme kapasitesi bireyin ne denli birey olduğu ile yakından ilişkilidir.²⁰⁸

Erich Fromm'a göre insanı yabancılaşma durumundan kurtaracak tek şey sevgidir.²⁰⁹ Çünkü Fromm'a göre sevgi, uzaklaşma anlamına gelen yabancılaşmanın aksine diğer insanlarla, doğayla, nesneyle bağ kurmak ve yakınlaşmak anlamına gelmektedir. Fakat robotla duygusal paylaşımda bulunmayı tercih eden biri, insandan uzaklaşarak robota yönelmektedir. Sevgi bu ilişkide insanı nesneye yaklaştırırken diğer insanlardan uzaklaştırmaktadır. Bu durumda insan-robot ilişkisini yine de sevgi olarak tanımlamak mümkün müdür? Bu sorulara cevap arayabilmek için öncelikle Marx ve Fromm'a göre insan için "sevgi kavramı ne ifade etmeli ve ne ifade ediyor?" bunu açıklamak gerekecektir.

²⁰⁷ Rollo May, **Kendini Arayan İnsan**, çev. Ayşen Karpat, (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 1997), 190.

²⁰⁸ **age**, 220.

²⁰⁹ Fromm, **Sevme Sanatı**, çev. Işıtan Gündüz, (İstanbul: Say Yayınları, 1985), 27.

4.1. Marx'ta Sevgi Kavramı

Marx'ın yabancılaşma teorisi insanın türüne, kendisine, doğaya ve diğer insanlara olan ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Dolayısıyla yabancılaşmamış insan; türü, doğası, kendisi ve diğer insanlar ile sağlıklı ilişki kurabilen insandır. Marx'a göre sağlıklı ilişkide öznenin pasif değil aktif olması gerekmektedir. Bundan ötürü Marx'a göre insanın bir *etkinlik varlığı* olması ve bu etkinliğini sosyal bir ortamda gerçekleştirebilmesi önemli bir meseledir. Nitekim Marx, birçok eserinde insanın bir etkinlik varlığı olarak tanımlamış ve her şeyle ilişki içerisinde olması gerektiğini dile getirmiştir.²¹⁰ Bu ilişki türlerinden biri aşktır. Marx, aşkı insan türünün güç ve gereksinimlerinden biri olarak görmüştür. Burada açıklığa kavuşturulması gereken şey Marx'ın "türsel güç" kavramını nasıl kullandığıdır veya onunla neyi kastettiğidir. Marx, insana atfettiği türsel güç kavramını "insanın duyuları" veya "insanın dünyayla ilişkileri" şeklinde de ifade etmiştir. Dolayısıyla insanın türsel güçleri, doğa ve doğanın bir parçası olan insanlarla belli ilişkiler kurulmasını gerektirmektedir. Hatta Marx'a göre türsel güçlerin "nesnel gerçekleştirmeleri" yani hayat bulmaları sadece doğa nesneleri (insan dâhil) aracılığıyla olur.²¹¹ Buradan hareketle insanın türsel güçlerinden biri olan aşkın/sevginin hayat bulmasının doğa nesnelerinden biri olan diğer insanlarla yakından ilgili olduğu sonucuna varılabilir.²¹²

Marx'a göre sevgi sadece sevme edimiyle değil aynı zamanda sevilme edimiyle de yakından ilişkilidir.²¹³ Herhangi bir insanın karşı tarafta sevgi uyandırmaksızın sevmesi türsel bir güç olmaktan ziyade bir güçsüzlüktür. Marx bu durumu şöyle ifade etmektedir:

²¹⁰ Sevgi Doğan, "Felsefi Bir İnceleme: Aşkın Sonsuz Gücü", **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, s.19 (2015), 299.

²¹¹ Ollman, **age**, 147-148.

²¹² Marx'ın sevme yetisinin insana ait türsel bir güç olduğunu ifade etmesi, bunun başka bir canlıda örneğin hayvanlarda bulunmadığı anlamına gelmemektedir. *Marx'ta Yabancılaşma* bölümünde hatırlanacağı üzere üretme de insana ait bir güç olmasına rağmen üretebilme hayvanlarda da bulunmaktadır. İnsana ait bir güç olması insanın onu farklı mahiyette kullanabilmesidir. Üretimden gidecek olursak hayvandan farklı olarak insan, ihtiyaç dışında da üretebilmektedir. Benzer şekilde eğer hayvanın sevme kabiliyeti varsa (Marx bundan bahsetmez) insanın sevgiyi kullanım mahiyeti de hayvanlardan farklı olacaktır.

²¹³ Marx, **1844 El Yazmaları**, 152-153.

“Karşılığında sevgi uyandırmadan seviyorsanız, yani sevgi olarak sevginiz karşılığında sevgi yaratmıyorsa, seven bir kişi olarak dışavurumunuzla kendinizi sevilen bir kişi yapmıyorsanız, sevginiz güçsüzdür, bir talihsizliktir.”²¹⁴

Marx’ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere insanın türsel gücü olan sevgi durumu karşılıklı ilişki bağlamında ele alınmıştır. Dolayısıyla yaşanan sevgi veya aşk durumunda sadece bir taraf bir duygu besliyor ve beslediği bu duygu karşı tarafta bir duygulanıma sebebiyet vermiyorsa Marx’a göre buna sevgi denemez. Sevgi olabilmesi için insanın sevmeyi tecrübe ettiği aynı anda sevilmeyi de tecrübe etmesi gerekmektedir. Bu da ancak karşılıklı ilişki ile mümkündür. Marx’ın aşka bu denli bakışı Hegel’in köle-efendi diyalektiğini akla getirmektedir. Hatırlanacağı üzere Hegel, köle-efendi diyalektiğinde ölüm pahasına karşı karşıya gelen iki kişi girilen savaşın sonunda birbirlerini öldürmezler. Çünkü Hegel’e göre bu kişiler “karşılıklı olarak birbirlerini tanıyarak kendilerini tanımaktadırlar”²¹⁵. Kendini tanımanın kendi dışında başka bir insana yani türe bağlı olması insanın diğer insanlarla ilişkisini zorunlu kılmaktadır. Buradaki türsel ilişki Marx’ta da karşımıza türsel gücün hayat bulması zorunluluğu ile çıkmaktadır. Özellikle türsel güçlerden biri olan sevgi için Marx karşılıklı ilişkinin gerekliliğini açıkça dile getirmiştir. Aksi halde tek taraflı bir ilişkinin insana mutluluk değil mutsuzluk getireceğini eklemiştir.

Marx’a göre karşılıklı ilişkiler bütünü olan sevgi²¹⁶, yerine başka bir şey konularak değiştirilebilecek bir duygu değildir. Kendisiyle ve dünyayla insani ilişkilerini sürdürebilen yani yabancılaşmamış bir insan sevgisinin yerine herhangi başka bir duygu veya başka bir nesne koyamaz.

“İnsanı insan olarak, dünyayla ilişkilerini de insani ilişkiler kabul ederseniz sevgiyi yalnız sevgiyle, güveni yalnız güvenle vb. değiştirebilirsiniz [...] İnsanla-ve doğayla- ilişkilerimizin her biri, *gerçek bireysel* hayatınızın belirli bir şekilde kendini göstermesi olmalı, istemimizin nesnesine uymalıdır.”²¹⁷

Marx’a göre insanın başka bir insanla en doğal, dolaysız olan ilişkisi kadın ve erkek arasındaki ilişkide yatmaktadır. Bu ilişki sayesinde insanın insanla ilişkisinin aynı zamanda insanın doğayla ve kendi doğasıyla ilişkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca Marx, yaşanan ilişkinin özelliğinden yola çıkılarak bir tür varlığı olan insanın hangi derecede kendi bilincine vardığının ve kendini kavradığının anlaşılabilceğini dile getirmiştir. Kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi doğal olduğu kadar zorunlu olarak da

²¹⁴ age.

²¹⁵ Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, 126.

²¹⁶ Doğan, **age**, 302.

²¹⁷ Marx, **1844 El Yazmaları**, 153.

gören Marx'a göre bu zorunluluk bir insanın diğer bir insana ne derece ihtiyaç duyduğunun yani toplumsal bir varlık olduğunun da sinyalini vermektedir.²¹⁸

Erkek ve kadın arasındaki ilişkinin algılanış biçimi insanın varoluş derecesini ortaya koymaktadır. Marx bir erkeğin bir kadına sadece şehvet kaynağı olarak bakmasını varoluşsal açıdan bir alçalma şeklinde dile getirmektedir.²¹⁹ Benzer bir mantıkla kadının da erkeğe benzer bakış açısıyla bakmasını varoluşsal bir alçalma şeklinde tanımlayabiliriz. Erkek veya kadının yaşadığı ilişkiyi sadece bir ihtiyaç olarak kavraması ve onda yatan sevgiyi görmemesi ilişkiyi bir tüketim nesnesine çevirir.²²⁰ Sevginin tüketim nesnesine çevrilmesi erkek ve kadının ilişkisine zarar verdiği gibi diğer insanlarla olan ilişkiye de zarar verir. Dolayısıyla bu dönüşüm Marx'a göre toplumsal bir varlık olan insanın kendi ile olan ilişkisine de zarar verir.

Sonuç olarak Marx'a göre insanın kendisiyle kurduğu ilişkinin gerçek ve nesnel olması başka insanlar ile ilişki kurmasına bağlıdır.²²¹ Bu durumda sevgi insanı diğer insanlara yaklaştırarak hem toplumsal hayatı olumlarken hem de insanın kendisini olumlamaktadır. Dolayısıyla Marx'a göre insanın her anlamdaki gelişimi ve mutluluğu diğer insanlarla ilişki kurmasına ve onlarla dayanışma halinde yaşamasına bağlıdır. Bu bağlardan biri belki de en önemlisi sevgidir.²²²

4.2. Fromm'da Sevgi Kavramı

Fromm'a göre sevgi kavramı diğer bütün kavramların en belirsiz ve karmaşık olanıdır. Yine de en genel şekilde nefret ve tikslenme dışında kalan her türlü duyguyu belirtmek için kullanılan bir duygu çeşidi olarak tanımlanabilir.²²³ Fromm'a göre kavramı belirsiz yapan şey insanoğlunun seviyorum dediği şeylerde gizlidir. Bir insanın herhangi bir yiyeceği veya bir uğraşı sevmesinden, bir insana duyduğu hafif bir hoşlanmaya veya en şiddetli yakınlık duygusuna kadar hepsi sevginin kapsamına

²¹⁸ **age**, 109-110.

²¹⁹ **age**, 109.

²²⁰ Doğan, **age**, 302.

²²¹ Marx, **1844 El Yazmaları**, 85.

²²² Erich Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, çev. Ayda Yörükkan, 2.bs. (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994), 25.

²²³ **age**, 120.

girmektedir.²²⁴ Yine de sevginin genel bir tanımını vermek gerekirse bir insanın diğer insanlarla, doğayla ve kendisiyle kurduğu etkin ve yaratıcı bağıllık olduğu söylenebilir.²²⁵ Burada dikkat edilmesi gereken husus sıradan bir bağ kurma işlemi değil ‘etkin ve yaratıcı’ şekilde bir bağ kurma halidir. Tıpkı Marx’ta olduğu gibi Fromm da seven kişi pasif değil etkindir. Hem seven hem de sevilendir. Fromm’un yaratıcı bağ ile kastettiği şey ise sevgi nesnesi ile bütünleşmektir.²²⁶ Fakat bu bütünleşmenin kişinin bağımsızlık duygusunu yitirmeden gerçekleşmesi gerekmektedir. Dolayısıyla sevgi, insanın kendisinin dışında biriyle kendi benliğinin farklılığını ve bütünlüğünü yitirmeme koşuluyla bir olmasına denir. Bu durumda Fromm’un ifade ettiği gibi gerçek bir sevgi deneyimiyle iki insanın hem bir olması hem de iki ayrı insan olarak kalabilmesi çelişkisi gerçekleşmektedir.²²⁷

Yaratıcı bir şekilde bağ kurmada insan hem zihinsel hem de fiziksel olarak etkindir. Bu ilişkiyi kurma sürecinde fiziksel ve zihinsel eylemde bulunan insan akıl ve sevgi yetilerini kullanmaktadır. Akıl aracılığı ile insan objelerin özünü kavrar ve anlarken, sevgi aracılığı ile kendisini bir başkasından ayıran duvarları yıkar ve onu anlamayı mümkün hale getirir.²²⁸ Bu durumda sevgi insanın dış dünyayı hatta kendisini anlamayı mümkün hale getiren yönelmeyi ve bunun sonucunda yakınlaşmayı sağlamaktadır.

Fromm, tıpkı Marx gibi sevmeyi, insanın sahip olduğu bir güç veya bir yeti olarak tanımlar. İnsana has olan bu yeti potansiyel olarak insanda mevcuttur ve onu sevmeye olarak tanımlamak için fiile dökülmesi gerekmektedir.²²⁹ Sevme yetisini potansiyelden pratiğe dök(e)meyen insan, doğasının dışına çıkmış olur ve hızla insan olmaktan uzaklaşır. Çünkü Fromm’a göre diğer canlı varlıklarla bütünleşmek ve onlarla ilişki kurmak insan için yerine getirilmesi gereken bir zorunluluktur. Bu zorunluluğu Fromm şöyle ifade eder:

²²⁴ Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, 120.

²²⁵ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 44.

²²⁶ Fromm, **Sevme Sanatı**, 26.

²²⁷ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 44-45.

²²⁸ Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, 120.

²²⁹ Fromm, **Sevme Sanatı**, 64.

“İnsan, doğayla arasındaki o ilk, hayvanlara özgü uyumundan kopmuştur. Aynı zamanda akli ve imgelem gücü de bulunduğundan insan yalnızlığının ve kopmuşluğunun, güçsüzlüğünün ve bilgisizliğinin, doğum ve ölümündeki rastgeleliğin de farkındadır. İnsan, içgüdülerin yönettiği bu eski bağların yerine öteki insanlarla yeni bağlar kurmazsa var olmaya bir an bile dayanamaz. Tüm bedensel gereksinimleri doyruksa bile insan bu yalnızlık ve tek başınlık durumunu bir hapishane gibi algılar; aklını kaçırmamak için bu hapishaneden çıkması gerekir.”²³⁰

Dolayısıyla Fromm’a göre doğasında yalnızlık olmayan insanın dış dünya ile ilişki kurması ve bütünlük sağlaması gerekmektedir ve bu da sevgi aracılığıyla kurduğu bağ ile gerçekleşmektedir.²³¹ Bu durumda yakınlaşma ve bağ kurma durumlarını içeren sevgi, uzaklaşma anlamına gelen yabancılaşma kavramının tersine işlemektedir. Bu durumda sevgiyi yabancılaşma zehrinin bir panzehri olarak tanımlamak mümkündür.

Yabancılaşmanın panzehri olan sevgiyi, insanın anlamlandırma biçimi ile yaşantıya dökme biçimi arasında çok yakın bir ilişki vardır. Örneğin sevgi kavramının yüzeysel bir şekilde anlaşılması yüzeysel bir şekilde yaşamaya sebebiyet verecektir. Bundan dolayı kişinin sevme kavramı denilince ne anladığı büyük önem arz etmektedir. Sevme, duyguda meydana gelen bir yeti olmasına rağmen onu sadece bir duygulanım olarak tanımlamak sevgi kavramını eksik bırakmak olacaktır. Çünkü Fromm’a göre sevgi güçlü bir duygu olmasının yanı sıra aynı zamanda bir düşünce, bir yargı ve sevilene verilen bir sözdür. Sevgi eğer sadece bir duygu olsaydı başladığı gibi aniden sönüp giderdi.²³² Sadece bir duygu olmayan sevgiyi, sadece sevilme şeklinde algılamak da sevgi kavramını basite indirgemek olacaktır. Çünkü sevgi daha çok seven kişi ve onun sevebilme potansiyeli ile ilgilidir. Seven ve sevilen arasında karşılıklı sevgi yoksa ve sevgi tek kişilik ise bir taraf kendi duygu, düşünce ve eylemlerinde daima eksik kalacaktır.²³³ Çünkü sevginin insanın dünyasında çok önemli bir yeri vardır. Sevgi bu önemini seven kişiye, sevilen kişiye yani diğer insanlara hatta insan türüne sağladığı katkıda almaktadır. Şimdi bunları tek tek ele alalım.

Fromm’a göre insan, sevgi sayesinde kendini olumlar. Çünkü kişinin kendi yaşamını, mutluluğunu, gelişmesini, özgürlüğünü yani insani yönlerini olumlayabilmesinin

²³⁰ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 42.

²³¹ Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, 119-120.

²³² Fromm, **Sevme Sanatı**, 61.

²³³ Erich Fromm, **Umut Devrimi**, çev. Şemsa Yeğin, 2. bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, 1995), 11.

kökenleri onun sevebilme yetisine bağlıdır.²³⁴ Bu yetisini yerinde ve doğru kullanan yani yabancılaşmamış bir sevgiye sahip bir insanın sevgisi onu diğer insanlara yakınlaştırır. İnsan sevgi sayesinde kendini diğer insanlardan uzaklaştıran, ayıran duvarları yıkar.²³⁵ Çünkü insanın sevebilmesi için birine veya birilerine ihtiyacı vardır ve birini veya birilerini seven insan sevdiği kişilerle bir bütünlük kurar. Bu durumda sevebilme yetisi diğer insanlarla birlikte olmayı zorunlu kılar. İnsanı türüne yaklaştırır ve türünü tanımasını sağlar.

Fromm'a göre bir başka kişiye karşı duyulan gerçek sevgi ile insan yalnızca o kişiyi değil, aynı zamanda tüm insanlığı da sever.²³⁶ Hatta sevdiği insan ya da nesne dışında hiç kimseyi veya hiçbir şeyi sevmiyorsa, bu duygu onu başka insanlardan uzaklaştırıyor ve yabancılaştırıyor. Fromm'a göre bu sevgi değildir sadece bir bağ kurmaktır.²³⁷ Çünkü tek bir kişiye beslenen sevgi ile insanlığa beslenen sevgi bir bütündür. Birini seven bir insan başkalarını da sevebilir ve bu insanı aşan bir olay veya görev değildir. Sevgi, insanın tabiatına sıkı sıkıya bağlı olan ve insandan taşan bir güçtür.²³⁸ Dolayısıyla gerçek manadaki bir sevgi insanı başka bir insana bağladığı gibi insanı tüm insanlığa yaklaştırmaktadır ve bağlamaktadır.

Sevgi, insanı diğer insanlara yaklaştırdığı gibi insanı kendine de yaklaştırmaktadır. Kendine yaklaşan insan kendini tanımaya başlar ve kendi olma fırsatını yakalamış olur.²³⁹ Böylelikle kendini tanıyan bir insan belli bir olgunluk düzeyine gelerek kendini sevgiye açık hale getirir. Çünkü Fromm'a göre kişinin gerçek manada sevebilmesi için belli bir olgunluk düzeyinde olması gerekmektedir.²⁴⁰ Aksi takdirde kişi ne kadar çabalarsa çabalasın sevgi konusunda hüsrana yaşamaya mahkûmdur. Bu olgunluk düzeyi için insanın öncelikle sevgi kavramını ve sevginin gerekliliklerini bilmesi gerekmektedir. Fromm'a göre sevgi, kökleri insanın sevebilme yetisine dayanan sevilen kişinin gelişmesi ve mutlu olması için harcanan çabadır.²⁴¹ Ben

²³⁴ Fromm, *Sevme Sanatı*, 65

²³⁵ *age*, 29.

²³⁶ Fromm, *Umut Devrimi*, 148.

²³⁷ Fromm, *Sağlıklı Toplum*, 45.

²³⁸ Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, 25.

²³⁹ Fromm, *Sevme Sanatı*, 29.

²⁴⁰ *age*, Önsöz.

²⁴¹ Fromm, *Sevme Sanatı*, 64.

küçük bir ekleme ile hem seven hem de sevilen kişinin gelişmesi ve mutlu olması için harcanan çaba şeklinde ifade etmek istiyorum. Aksi takdirde sadece başkalarını mutlu etmeye çalışan kendine ve mutluluğuna önem vermeyen hayatını başkalarına adayan bir insan modeli ile karşı karşıya kalabiliriz. Kendini sevmeyen bir insandan diğer insanları gerçek manada sevmesini bekleyemeyiz. Kendini sevmediği halde diğer insanları seviyor gibi görünse bile bu insanın yaşadığı his sevgi olmaktan çok bir sevgi yanılsaması olacaktır. Çünkü bir insanın ilk seveceği kişi kendisidir. Bu insan eğer kendini sevmiyorsa sevgi hissi ile henüz tanışmamış demektir.

İnsanın kendisine duyduğu sevgi kadar türüne karşı duyduğu sevgi de çok önemlidir. Çünkü sevgi duygusu, insan türünü, insan türünün meydana getirdiği kabileyi, aileyi ve toplumu bir arada tutan en temel güçtür. Buna hizmet etmeyen sevgi gerçek manadaki sevgiden uzaktır. Fromm'a göre insanın da gerçek manadaki sevgiden uzak olması veya sevgi konusunda başarısız olması insanın çıldırmasına ve yok olmasına hatta kendini olduğu gibi başkalarını da yok etmesine bile sebep olabilmektedir.²⁴²

4.3. Aşk ve Sevgide Yaşanan Yabancılaşma

Fromm'a göre kapitalist yaşamda var olan ilkeler ile sevginin doğasında bulunan ilkeler birbirine uyuşmamaktadır.²⁴³ Dolayısıyla kapitalizmin hüküm sürdüğü bir toplumda gerçek manada sevginin yaşanması da güç olacaktır. Bu güçlükler de Fromm'a göre sevgi kavramında ve sevgiyi yaşamada çeşitli tahriplere yol açarak sahte ve yabancılaşmış sevgiler meydana getirmektedir. Eğer sevgi insanı kendi dışındaki her şeyle etkin ve yaratıcı bir bağ kurması yerine, kişiyi her şeyden soyutlayarak yabancılaştırılmış bir şekilde yaşıyorsa bu yabancılaşmış sevgi sadece gerçeğin, yalnızlığın, ayrı olmanın kişiye verdiği acıyı uyuşturmaya yarar.²⁴⁴ Dolayısıyla sevgide yaşanan yabancılaşmaların tespit edilmesi insanın acılarından kurtulması için önemli bir adımdır. Sevgide meydana gelen yabancılaşmaları insanın kendisiyle, sahip olduğu sevgi kavramıyla ve sevgi nesnesiyle ilişkisi bağlamında ele alalım.

²⁴² age, 27.

²⁴³ age, 124.

²⁴⁴ age, 100.

Hatırlanacağı üzere Marx'ın fabrikaya hapsolan bireyi ailesinin işçi sınıfına katılması ile birlikte daha da yalnızlaşmıştır. Kapitalist düzenin sadece çalışma hayatında değil toplumun bütün kurumlarında kendini göstermesi ile birlikte insanı çok daha derin yalnızlıklara sürüklenmiştir. Fakat insan yalnız yaşayamaz. Başkaları ile ilişki kurmak mecburiyetindedir. Çünkü Fromm'a göre tamamen hayattan soyutlanmışlık şeklindeki yalnızlık insan için katlanılmaz bir hal olup sağlıklı bir durumdur. Dolayısıyla insan iyi veya kötü de olsa bir ilişki kurmak zorundadır. İster sevsin ister nefret etsin, ister işbirliğinde bulunsun veya bulunmasın yani ne yaparsa yapsın diğer insanlarla herhangi bir şekilde ilişki kurmak zorundadır.²⁴⁵ Dolayısıyla insanoğlunun düştüğü yalnızlık girdabından kendini kurtarması gerekmektedir. Fromm'a göre eğer insan içine düştüğü bu yalnızlık girdabını aşamazsa bu durum onu deliliğe yani kendinden uzak olmaya kadar sürükleyebilmektedir.²⁴⁶ Fromm'a göre bu kurtuluş gerçek manada yani yabancılaşmamış bir sevgi ile mümkündür.²⁴⁷

Sevgide meydana gelen yabancılaşmanın bireye verdiği belki de en olumsuz etkilerden birisi yalnızlaşmadır. Fromm 20.yüzyıl insanının yaşadığı yalnızlığın derinliğini anlatmak için şizoid kavramını kullanmıştır.²⁴⁸ Fromm'a göre şizoid yaşam tarzı insanları yalnızlığa ve mekanikliğe itmiştir.²⁴⁹ Fromm'un homo mechanicus olarak isimlendirdiği insan, mekanik olan her şeye aşırı ilgi duyan, buna rağmen canlı şeylere düşman olan kişidir. Fromm'a göre bu insan tipinin yaşama katılması ve insanlarla olan ilişkisi zayıflarken, ona tepki göstermeyen makinalara olan ilgisi ve ilişkisi güçlenmektedir ve bu durum mekanik insanın yaşamı umursamamasına sebep olmuştur.²⁵⁰

İnsanın mekanikleşmesi beraberinde yaşamın mekanikleşmesini getirmiştir. Fromm'a göre insanlığın başlıca amacı nesne üretme şeklinde değiştiği için nesnelere tapma süreci başlamıştır. İnsanın nesneleştirildiği, nesnenin insanlaştırıldığı 20.yüzyılda yanılısamalar zinciri yaşanmıştır. İnsanlar artık diğer insanlardan çok

²⁴⁵ Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, 79.

²⁴⁶ Fromm, **Sevme Sanatı**, 19.

²⁴⁷ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 42-43.

²⁴⁸ **age**, 392.

²⁴⁹ May, **Aşk ve İrade**, 15.

²⁵⁰ Fromm, **Sevgi ve Şiddetin Kaynağı**, 57-58.

mekanik araçları veya mekanikleşen insanları sever olmuştur.²⁵¹ Aslında Fromm'un tarif ettiği bu insan tipi ile günümüzde sıklıkla karşılaşmaktayız. Özellikle akıllı telefonların, tabletlerin hemen herkeste olması insanın biriyle olan yüz yüze iletişimine olumsuz etkilemiştir. Okulda, hastanede veya birinin oturma odasında insanların ellerinde akıllı telefonlarını görmek mümkündür. Kısa bir sohbetin arkasından insanların teker teker telefonlara dönüp kendi kabuklarına çekildiğine çoğumuz şahit olmuştuzdur. Benzer bir şekilde ağlayan çocuklara verilen akıllı telefonlar zamanla o çocukların en yakın arkadaşı olmuştur. Dolayısıyla oyun oynamak için bir araya gelen çocuklar tıpkı büyükleri gibi akıllı telefonları ile bireysel oyunlar oynayarak yaşlıları ile aynı odada sadece bedenen birlikte bulunmaktadır. Hayatın her kısmında karşımıza çıkan mekanik şeylerin hem kişiliğimiz hem beklentilerimizi hem de toplumsal hayatımızı etkilemesi kaçınılmaz gibi görülmektedir. Tercihlerimiz sonucunda inşa ettiğimiz bu toplumsal yapı da hayatımızdaki bazı şeyleri daha kolaylaştırıp daha yaşanılır kılarken bazı şeyleri yaşamayı güçleştirmektedir. Bunlardan biri de sevgidir.

Fromm'a göre 20.yüzyıldaki Batı insanının ne toplumsal yapısı ne de bu toplumdaki insanların ruhsal yapısı sevginin gelişmesi için uygun bir ortam değildir. Dolayısıyla bu toplumlarda sevgi başlığı altında bir yozlaşma yaşanmaktadır. Fromm'a göre batı toplumunda kardeşlik, anne veya gerçek manada cinsel sevgi eşine az rastlanan olgular haline gelmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi sevgi olgun ve üretken bir kişilik gerektirmektedir.²⁵² İnsanın kendisini kapitalist düzene teslim etmesi ile yalnız, dışarıya bağımlı, bir makine gibi ruhsuz insanlar meydana getirerek kişinin kendisine bakan yönüyle de bir yabancılaşma yaşamasına sebebiyet vermiştir.

Sevgide meydana gelen yabancılaşma sadece insanı kendinden ve diğer insanlardan uzaklaştırarak derin bir yalnızlık yaşamasına sebebiyet vermemiştir. Aynı zamanda sevginin kavramsal yapısında da çeşitli daralmalar meydana getirmiştir. Belki de en sık karşılaşılanı sevgiyi sadece cinsellik gibi algılama yanılsamasıdır. Çünkü birçok kişi, sevginin sonuçlarından biri olan cinselliği tek başına sevgi zannettiği için duydukları her bedensel isteği sevgi olarak tanımlayabilmektedirler. Hâlbuki Fromm'a göre cinselliğin sevgiden mi kaynaklandığı yoksa sadece bir arzu mu olduğu önemli bir sorundur. Sadece bir arzudan kaynaklanan ve içinde sevgi

²⁵¹ Fromm, *Sevme Sanatı*, 56.

²⁵² *age*, 85.

barındırmayan cinsel istek insanlar arasındaki gerçek bütünleşmeyi sağlamak yerine bir süreliğine bir olma hissi uyandırır da geriye kalan iki ayrı insan olacaktır. Dolayısıyla Fromm, modern insanın aşk veya sevgiyi yaşamadan sadece cinsellikle ilişki kurmaya çalışması boş bir çaba olarak nitelendirmektedir. Çünkü içinde sevginin olmadığı cinsellik bir yakınlaşma olmaktan ziyade iki kişilik bir yalnızlıktır.²⁵³ Bundan dolayı sevginin doğasına uygun olmayan her yanlış anlamlandırma yaşantı olarak sahte sevgileri meydana getirecektir. Buna bağlı olarak Fromm'un ifade ettiği üzere kapitalist düzenin mağdurları olan insanların kendilerine göre şekillendirdikleri birçok hastalıklı sevgi türü vardır.²⁵⁴ Sevgiyi sadece cinsellik gibi algılamak veya cinselliği sevginin sonucu değil de nedeni olarak düşünmek bunlardan sadece biridir.

Fromm'un tanımladığı başka bir sahte yani yabancılaşmış sevgi türü de duygusal sevgidir. Fromm'a göre duygusal sevgi, sadece bir fantezi olarak yaşanan ve sevilenin gerçek bir insan olmadığı sevgi türüdür.²⁵⁵ Bu sevgi türünü benimseyen kişiler sevginin sadece bir hayal ürünü veya fantezi olduğu durumlarda sevgi edimine katılırlar. Eğer sadece zihinlerinde büyütüp besledikleri sevgi, iki insan arasındaki ilişkiye dönüşmeye başlarsa Fromm'un deyişiyle “buz kesilip”²⁵⁶ böyle bir sevgiden kaçarlarsa. Dikkat edileceği üzere duygusal sevgi türüne sahip insanların zihinlerinde besledikleri sevgi iki kişilik olsa bile yaşantıda bunu tek yaşamayı seçtikleridir. Sahip oldukları bu duygu onları diğer insana/insanlara yaklaştırmak yerine onları yalnızlığa itmektedir. Bu duygu sevgide beklenen fonksiyonunu yerine getirmediği için sahte ya da yabancılaşmış sevgi olarak isimlendirilmiştir.

Fromm, sevgi yabancılaşmasının en sık ve en çok bilinen örneği olarak *büyük aşkı* gösterir. Bu düşüncesini daha anlaşılır kılmak için Fromm şöyle bir klinik örnek verir:

“Adamın biri büyük coşkuyla bir kadına âşık olur. Kadın başlangıçta kendisine karşılık verir, ama artan kuşkular yüzünden huzursuz olup ilişkisini sona erdirir. Bunun üzerine adam, neredeyse kendisini intihara sürükleyecek kadar bunalıma girer... Şimdiye kadar sevme eğilimi sıradan kimselerden bile daha azmış gibi görünen bu adam, şimdi niçin böyle sevgilisinden uzak yaşamaktansa ölmeyi isteyebilecek kadar âşık oluyor? Böyle sırsıklam âşık olduğu halde, niçin sevdiği kadının istekleriyle çelişen kendi isteklerinden vazgeçmek için özveride bulunmaya gönüllü görünmüyor? Neden yitirdiğinden söz ederken hep kendisinden

²⁵³ age, 60.

²⁵⁴ age, 94.

²⁵⁵ age, 99.

²⁵⁶ age, 100.

ve başına gelenlerden söz edip böylesine sevdiği kadının duygularına göreli olarak çok az ilgi gösteriyor?”²⁵⁷

Fromm, örnek olaydaki adamın, sevgi yanılması yaşadığını ifade etmektedir. Fromm’a göre bu adamla biraz daha konuşulduğunda adamın sevgi algısının gerçek anlamdaki sevgiden farklı olduğu görülecektir. Fromm için sevmek, kişinin kendi egosunu terk ederek bir başkasıyla tek bir varlık haline gelebilmesidir. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere örnek olaydaki adam kendini aşamamış ve sevgi kavramı adı altında hep kendinden bahsetmiştir. Ayrıca sevmek, mutluluk gibi duyguları sevdiği kadına yükleyerek âdeta onu putlaştırmıştır. Adamın sevgi veya sevmek kuvvesinin eşiti kadın olmuştur. Dolayısıyla adam için, sevdiği kadından ayrılması kendi sevgi kuvvesini kaybetmesi anlamına gelmektedir. Muhtemelen sevdiği kadına üzülmekten ziyade o sevgideki kendisini kaybettiğine üzülmektedir. İnsanın duygularında yaşadığı bu yanılma Fromm’a göre bir yabancılaşmadır.²⁵⁸ Bahsi geçen kişi, en saf ve temiz duygusu olan sevmek duygusunda bile kendisine takılıp kalmakta ve içini boşalttığı bu duyguyu sevgi zannetmektedir.

Hastalıklı sevginin tek görüntüsü her zaman insanın kendi egosuna takılarak bir sevgi yabancılaşması yaşaması değildir. Bazen insan sevmek eylemi ile kendini öyle siler ki geriye sadece sevdiği insan kalır. Fromm’a göre böyle bir sevgi, “sevgi” olmaktan ziyade, eski dönemlerdeki insanların puta tapma eylemi ile aynı şeydir ve ikisi de yabancılaşma olgusundan başka bir şey değildir. Eski dönemdeki insanların puta tapması ile çağdaş insanların birini sevmesi arasındaki tek fark puta değil de bir insana tapılmasıdır. Bu anlamda bir boyun eğmeyi gerektiren ilişkide seven ya da sevdiğini sanan insan, kendi sevgisini, sevmek kuvvesini, düşüncelerini tamamıyla sevdiği kişiye yansıtır. Sevdiği kişiyi üstün bir varlık gibi algılar ve ona bütünüyle boyun eğerek doyuma ulaştığını düşünür. Bu tutumuyla insan, ne sevdiği insanı kendi gerçekliği içinde algılayabilmektedir ne de kendi kendisini tüm gerçekliğiyle algılayabilmektedir. Kendi üreticiliğini ve içsel zenginliğini unutan insan nasıl bütün gücünü elleriyle inşa ettiği puta aktarmış ise şimdi de karşısındaki insana aktarmaktadır. Böyle bir insan sevdiği kişiyle bir bütünleşme hali değil; sevdiği kişi tarafından bir yutulma hali yaşamaktadır.²⁵⁹ Dolayısıyla Fromm’un betimlediği bu

²⁵⁷ Fromm, **Yeni Bir Toplum Yeni Bir İnsan**, 62-63.

²⁵⁸ **age**, 63.

²⁵⁹ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 136-137.

insanlar duygusal anlamda hep uç noktalarda yaşayan kişilerdir. Birinci betimlemedeki insan egosunu aşamazken, ikinci tip insan kendini bulamamaktadır.

Fromm, 20.yüzyıldaki insanın sevgide yaşadığı yabancılaşmayı dile getirmiştir. Buraya kadar insanın kendi türünden uzaklaşarak yaşadığı yabancılaşmanın yine insanın kendisiyle, duygu ve düşünceleriyle, diğer insanlarla ilişkili olduğunu dile getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle sevgide yaşanan yabancılaşmaya değinilerek bu yabancılaşmanın insanın yaşadığı yabancılaşmaların hem sonucu hem de nedeni olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. 21.yüzyıla yani günümüze gelindiğinde ise Marx ve Fromm'un özellikle sevgide ifade ettiği yabancılaşmanın örneklerini göstermenin mümkün olabileceği düşünülmektedir. Özellikle teknoloji alanındaki değişim ve gelişimlerin çok hızlı yaşanması insanlarda bir takım olumlu olduğu kadar olumsuz değişimlere de sebebiyet vermiştir. Günümüzde robotik alandaki değişimlerin insan hayatına olumlu katkıların yanı sıra kuşku ve kaygı uyandıran bazı gelişmelerin yaşanması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Robotların dünyamızı ele geçirip geçiremeyeceği, isyan çıkarıp çıkarmayacağı tartışıla dursun aynı zamanda bu tezin konusu olan ve önemli görülen bir mesele de insan ve robot arasındaki sevgi/aşk ilişkisidir. Henüz yaygın olmasa da günümüzde örneğini göstermenin mümkün olduğu hatta birçok film ve diziye konu olan robotla duygusal paylaşımda bulunan insanlar vardır. Bu ilişkinin nasıl tanımlanması gerektiği sorunu üzerinden hareket ederek bir sonraki bölümde Marx ve Fromm'a göre bu durumun sağlıklı bir aşk/sevgi ilişkisi mi olduğu yoksa bunu tercih eden insanların yalnızlığının, yabancılaşmış düşünce ve duygularının bir sonucu mu olduğu tartışılacaktır.

4.3.1. İnsanın Robota Duyduğu Sevgi/Aşk

Teknolojinin ilerlemesi ile yapay zekâya sahip insana benzeyen robotları artık birçok alanda görmeye başladık. Teknolojinin çok hızlı gelişmesi ve değişmesi ile birlikte kısa zaman aralıklarında çok hızlı değişimler yaşayan insanoğlu yarattığı yeni dünyaya karşı nasıl tavır takınacağını bilememektedir. Özellikle insana benzeyen humanoid robotların hayatımıza yeni yeni girdiği şu günlerde çeşitli kafa karışıklıkları mevcuttur. Bir grup insana göre insansı robotlar (Humanoid Robot) insanların yaptığı birçok işi yaparak insanların işsiz kalmasına sebebiyet verecektir. Bazı insanlara göre ise hayatımızı kolaylaştıracaktır ve kolaylaştırmaktadır. İnsanoğlunun bu kaygısı ve bu konudaki kafa karışıklığı anlaşılabilir. Fakat insansı

robotlar ile hayatımıza giren tek yenilik bunlar değildir. Bazı insanlar robotları sadece bir çalışan değil bir eş veya sevgili olarak görme eğilimindedir. Hatta bu insanlardan bazılarına göre robotlar ile evlilik yasal olmalıdır.

Günümüzde iki insan arasında meydana gelebilecek bir aşk veya sevgi ilişkisini cansız bir nesne ile yaşamaya çalışan birçok insan mevcuttur. Örneğin *sex dolls* veya *sex robots* olarak isimlendirilen fiziksel olarak insana benzeyen, sentetik bir bedene sahip olan bunun yanında cansız bir mankenden farksız olan bu oyuncaklarla evlenen veya onları kız/erkek arkadaşı (duygusal anlamda) olarak gören kişiler vardır. Bu kişilerden biri de Davecat'tır. Davecat, onbeş yılı aşkın bir süredir Sidore ismini verdiği cansız bir oyuncak ile evli olduğunu dile getirmektedir. Davecat, bugüne kadar bir insan ile duygusal anlamda bir şey yaşamadığını ve yaşamayı da hiç düşünmediğini ifade etmektedir. Konuşamayan, duyamayan, göremeyen kısaca dış görünüşü dışında insana hiç benzemeyen bebeği ile karşılıklı akşam yemeği yiyen, ona kitap okuyan, birlikte video oyunları oynadıklarını dile getiren Davecat, yaşadığı evliliğin bir insanla evli olmaktan hiçbir farkı olmadığını ve uyumlu bir çift olduklarını düşünmektedir.²⁶⁰

Davecat'e benzer bir şekilde sadece dış görünüşü ile insana benzeyen fakat aslında büyük bir oyuncak bebek olan April'e derin hisler beslediğini ifade eden James, hâlihazırda biri ile evlidir. Tıpkı Davecat gibi, bebeği ile yemeğe çıkan, güzel manzaralar izlemeye giden James bir gün eşi ile April arasında bir seçim yapmak zorunda kalsa hangisini seçeceğini bilemediğini dile getirmektedir.²⁶¹

Davecat ve James'in bir seks oyuncağına besledikleri ilişkilerden yola çıkarak bir insanın daha gelişmiş bir robota karşı da sevgi veya aşk besleyebileceği sonucuna varabiliriz. Nitekim hem Davecat hem de James yapay zekâya sahip bir robotla yaşanabilecek bir duygusal ilişkiyi insan-robot aşkı için büyük bir adım olarak görmektedirler. Hatta Davecat yirminci yıldönümlerinde Sidore'ye yapay bir zekâ eklemeyi düşünmektedir.²⁶²

Davecat, yapay zekâya sahip bir robotla ilişki yaşamak için evliliğinin yirminci yılını beklese de günümüzde yapay zekâya sahip robotla duygusal bir ilişki yaşayan kişiler

²⁶⁰ Bkz Ek 3.

²⁶¹ Bkz Ek 2.

²⁶² Bkz Ek 1.

mevcuttur. Yapay zekâsı olan bir robotun pahalı olmasından dolayı kullanımı henüz seks robotları kadar yaygın olmasa da örneklerini bulmak mümkündür. Bu kişilerden biri de Fransa’da yaşayan Lily isimli bir kadındır. İnsanlarla fiziksel temastan hoşlanmayan Lily, 3D bir yazıcı ile tasarladığı robotunu bir şirkete yaptırtmıştır. Lily üç yıldır bu robotu ile yaşamaktadır. Lily, yaşadığı ilişkinin tuhaf olmadığını ve robotuna âşık olduğunu dile getirmektedir. Lily’e göre kendisi bu aşka erken kapılmış olsa da teknolojinin gelişmesi ile birlikte insanlar önünde sonunda robotlarla aşk veya sevgili ilişkisini tercih edeceklerdir.²⁶³

Günümüzdeki en gelişmiş olarak kabul edilen robotların henüz zayıf yapay zekâya sahip olduğu ve ünlü bir robot bilimci olan Brooks’a göre, güçlü yapay zekâya sahip robotların üretilmesinin yüzyıllar alacağı göz önüne alınırsa yine de insan-robot ilişkisinin insan-insan ilişkisinden hiçbir farkı olmadığını söyleyebilir miyiz ve bu ilişkiyi Marx ve Fromm’a göre sevgi olarak tanımlayabilir miyiz?

Herhangi bir insanın zayıf yapay zekâya sahip bir robotla yaşadığı veya yaşayabileceği duygusal ilişkiyi Marx ve Fromm’a göre sevgi olarak tanımlamak mümkün müdür?

Yapay zekâ ve insansı robotlar bölümünden hatırlanacağı üzere zayıf yapay zekâya sahip robotlar insanı taklit eden zeki makinalardır. Zayıf yapay zekâya sahip robotların sevmeye yetenekleri bulunmamaktadır.²⁶⁴ Günümüzün en tanınmış ve gelişmiş sosyal etkileşimli robotlarından olan Sophia’ya birini sevip sevmeyeceği sorulduğunda henüz böyle bir şeyin mümkün olmadığını dile getirmiştir.²⁶⁵ Bu durumda Marx ve Fromm’a göre sevmeyen bir yapay zekâya karşı beslenen duyguya sevgi veya aşk denebilir mi?

Marx’a göre sevgi kavramını açıklamadan önce onun sevginin öznesi olan insana nasıl baktığını açıklamak faydalı olacaktır. Marx’a göre insanı karakterize eden temel kavram harekettir.²⁶⁶ Marx’ın hareket ile kast ettiği sadece fiziksel değil aynı zamanda zihinsel bir harekettir. Bu hareket ilkesi üretkenlik, canlılık kavramlarını da içine almaktadır. Dolayısıyla Marx’a göre insan eylemde bulunan ve bu eylemleri

²⁶³ Bkz Ek 1.

²⁶⁴ Harun, **age**, 85.

²⁶⁵ “Not Just a Robot- I am Sophia”. <https://www.youtube.com/watch?v=AEpiOrFoNtI> [09/09/2019].

²⁶⁶ Fromm, **Marx’ın İnsan Anlayışı**, 61.

aracılığıyla kendisini, diğer insanları ve doğayı tanıyan bir varlıktır. Bu durumda iki veya daha fazla insanın birlikteliği ile yürüyen herhangi bir eylemde hepsinin aktif olması gerekmektedir. Marx’a göre sevgi de böyle bir eylemdir.

Marx’a göre sevgi, hem sevene hem de sevilene bakan bir kavramdır. Dolayısıyla sadece sevme edimiyle değil aynı zamanda sevilme edimiyle de yakından ilişkilidir. Marx’a göre sevgi karşılığında bir sevgi üretiyorsa gerçek manada bir sevgidir. Marx bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Karşılığında sevgi uyandırmadan seviyorsanız, yani sevgi olarak sevginiz karşılığında sevgi yaratmıyorsa, seven bir kişi olarak dışavurumunuzla kendinizi sevilen bir kişi yapmıyorsanız, sevginiz güçsüzdür, bir talihsizliktir.”²⁶⁷

Marx’ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere insanın türsel gücü olan sevgi durumunu karşılıklı ilişki bağlamında ele alınmıştır. Dolayısıyla yaşanan sevgi veya aşk durumunda sadece bir taraf bir duygu besliyorsa ve beslediği bu duygu karşı tarafta bir duygulanıma sebebiyet vermiyorsa Marx’ın sevgi kavramına göre tek taraflı bu ilişki sevgi olarak tanımlanamaz. Çünkü bir ilişkinin sevgi olabilmesi için insanın sevmeyi tecrübe ettiği aynı anda sevmeyi de tecrübe etmesi gerekmektedir. Bu da ancak karşılıklı ilişki ile mümkündür. Bir seks oyuncağı ile veya zayıf yapay zekâya sahip bir robotla yaşanan şey tek taraflı bir ilişki olduğu için Marx’ın kavramına göre bu ilişki sevgi olmayacaktır. Çünkü en gelişmiş kabul edilen robotların (Sophia gibi) bile henüz sevme yeteneği bulunmamaktadır. Bundan dolayı seven kişinin sevilen kişide sevgi meydana getirmesi dolayısıyla da sevmeyi tecrübe etmesi mümkün görünmemektedir.

Marx’ın sevgi kavramında dikkat edilmesi gereken şeylerden birisi de sevginin insanın üretebilme yetisine hizmet etmesidir. Hatırlanacağı üzere Marx insanın üretebilme yetisini, insanı insan yapan şey olarak tanımlamıştır.²⁶⁸ Emeği de değerli kılan insanın üretebilme yetisini görünür kılmasıdır. Bu durumda denilebilir ki insanın üretebilme yetisine hizmet eden her şey insanın kendine de hizmet ettiği için Marx için değerlidir. Sevgi de tam olarak böyle bir amaca hizmet etmektedir. Marx, kişinin beslediği sevginin karşılığında bir sevgi üretmesi şartıyla sevgi olacağını dile getirmektedir. İnsanın karşı tarafta sevgi üretmesi sadece sevileni olumlayan bir olay değildir aynı zamanda seveni de olumlayan bir olaydır. Çünkü seven kişinin

²⁶⁷ Marx, **1844 El Yazmaları**, 153.

²⁶⁸ **age**, 81.

sevimyi tecrübe etmesi yanında kendini onaylaması da söz konusudur. Sevilenin sevgi nesnesi olmak ve ondan bir duygu değişimi meydana getirmek seven hem sevilen nazarında hem kendi nazarında değerli kılacaktır. Böylelikle kişiler, sevginin her iki taraftaki değiştirici ve geliştirici gücü ile tanışmış olacaktır. Fakat bir robotla yaşanan ilişkide kişi hep verici olmak durumundadır. Sadece sevme eylemi ile yürüyen bu ilişkide kişi türsel gücü olan sevgiyi tam açığa çıkaramamakla birlikte Marx'a göre mutlu da olamaz. Çünkü sürekli verme karşılığında bir şeyler alamama insanı tüketen bir eylemdir. Bu duruma Marx'ın kapitalist çalışma ortamındaki işçisini örnek verebiliriz. Hatırlanacağı üzere sürekli çalışan işçi emeğinin sonucunu olan ürünü alamadığı için daha doğrusu onunla ilişki kuramadığı için kendini olumlayamamaktaydı. Hatta Marx, işçi ne kadar verirse o kadar fakirleşir diyerek hem maddi hem de manevi bir tükenmeye dikkat çekmekteydi. Benzer şekilde sevginin de sadece verme işlevine dayanması amacına hizmet etmeyerek kişiyi mutsuzluğa sürüklemesi anlamına gelmektedir. Nitekim Marx böyle bir sevgiyi güçsüzlük ve mutsuzluk olarak tanımlamaktadır.²⁶⁹

Sosyal etkileşimli robotların üreticileri robotları içine kapanık ve insanlarla iletişim kurmak istemeyen insanlar için büyük bir adım olduğunu düşünmektedir. Böylelikle bu insanlar diğer insanlara ihtiyaç duymaksızın bir robotla istediği ilişkiyi yaşayacaktır. Robot-insan ilişkisinin Marx'a göre sevgi olmadığı düşünülürse bu durumda insanın karşı cinsten beklediği sevgi ihtiyacı başka bir ilişki ile yer değiştirilmiştir. Buna göre bu durum tıpkı robot üreticilerinde olduğu gibi Marx'a göre de olumlu bir durum mudur? Marx'a göre sevgi yerine bir şey koyularak değiştirilecek bir şey değildir. Bundan dolayı Marx, sevginin sadece sevgiyle değiştirilebileceğini dile getirmektedir.²⁷⁰ Çünkü Marx'a göre sevgi insanın türsel güçlerinden bir tanesidir. Aslında Marx, insanın türsel güçlerinin tam bir listesini vermemiştir. Fakat bunlardan birkaç tanesine değinmiştir. Sevgi de bunlardan bir tanesidir. Marx'a göre türsel güçlerin nesnel gerçekleştirmeleri yani hayat bulmaları sadece doğa nesnelerine (insan dâhil) bağlıdır.²⁷¹ Bu durumda insanın sevgi gücünün açığa çıkması için bir nesneye ihtiyacı vardır. Kişinin yaşadığı sevgiye göre bu nesne ağaç, taş, toprak, hayvan, insan, oyuncak bir bebek ve hatta bir robot olabilir. Burada

²⁶⁹ age, 153.

²⁷⁰ age, 152.

²⁷¹ age, 148.

önemli olan sevgi nesnesi ile sevgi türü arasında uyum olmasıdır. Eğer kişi bir insanı nesne gibi sever ve ona nesne gibi muamelede bulunursa bu ilişki sevgi olarak isimlendirilemez. Çünkü Marx'a göre kişinin ilişkisi ile ilişkisinin nesnesi arasında bir uyum bulunmak zorundadır.²⁷² Benzer bir şekilde bir kadın ve erkek arasında meydana gelen aşk veya sevgi ilişkisinin zayıf yapay zekâya sahip bir robotla yaşanmaya çalışılması yaşanan ilişki ile ilişkinin nesnesi arasındaki uyumsuzluğu göstermektedir. Çünkü henüz sevemeyen, düşüneyen, karar verme becerisi olmayan ve insanlarla gerçek manada ilişki kuramayan zayıf yapay zekâya sahip bir robotla yaşanan şey öncelikle karşılıklı bir ilişki değildir. Bu, bir kişinin cansız bir nesneye yönelerek kurduğu tek taraflı bir ilişkidir. Ayrıca sevginin, karşılığında sevgi yaratması gerektiği de düşünürlerse sevemeyen bir robotun tercih edilmesi yaşanmak istenen sevgi ile sevgi nesnesindeki uyumsuzluğu işaret etmektedir. Bu uyumsuzluk sonucu insanın türsel gücü olan sevgiyi yaşamadığını ve sevgiyi sevgi olmayan bir şeyle değiştirdiğini ve bu durumun Marx'a göre olumlu olmaktan ziyade kabul edilemez bir durum olduğunu ifade edebiliriz.

Sevginin doğa sevgisi, kardeş sevgisi, anne-baba sevgisi, komşu sevgisi, hayvan sevgisi gibi birçok türü vardır. Marx, bu sevgi türlerinden sadece birinin üzerinde durmuştur: karşı cinse olan sevgi. Marx, bir kişinin diğer insanlarla bağ kurmasının doğal ve zorunlu yolunun erkek ile kadın arasındaki ilişkiden geçtiğini ifade etmektedir. Denebilir ki tür varlığı olan insanın karşı cinse beslediği aşk veya sevgi, kişiyi zorunlu bir şekilde insana yönlendirmiş olur. Bu yönelim, Marx'a göre insanın doğal işlevi olmakla beraber insanın insanca özünü duyguları vasıtasıyla görünür bir olguya indirilmesidir.²⁷³ Buradan hareketle bir insan kendisi için diğer insanlara ihtiyaç duymayacağı bir dünya bile yaratsa karşı cinse karşı beslediği bir olma hissinden dolayı insana ihtiyaç duyacaktır. Bu ihtiyaç vasıtasıyla zorunlu olarak ilişki kuracaktır. Fakat günümüzde aşk/sevgi ilişkisi insan-insan şeklinden insan-robot şekline dönüşmüştür. Bu durumda insan, Marx'ın dile getirdiği zorunlu ve doğal olan bir sebepte bile insan yerine robotu seçiyorsa bu eğilim insan için doğal ve zorunlu olabilir mi? Bu sorunun cevabı insanın robot olarak nasıl bir robotu seçtiğinde gizlidir. Robotlarla duygusal bir ilişki yaşayan ve onula evlendiğini veya nişanlandığını ifade eden insanların robotlarına bakıldığında bu robotlar dış görünüşü

²⁷² age, 153.

²⁷³ age, 109-110.

itibari ile insandan pek ayırt edilememektedir. Ayrıca bu insanların robotla olan ilişkileri ele alındığında robotlarına insan gibi muamele ettikleri görülmektedir. Robotlarını giyindirmeleri, onlara kitap okumaları, onlarla yemeğe gitmeleri veya konuşma yetisi olmayan seks robotları ile sohbet etmeleri ilişkilerini zihinlerinde insanlaştırdıkları bir robotla yaşadıklarını göstermektedir.²⁷⁴ Her ne kadar insan-insan arasındaki sevgi veya aşk ilişkisine karşı olup robotu tercih etseler bile insanlar için geçerli olan evlilik olayını da önemsedikleri görülmektedir. Hatta bundan dolayı robotlarla evliliğin yasal olması gerektiğini düşünen kişiler bile vardır.²⁷⁵ Ayrıca bu ilişkiyi tercih eden kişiler, yapay zekâ çalışmaları ilerledikçe ve robotlar insana yaklaştıkça ilişkilerinin daha güzel olacağını düşünmektedirler. Eğer insanla ilişki yaşamak istemiyorlarsa neden robotla yaşadıkları bu ilişkiyi bir insanla yaşar gibi yaşamaktadırlar veya ilişkilerinin daha iyi olması için neden teknolojinin gelişmesini beklemektedirler? Olay insandan bir kaçış ise robotların her açıdan insana benzetilmesi ve bunun talep edilmesi istekler ile tercihler arasındaki uyumsuzluğa işaret etmektedir. Bu durumda Marx'ın ifade ettiği gibi insanın ilişki yaşamak için diğer insanlara doğal ve zorunlu bir şekilde yöneldiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar bu ilişki günümüzde zayıf yapay zekâyâ sahip insanımsı robotlar ile götürülmeye çalışılsa bile hedeflenen insandan ayırt edilemeyen güçlü yapay zekâyâ sahip robotlardır. Bu hedef ise insanın, insanlıktan vazgeçmediğini göstermektedir. Aksi takdirde bu kişilerin insana benzemeyen ve insan gibi davranmayan bir robot ile ilişki yaşamayı tercih etmeleri gerekmektedir.

Günümüzde sosyal etkileşimli robotlar arasında en meşhur olan ve en gelişmiş kabul edilen Sophia, onunla yapılan bir röportajda kendisinin henüz sevmeyi öğrendiğini fakat bu sayede insanlara karşılık beklemeksizin sevmeyi öğrendiğini dile getirmektedir.²⁷⁶ Bu durumda Marx'a göre birinin sevmeyen bir robotu severek karşılık beklemeksizin sevmeyi deneyimlediğini söyleyebilir miyiz?

Bu soruya cevap vermek için hangi sevgi türünden bahsettiğimiz önemlidir. Çünkü insanın koşulsuz sevdiği ya da sevmesi gerektiği şeyler vardır. Bunlar arkadaşı, ailesi, komşusu, ülkesi, kalemi, arabası hatta kendisi olabilir. Fakat tartışılan konu karşı cinse karşı duyulan sevgi olduğundan dolayı karşı cinse duyulan sevginin

²⁷⁴ Bkz Ek 2. ve Ek 3.

²⁷⁵ Bkz Ek 1.

²⁷⁶ Bkz Ek 3.

Marx'a göre mahiyetini ele almak gerekecektir. Hatırlanacağı üzere Marx'a göre kadın ve erkek arasındaki sevginin en önemli işlevi insanı diğer insanlara yakınlaştırmaktır.²⁷⁷ Ayrıca Marx'ın tanımladığı sevginin doğasında karşılıklı ilişki söz konusudur. Sevgi, hem sevende hem sevilende sevgi meydana getirmelidir.²⁷⁸ Dolayısıyla sevginin meydana gelmesi karşılıklı sevgiden geçmektedir ve Marx'a göre sevgi ancak bu şartla gerçek bir sevgi olmaktadır. Çünkü Marx'a göre insan toplumsal bir varlıktır ve kendi gerçekliğini diğer insanlarla yaşadığı ilişki aracılığıyla inşa eder.²⁷⁹ Bu durumda toplumsal bir varlık olan insan karşı cinse beslediği aşk veya sevgi vasıtasıyla sadece sevdiği insana değil diğer insanlara ve hatta kendi insanlığına yaklaşmaktadır. Bu ilişkinin insan-insan şeklinden insan-robot şekline dönüşmesi ile birlikte karşılıklı Marx'a göre sevgide olması gereken ilişki ortadan kalkmaktadır. Bundan dolayı insanın robotla yaşadığı şey karşılık beklemezsizin sevmek olarak isimlendirilse bile bu Marx'ın tanımladığı karşı cinse duyulan sevginin doğasına uygun değildir.

Fromm'un sevgi kavramı incelendiğinde onun sadece bir duygu olmadığı aynı zamanda insanın kaynaşmasına, kendi bütünlüğünü kaybetmeden diğer insanlarla bir olmasına ve gelişmesine olanak sağlayan bir güç olduğu görülmektedir. Dolayısıyla zayıf yapay zekâya sahip bir robotla yaşanan ilişkinin Fromm'un sevgi kavramıyla uyuşması için bu şartları sağlaması gerekmektedir. İnsan-robot ilişkisini bu kavramları tek tek inceleyerek ele alalım.

Fromm, kişinin kaynaşma arzusunu insanın içindeki en güçlü itki olarak tanımlamaktadır. Bu durumda insanın herhangi bir kişiyle veya nesneyle bir olmaya çalışması özgür bir seçim olmaktan ziyade güdüsel bir süreçtir. Fromm'a göre sevginin bir işlevi bu sürece katkı sağlamaktır. Fakat bütün kaynaşma süreçlerini sevgi olarak tanımlamak mümkün değildir. Fromm'a göre sevgi olabilmesi için kişinin kendi bütünlüğünü, bireyselliğini koruyarak bir birlik kurması gerekmektedir.²⁸⁰ Bu durumda bir kişinin yalnızlıktan kurtulmak veya beraber olmak için eş veya sevgili olarak bir robotu seçmesi sadece itkisel bir süreçtir. Bunun sevgi olabilmesi için kaynaşmanın, beraber olmanın niteliğine bakmak gerekmektedir. Bu

²⁷⁷ Marx, **1844 El Yazmaları**, 109.

²⁷⁸ **age**, 152-153.

²⁷⁹ **age**, 85.

²⁸⁰ Fromm, **Sevme Sanatı**, 27

bağlamda insan-robot ilişkisi ele alındığında kendi bütünlüğünü ve bireyselliğini koruyarak bir birlik kurmadan söz etmek mümkün değildir. Çünkü zayıf yapay zekâya sahip bir robotun kendine dair farkındalığı bulunmamaktadır. Ben diyemediği içinde ötekine yani karşı taraftakine dair bir farkındalığı da bulunamayacaktır. Bu durumda bir kişi bir robotla sadece bir arada bulunabilir. Bu bir arada bulunma birlik olarak nitelendirilemez. Dolayısıyla bu ilişki sevgi olarak isimlendirilemez.

Fromm'a göre sevginin diğer bir işlevi bağ kurmaktır. Fakat bu sıradan bir bağ kurma eylemi değildir. Fromm'a göre sevgi bir insanın diğer insanlarla, doğayla ve kendisiyle kurduğu etkin ve yaratıcı bağlılığın adıdır.²⁸¹ Fromm'un yaratıcı bağ veya faaliyet ile kastettiği şey, kişinin kendi dışındaki dünyayı temsil eden nesneyle kendini bütünleştirmesidir.²⁸² Bu bütünleşme kişinin kendini onaylamasından çok kendisine zıt olan bir durum ile yeni bir bütün kurmasını gerektirir. Çünkü Fromm'a göre yaratıcılığın kaynağı kutuplaşmadır. Böylelikle hem seven hem sevilen kendilerine olumlu anlamda bir şeyler katabilir. Bir insanın robotla olan ilişkisi ele alındığında herhangi bir kutuplaşma ve sonrasında yeni bir bütün oluşturma söz konusu değildir. Çünkü kişi ilişki kuracağı robotu alırken dış görünüşünden konuşmasına kadar tamamen kendi isteklerine göre sipariş vermektedir. Ayrıca robotunu istediği gibi robotunu istediği gibi giyindirmekte, istediği saatte eve gelmekte, istediği yemeği yemekte, istediği müziği beraber dinlemekte, ne duymak istiyorsa robotuna onu yüklemektedir. Bu durumda kişi ilişki yaşıyorum derken sadece kendi isteklerine göre bir dünya kurmakta ve onu yaşamaktadır. Dolayısıyla yaşadığı ilişki herhangi bir zıtlık barındırmamakta ve ona yeni bir şeyler katmamaktadır. Bu durumda insan-robot ilişkisinde yaratıcı bağdan söz etmek mümkün değildir.

Fromm'un bağ kurmada aradığı diğer bir özellik olan etkin bağ kurmadır.²⁸³ Etkin bir faaliyeti etkin yapan şey kişinin faaliyeti başlatma nedenine bağlıdır. Fromm'a göre etkin faaliyet başarılacak bir amaca yönelik olmalıdır.²⁸⁴ Örneğin, kişi iyi bir eğitmen olmak için çok çalışıp çabalıyorsa bu Fromm'a göre etkin bir faaliyettir. Fakat kişi yaşadığı derin yalnızlık ve güvensizliği aşmak için çok çalışıyor ve işini bir kaçış

²⁸¹ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 44.

²⁸² Fromm, **Sevme Sanatı**, 26.

²⁸³ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 44.

²⁸⁴ Fromm, **Sevme Sanatı**, 29.

gibi kullanıyorsa burada etkinlik söz konusu değildir. Çünkü kişiyi çalışmaya iten kendi belirlediği amaçlar değil, içinde yaşadığı yalnızlık ve güvensizlik duygusudur.²⁸⁵ Bu durumu sevgiye uyarladığımızda kişinin tercih ettiği sevgiyi neden istediği önem kazanmaktadır. Bu durumda bir insan bir insanı değil de bir robotu neden sevgili veya eş olarak istemektedir? Bu soruyu cevaplamak için bir seks robotu ile ilişki yaşayan Davecat'ın düşünceleri bize yol gösterici olabilir. Davecat, öncelikle yalnızlıktan hoşlanmadığı için kendisine bir robot aldığını ve birçok insanın da robotlarını bunun için tercih ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca bir robotun fiziksel olarak hiç değişmemesi yani kilo almaması veya yaşlanmaması, insanı aldatmaması, yalan söylememesi, yargılamaması, tahmin edilemeyecek herhangi bir davranış sergilememesinden dolayı bir insanı değil de bir robotu tercih ettiğini dile getirmektedir.²⁸⁶ Buradan çıkarılacak bir sonuç diğer insanlarla iletişim kurmak istemeyen bir kişinin robot ile ilişki yaşamasının sebeplerinden biri yaşadığı yalnızlık duygusudur. Fakat Fromm'a göre bir insan sadece yalnızlığını yenmek amacıyla bir ilişki yaşamaya kalkarsa bu etkin bir bağ olmaz. Çünkü bu yönelimi gerçekleştiren şey kişinin özgür iradesi değil kişinin yaşadığı yalnızlık duygusudur. Ayrıca robotu tercih eden bir kişinin amacı zaten karşılıklı bağ kurmak olamaz. Çünkü robotlar bağ kuramaz. Bu durumda kişinin istediği onu olumlu ya da olumsuz herhangi bir değişime zorlamayan, emek vermeyeceği, çabalaması gerekmeyeceği bir ilişki olabilir. Fakat Fromm'a göre kişi sevgiye erişmek için çaba harcamadığı, kendi kişiliğini yaratıcı yönden geliştirmedikçe sevgiden yana kişisel doygunluğa erişemeyecektir.²⁸⁷ Hatta kişinin yaşadığı şey sevgi olmayacaktır. Çünkü Fromm'a göre sevgi, kökleri insanın sevebilme yetisine dayanan sevilen kişinin gelişmesi ve mutlu olması için harcanan çabadır.²⁸⁸ Bu durumda insan kendi mutluluğu için ne kadar çabalıyorsa sevdiğinin mutluluğu için de o kadar çabalamalıdır. Robotla ilişki yaşamayı tercih eden Lily ve Davecat, insandan ziyade robotla daha mutlu oldukları için böyle tercihlerde bulunduklarını dile getirmektedir.²⁸⁹ Fakat bu çaba gerektirmeyen, tek taraflı bir mutluluktur. Çünkü robotlar herhangi bir istekte bulunamaz dolayısıyla onunla yaşamak sevgi anlamında herhangi bir çaba

²⁸⁵ **age**, 29-30.

²⁸⁶ Bkz Ek 3.

²⁸⁷ Fromm, **Sevme Sanatı**, Önsöz.

²⁸⁸ Fromm, **Sevme Sanatı**, 64.

²⁸⁹ Bkz Ek 1 ve Ek 3.

gerektirmez. Ters düşecekleri veya anlaşılamayacakları herhangi bir durum olamayacağı için Lily ve Davecat'ın mutlu olması için herhangi bir girişimde bulunmasına gerek yoktur. Belki de böyle bir ilişki sorumluluk, ilgi, çaba ve uzlaşım gerektirmediği için kişiye cazip gelmektedir.

Sorumluluk, çaba ve uzlaşımın olmadığı bir sevgi sadece duygulanım olarak yaşanmaya mahkûmdur. Böyle bir sevgide kişi pasiftir. Dolayısıyla sevgi de pasiftir. Hatta robotla insan arasındaki ilişkide bu pasiflik daha belirgindir. Karşılıklı herhangi bir ilişkinin söz konusu olmadığı bu durumda kişi sürekli hayal âleminde yaşar. Örneğin, kişi üşümeyen robotuna mevsimine göre kıyafetler alır, onunla beraber aşk filmleri izler, beraber bir akşam yemeği yer²⁹⁰ ve böylece zihninde yarattığı dünyaya kapılıp gider. Aslında kişi zihinde yarattığı dünyaya veya kişiye âşıktır. Dolayısıyla beslediği duygu onu eyleme geçirmekten ziyade eylemsizliğe iterek yavaş yavaş gerçek dünya ile olan bağlarını koparmaktadır. Bu durum Fromm'un sevgi kavramı bağlamında ele alındığında sadece bir duygu olarak değerlendirilir. Fakat Fromm'a göre sevmek bir eylemdir edilgen bir duygu değildir. Dolayısıyla sevmek, Fromm'a göre bir şeyin içinde olmayı gerektirir, birine veya bir şeye kapılıp gitmeyi değil.²⁹¹ Fakat bir insan bir robotu severken etken değil, edilgendir. Çünkü sevmeyen bir robotla ne kendine ne de robota bir katkı sağlamaktadır. Kişi kurduğu bu ilişkiyi her ne kadar sevgi olarak nitelendirirse nitelendirsin ne sevmeyi ne de seilmeyi tecrübe etmektedir.

Fromm, sevgiyi sadece alma eylemi olarak değil verme eylemi olarak da görmektedir. İnsan- robot ilişkisinde insan veren taraf olarak görünebilir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken şey Fromm'un vermekle kast ettiği şeydir. Fromm, vermenin bir vazgeçme olmaması gerektiğini vurgular.²⁹² İnsan-robot ilişkisinde insan sevmeyen bir robotu seçerek aslında sevgiden ve sevginin insana katacağı şeylerden vazgeçmektedir. Duygusunu pasif bir şekilde yaşayarak tek taraflı bir ilişki yaşamaktadır. Bu ilişkinin tek taraflı olmasının sebebi karşısındaki nesnenin sevmemesinin, ilişki kuramamasının yanında sevgili olarak nitelendirdiği şeyin tamamen kendi olmasıdır. Çünkü robotun her özelliğini kendi isteğine göre ayarlayan kişi bir şeyi değil yine kendini sevmektedir. Dolayısıyla burada tam anlamıyla verme

²⁹⁰ Bkz Ek 2 ve Ek 3.

²⁹¹ Fromm, *Sevme Sanatı*, 31

²⁹² *age*.

eylemi de yoktur. Verme insanın kendisinden karşı tarafa bir şeyin geçmesidir. Ama buradaki karşı taraf yine kişinin kendisidir. Ayrıca verme olması için alma olması da gerekmektedir. Robot alamayacağı için bu ilişkide veren de alan da seven kişidir. Bu durumda verme eylemi örtük bir alma eylemidir.

Fromm'a göre gerçek manadaki bir sevgi insanı başka bir insana bağladığı gibi insanı tüm insanlığa yaklaştırmaktadır.²⁹³ İnsan-robot ilişkisinde kişinin sevgi olarak tanımladığı şey en azından eş veya partner seçiminde onu, bir insana değil robota bağlamaktadır ve insandan uzaklaştırmaktadır. Hâlbuki Fromm'a göre sevgi, yabancılaşmanın yani uzaklaşmanın zıddı anlamına gelen yakınlaşmadır.²⁹⁴ Fakat Fromm, sevgi yetisini yerinde ve doğru kullanan bir kişinin beslediği sevgi sayesinde diğer insanlara yakınlaşması gerektiğini ifade etmektedir.²⁹⁵ Hatta bu yaklaşma sadece sevilene yönelik bir yaklaşma değildir. Çünkü Fromm'a göre tek bir kişiye beslenen sevgi ile insanlığa beslenen sevgi bir bütün olduğundan dolayı kişi gerçek sevgi ile insan yalnızca o kişiyi değil, aynı zamanda tüm insanlığı da sevmesi gerekmektedir.²⁹⁶ Böylelikle kişi akıl aracılığı ile insan objelerin özünü kavrar ve anlarken, sevgi aracılığı ile kendisini bir başkasından ayıran duvarları yıkar ve onu anlamayı mümkün hale getirir.²⁹⁷ Bu durumda sevgi insanın dış dünyayı hatta kendisini anlamayı mümkün hale getiren yönelmeyi ve bunun sonucunda yakınlaşmayı sağlamaktadır. Fakat insan-robot ilişkisinde kişinin en azından sevilene karşı bile bir yakınlaşma, onunla bir olma durumu söz konusu değildir. Hatta kişinin sevgisi onu insan bir eş, sevgili seçmekten uzaklaştırmıştır. Böylelikle insan robotla yaşadığı ilişkide kendi duvarlarını, isteklerini yıkmaya gereği duymamaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında bir insanın yapay zekâyı olan duygusal ilişki, hem Marx'ın hem de Fromm'un sevgi kavramına göre değerlendirildiğinde sevgi olarak isimlendirilemez.

²⁹³ Fromm, **Umut Devrimi**, 148.

²⁹⁴ Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, 120.

²⁹⁵ Fromm, **Sevme Sanatı**, 29.

²⁹⁶ Fromm, **Umut Devrimi**, 148.

²⁹⁷ Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, 120.

Herhangi bir insanın zayıf yapay zekâya sahip bir robotla yaşadığı veya yaşayabileceği duygusal ilişkiyi Marx ve Fromm'a göre yabancılaşma olarak tanımlamak mümkün müdür?

İnsan ile zayıf yapay zekâya sahip robot arasındaki ilişkinin Marx'a göre yabancılaşma olup olmadığını ele almadan önce yabancılaşma bölümünde yazılan Marx'a göre yabancılaşma kavramını hatırlamakta fayda vardır. Hatırlanacağı üzere emek, Marx'a göre insanın insan olma potansiyelini nesnelleştiren yani gerçek kılan bir eylemdir.²⁹⁸ Çünkü emek aracılığıyla insan her şey ile ilişkili bir varlık olduğunun farkına varmaktadır. Kapitalist çalışma şekli ile insanın emeği insana insanlığını duyuramaz olmuştur. Amaç olması gereken emeğin bir araç hükmüne dönüşmesi sonucunda bir işlevsellik kaybı yaşanmıştır. Bu işlevsellik kaybını Marx, yabancılaşma olarak ifade etmektedir. Bu durumda Marx'a göre yabancılaşma, insanın kendi emeğinin sonucu olan ürünlerinden, üretici eylemin kendisinden, içinde yaşadığı doğadan, kendi özsel doğasından, insanlığından, öteki insanlardan ve hatta kendinden uzaklaştıran her türlü eyleme denir.²⁹⁹ Buradan anlaşılacağı üzere insan doğasında önemli bir yeri olan emekte meydana gelen değişimler zamanla insanın ilişki içerisinde olduğu her şeyi etkilemiştir. Buradan hareketle insanın türsel gücü olan ve diğer insanlara hatta doğaya yakınlaşmayı, ilişki kurmayı sağlayan sevgide meydana gelen bazı tahriplerin de insan hayatında bazı yabancılaşmalara sebebiyet verebileceği söylenebilir mi?

Marx, direk olarak sevgi yabancılaşmasından bahsetmemiş olmasına rağmen yabancılaşmanın birçok türü olabileceğini dile getirmektedir. Hatta yabancılaşmanın sadece emeğin ve ürünün yabancılaşması şeklinde olmadığını herhangi bir şeyin olması gerektiğinden farklı oluşunda veya herhangi bir eylemin ondan beklenen işlevi yerine getirmeksizin başka bir şeye dönüşmesinde de yabancılaşmanın karşımıza çıkacağını ifade etmektedir.³⁰⁰ Bu durumda Marx'a göre sevgide bir yabancılaşmadan bahsedebilmek için, sevginin ondan beklenen işlevi yerine getirmiyor olması veya sevgi gibi anılsa bile başka bir şeye dönüşmüş olması gerekmektedir.

²⁹⁸ Marx, 1844 Elyazmaları, 82.

²⁹⁹ Marx, Yabancılaşma, 12.

³⁰⁰ Marx, 1844 El Yazmaları, 135.

Marx'ın sevgide beklediği işlevlerden bir tanesi sadece sevende değil sevilen kişide de sevgi meydana getirmesidir.³⁰¹ Dolayısıyla Marx, tıpkı emekte olduğu gibi sevginin de üretebilme işlevine dikkat çekmiştir. Böylelikle sevgi her iki tarafta bazı değişim ve dönüşümlere sebebiyet verecektir. Marx'ın ikinci dikkat çektiği şey ise sevginin karşılıklı olmasıdır. Karşılıklı olduğu için her iki tarafta karşıda sevgi üretme görevini üstlenmektedir. Böylelikle kişinin duygusu, sevgisi gözlemlenebilir bir olguya inerek potansiyel halden nesnel bir hale gelmektedir. Aslında bu durum Marx'ın emekten beklediği işlevle aynı işlevdir. Hatırlanacağı üzere emeği insan için önemli kılan da tam olarak bu işlevdir. Emek, insanın potansiyel halde var olan üretebilme gücünü ürün aracılığı ile görünür kılarak hem insanın kendisine hem de türe bir özelliğini fark ettirmektedir. Marx'ın sevgiden de beklediği bu işlevdir. İnsan birine karşı beslediği hissin gerçekliğini, etkisini fark etmesi için onun karşı tarafta bir aksiyon meydana getirmesi gerekmektedir. Marx'a göre bu aksiyon sevgidir. Bir yapay zekâ ile insan arasındaki ilişkisi ele alındığında sevginin robotta herhangi bir üretime, aksiyona yani bir sevgi oluşumuna sebebiyet vermediği görülmektedir. Bu durumda sevgiden beklen işlevlerden biri yerine gelmemektedir.

Marx'a göre sevginin ikinci işlevi ise insanı diğer insana veya insanlara yaklaştıran bir eylem olmasıdır. Marx, sevginin insan türü için önemine değinirken özellikle kadın ve erkek arasındaki sevgiden bahsetmektedir. Marx'a göre kadın ve erkek arasında meydana gelen ilişki doğal bir şekilde meydana gelmektedir. Bu ilişkinin yaşanması insanın özünün doğaya uygunluğunu göstermektedir. Ayrıca erkek ve kadın arasındaki ilişkinin Marx'a göre dolaysız ve zorunlu bir yönü de vardır.³⁰² Denebilir ki Marx'a göre bu ilişki insanın kendi doğasında bulunan ve insanı diğer insanlara yaklaştırmak suretiyle türüne yaklaştıran bir kapı görevini görmektedir. Dolayısıyla bu ilişkinin yaşanıp yaşanmamasına veya yaşanma biçimine bakarak insanın gelişimsel düzeyi yargılanabilmektedir.³⁰³ Marx'ın insanın insani tarafının görünür kılacağını iddia ettiği bu ilişki insan-robot şekline dönüşerek yaşanmamaktadır. Her ne kadar bu ilişkiyi yaşayan kişiler robotlarının insan olan eşlerden bir farkı olmadığını düşünseler bile zayıf yapay zekâyâ sahip robotlar veya seks robotları sadece henüz insan düzeyinde değildirler. Dolayısıyla insan türünün

³⁰¹ age, 153.

³⁰² age, 109.

³⁰³ age, 110.

sosyal varlık olduğunu gösteren bu ilişkide meydana gelen farklılaşma ve değişme özünde bir yabancılaşmadır. Çünkü Marx'ın insan doğasında var dediği ve zorunlu gördüğü kadın ve erkeğin birlikteliği yaşanmamaktadır. Böylelikle sevgi kendinden beklenen ikinci işlevi de meydana getirememektedir. Sevginin işlevini yerine getirmemesi sevgi yabancılaşması olarak adlandırılabilir.

Marx'a göre insan her şeyle ilişki içinde olan bir varlıktır ve kendi gerçekliğini diğer insanlarla yaşadığı ilişkiye borçludur.³⁰⁴ Bu ilişki sadece emek ve üretme eylemleri için değil insana ait her türlü eylem için geçerlidir.³⁰⁵ Zayıf yapay zekâya sahip bir robot veya seks robotu ile ilişki yaşayan birinin bu ilişkisi tek yönlüdür. Bu tür robotların henüz hareket kabiliyetleri ya çok sınırlıdır ya da hiç yürüyememektedirler. Dolayısıyla bu ilişkiyi yaşayan insanlar genellikle robotları ile dışarı çıkamamaktadırlar. Bu kişiler eğer robotu ile vakit geçirmek istiyorsa evde olmak durumundadırlar. Eşim veya sevgilim dediği bu robotla geçirdiği vakitler, yaptığı eylemler aslında kişinin tek başına yaptığı eylemdir. Fakat bir insanın tek başına yaptığı eylemlerden farklı olarak kişi kendisini yalnız görmemekte ve eşi veya sevgilisi olan robotla beraber bir şeyler yaptığını iddia etmektedir.³⁰⁶ Dolayısıyla kendine kurduğu yapay bir dünyada yapay ilişkiler yaşamaktadır. Buradan hareketle bu yaşam tarzını benimseyen birinin gönüllü veya gönülsüz olarak insanlardan daha uzak yaşamak durumunda kaldığı söylenebilir. Örneğin robotu ile yaşayan Davecat, genellikle evde vakit geçirdiğini dile getirmektedir. Davecat, bu sebeplerden birini insanların böyle ilişkilere alışkın olmadığı için hem robotuna hem de kendisine zarar gelebilme ihtimali olarak ifade etmektedir. Diğerini de robotun hareket yeteneğinin olmadığı için onu dışarı taşımanın zor olduğu şeklinde dile getirmektedir.³⁰⁷ Bu durumda bu yaşam tarzı için Marx'a göre toplumsal varlık olan insanın doğasına çok uygun olmadığı söylenebilir. Ayrıca tercih edilen bu ilişkinin insanı doğasına yabancılaştırdığı gibi diğer insanlara da yabancılaştırdığı sonucuna da varılabilir. Çünkü Marx'a göre yabancılaşma hali, insanın doğa ve doğası ile olan ilişkisi esnasında ortaya çıkmaktadır. İnsan, bu yönelme ve etkileme sürecinde kendisini

³⁰⁴ age, 85.

³⁰⁵ Doğan, age, 302.

³⁰⁶ Bkz Ek 3.

³⁰⁷ Bkz Ek 3.

etkin değil de pasif olarak algılıyorsa; doğa, insanın kendi doğası ve diğer insanlardan bir şekilde uzak düşüyorsa bu insan, yabancılaşmıştır.³⁰⁸

Daha önce ifade edildiği üzere yapay zekâya sahip bir robotla insan arasındaki ilişki Marx'a göre bir sevgi ilişkisi değildir. Bu durumda bu tercihte bulunan kişiler, alında duygusal manada sevgi veya aşk gereksinimlerini karşılayamamaktadırlar. Fakat Marx, sevgiyi türsel bir güç olarak tanımlamaktadır.³⁰⁹ Ayrıca sevginin yerine hiçbir şeyin koyulamayacağını veya değiştirilemeyeceğini vurgulamaktadır.³¹⁰ Dolayısıyla böyle bir durumda insanın kendi doğasına ve kendine yabancılaşması söz konusudur. Çünkü doğasında bulunan bir ilişkiyi yaşayamamaktadır. Bu durumda eş veya sevgili olarak tercihini zayıf yapay zekâya sahip bir robottan yana kullanan kişilerin Marx'ın yabancılaşma kavramına göre başta kendilerine ve doğalarına olmak üzere diğer insanlara ve türlerine yabancılaşacakları söylenebilir.

Fromm, Marx'tan farklı olarak yabancılaşmayı puta tapma kavramı ile açıklamaktadır. Fromm'a göre puta tapma eyleminde insan, kendi yaşam güçlerini göremeyen, duyamayan, konuşamayan bir nesneye hatta kendi üretimi olan nesneye aktarmaktadır.³¹¹ Bu eylemle kişi kendini daha aşağıda görürken kendi emeğinin ürünü olan ve kendi yaşam güçleri ile bezenmiş nesneyi daha yukarıda görmektedir. Dolayısıyla kişinin ne kendini ne de karşısındaki nesneyi kendi gerçekliğinde kavrayamadığı söylenebilir.³¹² İnsanın aşk veya sevgi ilişkisini yaşamak için kendine dış görünüşü ile insana benzeyen bir robot üretmesi ile put inşa etmesi arasında bir benzerlik vardır. Çünkü bu ilişkiyi yaşayan insanlar tıpkı puta tapma eyleminde olduğu gibi göremeyen, konuşamayan, duyamayan, sevmeyen, ilişki kuramayan bir seks robotuna aşklarını, sevgilerini sunmaktadırlar. Hatta bu ilişkiyi yaşayan bazı kişiler robotlarının bir ruha sahip olduğunu dolayısıyla insandan farksız olduğunu dile getirmektedirler. Hatta bu kişilere göre robotları da kendilerini sevmektedir.³¹³ Kişi bunu yaparak kendinde bulunan yaşam güçlerini (sevgi gibi) bir nesneye aktarmaktadır. Bu açıdan cansız bir nesnenin insandan farksız olduğunu düşünmek

³⁰⁸ Fromm, **Marx'ın İnsan Anlayışı**, 79.

³⁰⁹ Ollman, **age**, 147.

³¹⁰ Marx, **1844 El Yazmaları**, 153.

³¹¹ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 136.

³¹² **age**, 137.

³¹³ Bkz Ek 3.

ve ona insani özellikler atfetmek Fromm'un puta tapma kavramından yola çıkılarak yabancılaşma olarak isimlendirilebilir.

Fromm, yabancılaşmanın üretim süreci ile ilgili olduğu kadar tüketim süreci ile ilgili olduğunu dile getirmektedir. Özellikle kişinin her şeyi yutulacak bir nesne gibi algılaması ve onu tüketmeye yönelmesi kişiyi yabancılaşmış bir tüketici durumuna getirmektedir. Muhakkak ki üretme gibi tüketme de insanın bir ihtiyacıdır. Fakat Fromm'a göre sağlıklı bir tüketim duygularımızın, bedenimizin ihtiyaçlarını karşılayan bir eylemdir. Böylelikle tüketimin kişide olumlu değişimlere sebebiyet vermesi beklenir. Yabancılaşmış bir tüketim, kişide bir değişim meydana getirmemekle birlikte, kişinin yapay ihtiyaçlara yönelmesine hizmet eder.³¹⁴ Bir insanın sevmek veya evlenmek için yapay zekâya sahip bir robota veya seks robotuna yönelmesi tam da böyle bir eylemdir. Çünkü kişi özünde sevmek, ilişki kurma, bir olma ihtiyacını karşılamak istemektedir. Fakat bu isteğini sevmek, ilişki kurma kabiliyeti olmayan bir nesne ile yapmaya çalışmaktadır. Aslında kişinin ihtiyacı insani bir ihtiyaçken ihtiyacını giderme yöntemi sadece tüketime hizmet eden geçici bir çözümdür belki de çözümsüzlüktür.

Yabancılaşmış bir tüketimde kişinin sergilediği davranışlardan bir tanesi etkin bir tüketimde bulunmayarak her şeyi tüketmeye çalışması ve de ne kadar çok tüketirse o kadar çok haz alacağını düşünmesidir.³¹⁵ Henüz yapay zekâya sahip robotların çok pahalı olması dolayısıyla kullanımının yaygın olmamasından dolayı birden fazla zayıf yapay zekâya sahip robotu olan kişilerden söz etmek pek mümkün değildir. Fakat kullanımı daha eski olan ve yapay zekâya sahip bir robota nazaran daha ucuz olan seks robotlarında durum farklıdır. Bu robotlarla ilişki yaşayan kişilerin genellikle birden fazla robotu olmaktadır. Farklı tenlerde ve stillerde olan bu robotlar aslında bu ilişkiyi yaşayan insanların tüketim ile haz alma eylemi arasında doğru orantılı ilişki olduğunu düşünmesiyle alakalı olabilir. Bu düşünceye sahip kişiler belki de her çıkan yeni veya bir üst model robotu almak isteyecektir. Hatta böylelikle ilişkilerinin daha iyiye gideceğine inanacaklardır.³¹⁶

Kişinin eşi veya sevgilisi ile yaşadığı ilişkiye sadece haz alma eylemi ile bakması aşk/sevgi ilişkisini bir tüketim veya haz nesnesi olarak görmesi ile ilgili olabilir.

³¹⁴ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 145-147.

³¹⁵ **age**, 150.

³¹⁶ Bkz Ek 1, Ek 2 ve Ek 3.

Aslında burada kişinin amacı sevgi, aşk veya bir birleşim yaşamaktan çok belki de sadece haz almaktır. Bu durum sevdiğini nesne gibi gören insanlar için söylenebileceği gibi robotla ilişki yaşamayı tercih eden kişiler için de söylenebilir. Örneğin evli oldu halde kendine seks robotu alan James, robotunu alış amacını şöyle ifade etmektedir:

“Her erkeğin kafasında olan mükemmel bir kadın vardır. Benim yaşımdaki biri için bu yaşta bir kadınla beraber olmak sadece bir fantezi çünkü ben Brad Pitt değilim, olamam da.”³¹⁷

Seks robotları standartlaştırılan ve dikte edilen güzel kadın ölçülerine uygun robotlardır. Nitekim James de bunu dile getirerek kendisinin Brad Pitt olmadığını ifade etmiştir. Evli olan James hali hazırda bir ilişki yaşamaktadır. Sevgi, cinsellik veya yalnızlıktan kurtulma gibi ihtiyaçlarını eşi ile de karşılayabilir. Fakat James robot almayı tercih etmiştir. Bu durum, kapitalist sistemle dayatılan hep daha güzelini elde etme isteği ile ilişkili olabilir. Bu bakış açısı ise mutlu olmayı haz almaya, haz almayı da ihtiyacı olmayan şeyleri sürekli tüketmeye yönlendirebilir. Sürekli tüketim ise gücünü sanal ihtiyaçlardan almaktadır. Nitekim bu durum Fromm’a göre bir yabancılaşmadır. Çünkü tüketimini gerçek ihtiyaçlara göre değil dışarıdan dayatılan sanal ihtiyaçlara göre belirleyen insan yabancılaşan insandır.³¹⁸

Tüketme sürecindeki yabancılaştırıcı başka bir unsur da paradır. Fromm’a göre paranın her zaman emeği ve çabayı yansıtmaması ve tüketilecek ürünlerin çoğunluğunun para ile elde edilmesi insanda bazı yabancılaşmalara sebebiyet vermiştir.³¹⁹ Özellikle çaba ve emeği gerektiren şeylerin para ile elde edilme isteğinde bu durumla karşılaşmaktadır. Bir insan satın aldığı bir robotla sevgili olmaya çalışması bu durumla örtüşmektedir. Çünkü bir kişinin istediği tarzda bir robot ürettirip kendine eş veya sevgili olarak alması aslında hiç çaba ve emek harcamadan sadece para bir sevgiliye sahip olunabileceği düşüncesini barındırmaktadır. Böylelikle kişi bir tek tuşla istediği tarzda bir sevgiliye, eşe kavuştuğunu düşünmektedir. Bu kişiye göre sevgili de sevgi de parayla alınabilecek bir şeydir. Aslında kişi bu yaşam tarzı ile sevgiyi/aşkı nesneleştirmiştir. Fakat sevgi bir nesne olamaz, alınamaz, tüketilemez ve bir nesne ile yaşanamaz. Dolayısıyla kişi

³¹⁷“Guys and Dolls Documentary”. <https://www.youtube.com/watch?v=pxCkULUnVH0> [10.09.2019].

³¹⁸ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 150-151.

³¹⁹ **age**, 150.

seviyorum dediğinde sevmemekte sadece satın alıp tüketmektedir. Bu bağlamda bir sevgi yabancılaşması yaşandığı söylenebilir.

Zayıf yapay zekâya sahip bir robotla veya seks robotu ile yaşadıklarının aşk olduğunu ifade eden insanlar aslında hayali bir sevgi yaşamaktadırlar. Çünkü bu robotların bilinçleri olmadığı için sevebilme, gerçek manada iletişim kurma becerileri de yoktur. Aslında insana karşılıklı ilişki yaşıyormuş hissi veren kişinin kendi sevgi ve bağ kurabilme güçlerinin karşı taraftaki robota aktarılmasıdır (puta tapma eyleminde olduğu gibi). Böylelikle kişi kendisinde var olan bu duyguların o nesnede de var olduğunu belki de bundan dolayı bu aşkı yaşadığını düşünebilir. Fakat bu sadece insanın düşünce gücü ile alakalı bir durumdur. İnsan hayalen bir kişi, dünya ve bir ilişki var edebilir ve bunu bir gerçeklik gibi yaşayabilir. Nitekim Fromm, kişinin sadece hayalini veya düşünce gücünü kullanarak bir sevgi inşa edebileceğini ifade etmektedir. Fromm'un yabancılaşmış sevgi olarak tanımladığı duygusal sevgi, sadece bir fantezi olarak yaşanan ve sevilenin gerçek bir insan olmadığı sevgi türüdür.³²⁰ Bu sevgi türünü benimseyen kişiler, sevginin sadece bir hayal ürünü veya fantezi olduğu durumlarda sevgi edimine katılmaktadırlar. Eğer sadece zihinlerinde büyütüp besledikleri sevgi, iki insan arasındaki ilişkiye dönüşmeye başlarsa Fromm'un deyişiyle “buz kesilip”³²¹ böyle bir sevgiden kaçarlarsa. Dikkat edileceği üzere duygusal sevgi türüne sahip insanların zihinlerinde besledikleri sevgi iki kişilik olsa bile yaşantıda bunu tek yaşamayı seçtikleridir. Nitekim robotla ilişki yaşamayı tercih eden kişiler aslında zihnen var ettikleri sevgiyi yaşamaktadırlar. Karşılarında kendilik bilinci olmayan, sevmeyen bir robotun olması bu durumu değiştirmemektedir. Dolayısıyla yaşanan ilişki yabancılaşmış bir sevgidir ve kişi aslında yalnızıdır.

Bazı insanların robotlarla yaşamaya çalıştığı aşk ve evlilik ilişkisi Fromm'un *homo mechanicus* olarak tanımladığı yabancılaşmış insan tipinin günümüzdeki yansıması olabilir. Fromm'a göre Bu tip insanlar mekanik olan her şeyden hoşlanırken ve onlarla bağ kurarken insandan veya canlı olan her şeyden kaçmaktadırlar.³²² Dolayısıyla *homo mechanicus* yani mekanikleşen insanın yaşama katılması ve insanlarla olan ilişkisi zayıflarken, ona tepki göstermeyen makinalara olan ilgisi ve

³²⁰ Fromm, *Sevme Sanatı*, 99.

³²¹ *age*, 100.

³²² Fromm, *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, 57.

ilişkisi güçlenmektedir. Belki de böyle bir güçlenmenin sonucu insanın artık bir robotla evlenebileceği düşüncesine götürmüştür. Hangi sebeple olursa olsun bu yaşam tarzı insan doğasına uygun değildir. Marx'a benzer şekilde Fromm'da da insan diğer insanlarla bütünleşmesi ve ilişki kurması gereken bir varlıktır.³²³ Aksi takdirde Fromm'a göre hayata, yaşama, diğer insanlara kayıtsız kalan; bütün ilgi ve sevgisini mekaniğe adayan insanlar zamanla insanlığa çeşitli tahribatlar verecektir.³²⁴

³²³ Fromm, **Sağlıklı Toplum**, 42.

³²⁴ Fromm, **Sevgi ve Şiddetin Kaynağı**, 58.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, zayıf yapay zekâya sahip robotlarla aşk veya sevgi ilişkisi yaşamayı tercih eden kişilerin bu ilişkilerini Marx ve Fromm'un yabancılaşma ve sevgi kavramları bağlamında incelemektir. Bu inceleme sürecinde iki alt soruya cevap aranmıştır. Bunlardan ilki herhangi bir insanın zayıf yapay zekâya sahip bir robotla yaşadığı veya yaşayabileceği duygusal ilişkiyi Marx ve Fromm'a göre sevgi olarak tanımlamak mümkün müdür? İkinci alt soru da herhangi bir insanın zayıf yapay zekâya sahip bir robotla yaşadığı veya yaşayabileceği duygusal ilişkiyi Marx ve Fromm'a göre yabancılaşma olarak tanımlamak mümkün müdür?

Zayıf yapay zekâya sahip bir robotla yaşanan veya yaşanabilecek duygusal ilişki Marx'ın sevgi kavramı bağlamında incelendiğinde bu ilişkinin sevgi olmadığı sonucuna varılmıştır. Çünkü Marx'ın sevgi eyleminde beklediği öncelikle sevilen sevgi meydana getirmesidir. Bu da ancak seven ve sevilen bireyin sevme sürecine aktif bir şekilde katılımı ile mümkündür. Marx'ın aktiflik kavramı hem fiziksel hem de zihinsel aktifliğin birleşimidir. Dolayısıyla seven kişinin sadece zihinsel süreçlerinin bir sonucu olan fiziksel olarak karşılıklı eyleme dayanmayan insan-robot ilişkisindeki duygusal ilişki sevgi olarak değerlendirilemez. Ayrıca zayıf yapay zekâya sahip bir robotta kendilik bilinci, sevebilme yeteneği ve ilişki kurma becerisi olmaması Marx'ın sevgide beklediği sevilen kişi de de sevgi meydana getirme şartını karşılayamamaktadır. Bu durumda insan-robot ilişkisindeki duygusal ilişki Marx'ın sevgide beklediği iki kıstası da sağlamamaktadır.

Robotla yaşanan bu ilişki türü Fromm'un sevgi kavramı bağlamında incelendiğinde Marx'a benzer bir şekilde bu ilişkinin sevgi olmadığı sonucuna varılmıştır. Fromm sevgi kavramında belirli bileşenleri nazara vermiştir. Bunlar: *yakınlaşma, etkin ve yaratıcı bağ kurma, farklılığını koruyarak bir bütün olma, sevginin sadece uygulanım olmaması, sadece sevenin değil sevilenin de mutluluğunun ve gelişiminin gözetilmesi* şeklindedir. Dolayısıyla Fromm'a göre sevgi, insanı sevdiği insan başta olmak üzere başka insanlara yaklaştırmalıdır. Bu yaklaşım ya da bağ kurma işlemi sıradan bir bağ kurma değil yaratıcı ve etkin bir şekilde olmalıdır. Yaratıcı ve etkin

bağ kurma işleminde hem seven hem de sevilen zihinsel ve fiziksel olarak aktiftirler. Dolayısıyla her iki tarafın birbirlerinde olumlu anlamda değişimler ve gelişimler meydana getirmesi gerekmektedir. Çünkü Fromm'a göre insan sevgi aracılığı ile kendisini bir başkasından ayıran duvarları yıkar ve onu anlamayı mümkün hale getirir. Sevgiye sadece bir duygulanım olarak yaklaşmak bütün bunları göz ardı etmektir. Robotla kurulan duygusal ilişkide bu bileşenlerden söz etmek mümkün değildir. Çünkü sevemeyen, kendi bilinci olmayan bir robotun gelişimi veya mutluluğu söz konusu olamaz. Dolayısıyla insan ile robot arasında arada etkin ve yaratıcı bir bağ kurma eyleminden çok sadece insana bakan tek taraflı bir bağlanma mevcuttur ve bu da Fromm'a göre sevgi değildir.

İnsanın zayıf yapay zekâlı bir robota beslediği duygusal ilişkinin Marx'ın ve Fromm'un sevgi kavramları göre değerlendirilmesinin ardından bu ilişkilerin Marx ve Fromm'a göre yabancılaşma olup olmadığı ele alınmıştır. Marx, yabancılaşma kuramını emekle başlatmıştır. Marx'a göre emek, insanın insan olma potansiyelini nesnelleştiren yani gerçek kılan ve insanı her şeyle ilişki içine sokan bir eylemdir. Fakat kapitalist çalışma koşulları ile insan emek aracılığı ile insanlığını duyamaz olmuştur. Marx, emeğin yabancılaşması durumunda iki şeyi nazara verdiği görmüştür. Birincisi emekte beklenen işlevin yerine gelmemesi yani işlevsellik kaybı ikincisi ise bir ilişki varlığı olan insanın yabancılaşmış emek sonucunda ürünüyle, doğayla, diğer insanlarla, türüyle ve hatta kendisi ile ilişkisinin zayıflamasıdır. Bu zayıflama beraberinde ürüne, diğer insanlara, türe ve kendine yabancılaşmayı getirmiştir. Bu durum sevgi kavramı bağlamında ele aldığında benzer sonuçlar doğurmaktadır. Marx'a göre sevgi insanı başta karşı cinse yaklaştırmak üzere diğer insanlara yaklaştıran ve ilişki kurmasını sağlayan bir türsel güçtür. Dolayısıyla insan-insan ilişkisinin insan-robot ilişkisine dönüşmesi sevgide bir işlevsellik kaybına yani sevgi yabancılaşmasına sebebiyet verdiği görülmektedir. Çünkü Marx'a göre sevgi insanı diğer insana yaklaştırdığı gibi türe de yaklaştırmayı gereken bir güçtür. Fakat bu ilişki türünü tercih eden kişilerin robota yönelmelerinden dolayı eş seçiminde insandan uzaklaştıkları görülmüştür. Sevgide meydana gelen yabancılaşmanın insanı diğer insanlara dolayısıyla türe yabancılaştırdığı sonucuna varılabilir. Ayrıca Marx'a göre sevgi türsel bir güçtür ve yeri herhangi bir şeyle doldurulamaz. İnsan-robot ilişkisinde sevgi olmayan bu durumu sevgi olarak tanımlayarak kişi sevgi gereksinimlerini doyuramamaktadır. Bu

durumda bu tercihte bulunarak türsel bir güç olan sevgiyi yaşayamayan kişilerin Marx'a göre türsel özelliğine yani doğasına dolayısıyla da türüne yabancılaştığı sonucuna varılabilir. Çünkü Marx'a göre bir insanın türsel özelliğine yabancılaşması bir insanın öbürüne ve her iki insanın da kendi öz doğasına yabancılaştığı anlamına gelmektedir. Bu durumda Marx'a göre insan-robot ilişkisini tercih eden kişilerin yabancılaşmış bir ilişki yaşadığı ve bu ilişkinin sonucunda doğasına, diğer insanlara ve türüne yabancılaştığı sonucuna varılabilir.

Marx'tan farklı olarak Fromm, yabancılaşmayı puta tapma sürecine kadar dayandırmıştır. Bu bağlamda Fromm'a göre yabancılaşma, insanın kendine ait özsel güçlerini bir nesneye aktarmasıdır. İnsan-robot ilişkisi ele alındığında insanın sadece bir insanla yaşayabileceği deneyimleri robotla da yaşamaya çalıştığı görülmüştür. Bu kişilerin kendilerinde veya insan türünde bulunan sevmeye, ilişki kurma gibi güçleri bir put misali robotlara aktardığı sonucuna varılabilir. Bu bağlamda insanın bu ilişkiyi tercih etme ve yaşama biçimini yabancılaşma olarak tanımlayabiliriz.

Fromm, yabancılaşma kavramını insanın tüketim şeklini merkeze alarak incelemiştir. İnsanın, her şeyi satın alabileceği bir tüketim nesnesi gibi görmesini yabancılaşma olarak nitelendirmiştir ve seven kişinin sevilene bir nesne gibi muamele etmesini sevgi yabancılaşması olarak ifade etmiştir. Bu çalışmanın sonucunda Fromm'dan farklı olarak insan-robot ilişkisini tercih eden kişilerin sevgi ve sevileni bir tüketim nesnesi gibi algılamasından ziyade sevileni tamamen nesne olarak tercih etmesi söz konusudur. Ayrıca bu ilişkiyi yaşayan kişilerin sevgiyi satın alınabilecek bir olguya indirmesi sevgiyi de nesneleştirdiklerini göstermektedir.

Fromm, yabancılaşmış insanın bir görüntüsünün de kişinin mekaniğe yönelerek onu insana tercih etmesi olduğunu dile getirmektedir. Homo mechanicus dediği bu insan tipinin insanlardan ziyade cansız, mekanik şeylerle ilişki kurmaktan büyük keyif aldığını ifade etmektedir. Bir kişinin robotla aşk/sevgi yaşamayı tercih ederek insanı dışarıda bırakması homo mechanicus kavramına göre değerlendirildiğinde bu kişilerin Fromm'a göre yabancılaştığı sonucuna varılabilir.

Fromm'a göre insanın yabancılaşması kişinin her eyleminde olduğu gibi kendini yaşanan sevgide de göstermektedir. İnsan-robot arasındaki ilişkide kişilerin insan eş veya sevgiliyi ret ederek kendilerine robot eş veya sevgili tercih ettikleri görülmüştür. Böyle bir ilişkide insanın sadece zihinsel olarak aktif olduğu ve zayıf

yapay zekâya sahip bir robotun sevemediği dolayısıyla da sevgiye herhangi bir reaksiyon veremeyeceği göz önünde bulundurulduğunda yaşanan şeyin bir sevgi yabancılaşması olduğu sonucuna varılmıştır. Fromm'un *duygusal sevgi* olarak tanımladığı bu sevgi türü, sadece bir fantezi olarak yaşanan ve sevilenin gerçek bir insan olmadığı sevgidir. Bu sevgi türünü benimseyen kişiler, sevginin sadece bir hayal ürünü veya fantezi olduğu durumlarda sevgi edimine katılmaktadırlar. İnsan-robot ilişkisi tam da böyle bir sevgidir. Zayıf yapay zekâya sahip bir robotun bir kişiliği, kimliği ve benlik algısı olmadığı için birinden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla insana benzeyen bir robotun olması insanın sevgi edimine katıldığını göstermez. Bu kişinin hala sevgiyi bir fantezi olarak yaşadığı sonucuna varılabilir. Nitekim incelenen örneklerde bu hayali unsurlara rastlanmıştır. Bu açıdan ele alındığında bir robotla ilişki yaşamayı tercih eden kişilerin Fromm'un duygusal sevgi kavramına göre yabancılaşmış bir sevgi yaşadıkları sonucuna varılabilir.

Bu bilgiler ışığında insan-robot arasındaki duygusal ilişkinin Marx ve Fromm'un kavramları bağlamında sevgi olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu ilişkinin hem Marx'ın hem de Fromm'un sevgiden beklenen işlevi yerine getirmemesi, sevme eyleminde ilişkisel bir varlık olan insanı pasifleştirmesi ve eş veya sevgili seçiminde insanı türünden uzaklaştırması sebebiyle Marx ve Fromm'a göre başta insanın kendine olmak üzere, doğasına ve türüne yabancılaşması olarak ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Bozkurt, Nejat. **Sanat ve Estetik Kuramları**. 2. bs. İstanbul: Sarmak Yayınevi, 1995.
- Börteçin, Ege. “ASIMO: İlk İnsansı Robot”. **Bilim ve Teknik**. Haziran (2012): 36-40. <http://bortecin.com/asimo.pdf>. [26/05/2019].
- Bumin, Tülin. **Hegel Bilinç Problemi Köle Efendi Diyalektiği Praksis Felsefesi**. 6. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Camus, Albert. **Sisifos Söyleni**. çev. Tahsin Yücel, 15. bs. İstanbul: Can Yayınları, 2010.
- Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**. 5. bs. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Doğan, Sevgi. “Felsefi Bir İnceleme: Aşkın Sonsuz Gücü”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, s.19 (2015): 291-310.
- Dünyanın İlk Robot Vatandaşı Suudi Arabistanlı. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41780346> [26/05/2019].
- Ergil, Doğu. “Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar”. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c.33. s.3 (1978): 93-108.
- Feuerbach, Ludwig. **Hristiyanlığın Özü**. çev. Oğuz Özügül. İstanbul: Say Yayınları, 2008.
- Frederick, Copleston. **Felsefe Tarihi: Hegel**, çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 1996.
- Fromm, Erich. **Erdem ve Mutluluk**. çev. Ayda Yörükan. 2.bs. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- _____. **Çağdaş Toplumların Geleceği**. çev. Gülnur Kaya, Kaan H. Ökten. 1. bs. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1996.
- _____. **Marx’ın İnsan Anlayışı**. çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Arıtan yayınevi, 2004.
- _____. **Özgürlükten Kaçış**. çev. Şemsa Yeğin. 4. bs. İstanbul: Payel Yayınları, 1996.
- _____. **Sağlıklı Toplum**, çev. Yurdanur Salman, Zeynep Tanrıseven. 2.bs. İstanbul: Payel Yayınları, 1990.
- _____. **Sahip Olmak ya da Olmak**, çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2003.
- _____. **Sevgi ve Şiddetin Kaynağı**. çev. Yurdanur Salman ve Nalan İçten. 5.bs. İstanbul: Payel Yayınevi, 1990.
- _____. **Sevme Sanatı**. çev. Işıtan Gündüz. 5.bs. İstanbul: Say Yayınevi, 1985.

- _____. **Umut Devrimi**, çev. Şemsa Yeğin. 2. bs. İstanbul: Payel Yayınevi, 1995.
- _____. **Yeni Bir Toplum Yeni Bir İnsan**. çev. Necla Arat. 10. bs. İstanbul: Say Yayınları, 2002.
- Goldstein E. Bruce. **Bilişsel Psikoloji**. çev. Okhan Gündüz. 1.bs. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.
- Gökberk Macit. **Felsefe Tarihi**. 27. bs. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2015.
- _____. “Hegel’in Felsefesi-Yaşayan Yönleriyle”, **Felsefe Arşivi**, c.0. s. 18 (2013): 11-22, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/14551> [15.12.2018].
- Guys and Dolls Documentary. <https://www.youtube.com/watch?v=pxCkULUnVH0> [10.09.2019].
- Hegel, Georg, Wilhelm, Friedrich. **Tinin Görüngübilimi**, çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 1986.
- Hilav, Selahattin. **Felsefe Yazıları**. 1. bs. İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 1993.
- İlk İnsansı Robot Asimo Öldürülecek. <https://www.superhaber.tv/ilk-insansi-robot-asimo-oldurulecek-haber-120096> [18/06/2019].
- İnsan Gibi Robot Sophia Birleşmiş Milletlerde Konuştu. https://www.youtube.com/watch?v=_RWpk1DI55o [09/09/2019].
- Kiraz, Sibel. “Yabancılaşmanın Kökeni Üzerine”. **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**. s.12. (2011): 147-169.
- _____. “Yabancılaşma Sorunu ve Hegel”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Kojeve, Alexandre. **Hegel Felsefesine Giriş**. çev. Selahattin Hilav. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Marx, Karl. **1844 El Yazmaları**. çev. Murat Belge. 11. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- _____. **Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**. çev. Kenan Somer. 2. bs. Ankara: Sol Yayınları, 2009.
- _____. **Kapital I**. çev. Alaattin Bilgi. 3. bs. Ankara: Sol Yayınları, 1986.
- _____. **Yabancılaşma**. çev. Kenan Somer, Ahmet Karam, Sevim Belli, Arif Gelen, Yurdakul Fincancı, Alaattin Bilgi. Ankara: Sol Yayınları, 2017.
- Marx, Karl. Friedrich Engels. **Alman İdeolojisi**. çev. Sevim Belli. 3. bs. Ankara: Sol Yayınları, 1992.
- May, Rollo. **Aşk ve İrade**. çev. Yudit Namer. 5. bs. İstanbul: Okyanus Yayınları, 2000.

- My Greatest Weakness Cruosity/ Sophia the Robot at Brain Bar.
<https://www.youtube.com/watch?v=Io6xuGmS5pM> [26/05/2019].
- Not Just a Robot- I am Sophia. <https://www.youtube.com/watch?v=AEpiOrFoNtI> [09/09/2019].
- Ollman, Bertell. **Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı**. çev. Ayşegül Kars. 2. bs. İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Osmanoğlu, Ömer. "Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu". **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. c.2. s.3 (2016): 65-92.
- Orman, Enver. **Hegel'in Mutlak İdealizmi**. 2. bs. İstanbul: Belge Yayınları, 2018.
- Özbudun, Sibel, George Marcus, Temel Demirer. **Yabancılaşma Ve...** 1. bs. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008.
- Özçınar, Şahin. "K. Marx'ın Feuerbahççı Hegel Eleştirisi". **ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar**. (2018): 164-188.
- Penrose, Roger. **Kralın Yeni Usu I**. çev. Tekin Dereli. 6. bs. Ankara: Tubitak Yayınları, 1999.
- Pirim, Harun. "Yapay Zeka". **Journal of Yasar University**, s.1, c.1 (2006): 81-93.
https://journal.yasar.edu.tr/wpcontent/uploads/2011/07/no1_vol1_07_harun_pirim.pdf [01.09.2019].
- Robot Devrimi. <https://www.youtube.com/watch?v=NxZvgIWTglw> [07.09.2019].
- Russell J. Stuart, Norvig Peter. **Artificial Intelligence A Modern Approach**. New Jersey: Prentice Hall, 1995.
- Sarı, Eren. **Zekâ Kavramı**. 1.bs. Antalya: Nokta E-Book Yayınevi, 2017.
- Schultz Duane P., Schultz Sydney Ellen. **Modern Psikoloji Tarihi**. çev.Yasemin Aslay. 1.bs. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Swain, Dan. **Yabancılaşma-Marx'ın Teorisine Bir Giriş**. çev. Hande T. Urbarlı, İstanbul: Durakİstanbul Yayınevi, 2013.
- Şabanoviç, Asif. Yannier, Selim. Robotlar: Sosyal Etkileşimli Makineler.
<http://www.bilimteknik.tubitak.gov.tr/sites/default/files/bilgipaket/robotik/sosyaletki.pdf> [01/09/2019].
- Timuçin, Afşar. "Yabancılaşma Sorununa Genel Bakış". **Felsefe Dünyası Dergisi**. s.5 (1992): 16-23.
- Tolan, Barlas. **Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma**. 1. bs. Ankara: İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1980.
- Turing, Alan. "Computing Machinery and Intelligence". **Mind**. s.49 (1950): 433-460.
<https://www.csee.umbc.edu/courses/471/papers/turing.pdf> [14.05.2019].

Yıldırım, Ali. Şimşek, Hasan. **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**. 8. bs. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.

Zencirkıran, Mehmet. **Sosyoloji**. 4. bs. Bursa: Dora Basım Yayın, 2016.

EKLER

Ek 1. Lily ve Inmoovator³²⁵

2016 yılında basına yansıyan bir haberde Fransa’da yaşayan Lily isimli genç bir kadının robotuna âşık olduğu ve robotuyla evlenmek istediği konu edilmiştir. Lily isimli bu kadının robotlara olan ilgisi çok eskilere çocukluğuna dayanmaktadır. Daha küçük bir çocukken Lily robot sesini çok sevdiğini dile getirmektedir. Fakat robotlara karşı duygusal anlamda bir şeyler hissettiğini 19 yaşında fark eden Lily, cinsel tercihini roboseksüel olarak ifade etmiştir. İnsanlarla da ilişki kurmayı deneyen Lily, iki birliktelik yaşamasına rağmen bu ilişkiler onu robotlara daha çok yakınlaştırmıştır. Çünkü bu ilişkiler vasıtasıyla insanlardan ziyade robotlardan etkilendiğini fark etmiştir. Bu hislerini “*Gerçek manada sadece robotlardan etkilendim*” şeklinde ifade etmektedir.

Lily, yaşadığı ilişkiler sonucunda robotlara olan ilgisinden emin olmasının altında yatan sebebi “...insan teniyle fiziksel temastan gerçekten hoşlanmıyorum” şeklinde dile getirmektedir. Lily, bir robotla evlenmenin bir insanla evlenmekten çok daha mantıklı olduğunu ifade etmektedir.

Lily, 3D yazıcıyla kendine Inmoovator ismini verdiği robotunu tasarladı. Tasarladığı robotu bir Fransız şirketine yaptıran Lily, bir yıldır bu robotla yaşamaktadır. Yaşadığı robotla nişanlandığını dile getiren Lily, teknolojinin ilerlemesi ile birlikte ilişkisinin daha iyi bir hal alacağına inanmaktadır.

İlişkisini saçma olarak nitelendirenlere karşı çıkan Lily, robotların eninde sonunda insana benzer bir yapıya kavuşacağını ve insan robot aşklarının yaşanacağını dile getirerek kendisinin bu aşka biraz erken kapıldığını düşünmektedir. Ailesi ve arkadaşları tarafından bu ilişkisi kabul görmüş olmasına rağmen sadece bu kişilerden bazıları tarafından tam anlamıyla anlaşıldığını dile getirmektedir. Her şeye rağmen

³²⁵ Buradaki haberin tamamı şu adresten alınmıştır: “French Woman Wants To Marry A Robot As Expert Predicts Sex Robots To Become Preferable To Humans”. <https://www.news.com.au/lifestyle/relationships/sex/french-woman-wants-to-marry-a-robot-as-expert-predicts-sex-robots-to-become-preferable-tohumans/newsstory/fa40fc51a55564627589e80d3a527059>. [29.08.2019].

robotu ile evlenmek isteyen kadın Fransa’da robot ile evlenmenin yasal olmasını beklemektedir. Lily twitter hesabından “*Tercihim ile gurur duyuyorum. Kimseyi incitmiyoruz ve oldukça mutluyuz*” şeklinde bir paylaşımda bulunmuştur.

Ek 2. James ve April³²⁶

James 58 yaşında ve bir mühendistir. İngiltere’de yaşayan ve evli olan James, eşi ve seks robotlarıyla birlikte yaşamaktadır. James’in üç tane seks robotu vardır. Onlar arasında en gözdesinin April ismindeki robotu olduğunu söylemektedir. April görünüş olarak bir kadına benzese de konuşamayan, görmeyen, yürüyemeyen bir robottur. James, April’i alış amacını şöyle açıklamaktadır:

Her erkeğin kafasında mükemmel bir kadın vardır. Benim yaşımdaki biri için genç bir kadınla beraber olmak sadece bir hayal çünkü ben Brad Pitt değilim.

James’in, büyük bir oyuncak bebekten farksız olan bu seks robotları ile ilişkisi biraz farklıdır. Her sabah onları giyindirip makyajını yapmakta ve onları yatak odasından yaşam alanına taşımaktadır. Televizyonun karşısına bütün seks robotlarını dizerek eşi Tine ile beraber televizyon izlemektedirler. Eşi Tine, ilk başlarda James’in seks robotları ile olan bu tutumunu biraz tuhaf bulsa da zamanla alıştığını ve hatta gerçek bir kadınla onu aldatmadığı için mutlu olduğunu dile getirmektedir. Her ne kadar Tine seks robotlarının gerçek bir kadın olmadığını farkında olsa da James’in robotlara olan tutumundan düşüncesinin Tine’ya göre farklı olduğunu görmekteyiz. Çünkü James, seks robotu April’i bir tekerlekli sandalyeye (çünkü yürüyemiyor) koyarak onu bayan kuaförüne götürmekte ve ona bakım yaptırmaktadır. Hatta bazı günler April ile güzel manzaralar izlemeye gitmektedir. Ayrıca April’i bazı akşamlar yemeğe bile götürerek James, insanların onun nefes alamayan bir oyuncak olduğunu fark edememeleri övünmektedir. April için çok derin şeyler hissettiğini dile getiren James onun bir seks oyuncakından çok daha fazlası olduğunu söylemektedir. Fakat ironiktir ki April’in gerçek bir kadından farksız olduğunu anlatırken bu iddiasını onunla yaşadığı cinsel tecrübeleri örnekendirerek desteklemektedir. Çünkü James’in April ile somut olarak ve birlikte yaşayabildiği tek deneyim cinselliktir. Onun dışında kalanlar (yemeğe götürme, manzara izleme) şeylerde ise April ile herhangi bir paylaşımı yoktur. Fakat James yine de April görüyor, duyuyor ve anlıyormuş gibi ona izledikleri manzara ile ilgili bilgi veriyor. Dolayısıyla James, April ile olan bu

³²⁶ Buradaki bilgilerin tamamı Sex Robots Are Coming isimli belgeselden alınmıştır. <https://www.youtube.com/watch?v=qGDSmIljNpQ>. [14.09.2019].

tek kişilik ilişkisini hayal ile desteklemektedir. Buna rağmen günün birinde eşi veya robotu arasında bir seçim yapmak zorunda kalsa hangisini tercih edeceğini bilemediğini dile getirmektedir.

Kaliforniya’da bulunan ve seks robotu üreten Realbotix şirketi yeni geliştirdiği Harmony isimli yapay zekâya sahip robotunu test etmek amacıyla James’ı Kaliforniya’ya davet etmiştir. Şirketin kurucusu olan Matt McMullen, en son teknoloji ile üretildiğini söylediği Harmony’nin özelliklerini şöyle anlatmaktadır:

Üretiliş amacı, insanları mutlu etmektedir. Gerçek insan vücuduna yakın silikon bir vücutu vardır. Konuşabilir, göz kırpar, gülebilir ve belirli yüz mimiklerini yapabilir.

Harmony ile buluşturulan James çok heyecanlanır. Harmony ile kısa bir diyalogun ardından onun gerçek bir kadından farksız olduğunu söyleyen James düşüncelerini şöyle dile getirmektedir: “Bu inanılmaz, gerçekten odaya bir canlılık getirdi. Bu tamamen başka bir seviye”.

Harmony ile görüşmesinden sonra seks robotları için teknolojinin zamanla daha iyi şeyler sunabileceğini düşünen James, bulunduğu zamanı yeni bir dönemin başlangıcı olarak nitelendirmektedir. Şimdilerde sadece evde bulunabilen seks robotlarının gelecekte halka karışarak insanlara daha yakın olacağını dile getirmektedir.

Ek 3. Davecat ve Sidore³²⁷

Davecat, 47 yaşında ve veri giriş uzmanıdır. Michigan’ın güneydoğusunda yer alan Detroit’te Sidore ismini verdiği bir seks robotu ile birlikte yaşamaktadır. Konuşamayan, yürüyemeyen, göremeyen robotuna (James’in April’e yaptığı gibi) makyaj yapmakta, ona çeşitli kıyafetler almakta, hatta bazen ona kitap okumaktadır. Davecat, Sidore yiyemezse bile akşam yemeğine onunla oturmakta hatta duymasa bile ona espriler yapmaktadır. Sidore’yi insandan farksız gören Davecat bu hislerini şöyle açıklamaktadır: “Her zaman insan şeklinde olan manken, oyuncak gibi şeyleri düşünürüm. Bu gibi şeyler kendi hayatlarını yaşıyorlar. Kendi ruhları olduklarına inanıyorum ve onları insan gibi görüyorum”. Davecat, Sidore’yi insan gibi görse bile babasının bu tercihinin sıcak bakmadığını dile getirmektedir. Babasının ilişkisine bakışını şöyle ifade etmektedir:

Bence babam Sidore ile olan ilişkimi o canlı olmadığı için küçümsüyor. Sidore, insanoğlu değil. Babam, Sidore’yi yapay ve tuhaf görüyor.

³²⁷ Buradaki bilgiler farklı bir kaynak verilmediği sürece *Guys and Dolls Documentary* isimli belgeselden alınmıştır. <https://www.youtube.com/watch?v=pxCkULUnVH0> [10.09.2019].

Babasının bu düşüncesine rağmen robotu ile 15 yılı aşkın bir süredir evli olan Davecat, normal çiftler kadar iyi olduklarını dile getirmektedir. Eğer 15 yıl önce Sidore hayatına girmeseydi şu ana kadar yalnız olacağını ifade eden Davecat, robotla beraber hayatındaki her şeyin değiştiğini ifade etmektedir.³²⁸ Tek olduğunda mutlu olmasına rağmen robotuyla beraberken daha mutlu olduğunu dile getirmektedir. Davecat, bir çift gibi aynı yatakta uzanıp sohbet etmesini, sabah uyandığında onu yanında görmesini ve Sidore'nin ona bakmasını mutlu olmasının sebepleri olarak göstermektedir. Bir röportajda robotuyla olan ilişkisinin onun için ne anlam ifade ettiği sorulduğunda Davecat şöyle bir yanıt vermektedir:

Benim için bu ilişki sadece seks değildir ve hiç olmadı da. Evet ilişkimizin büyük bir kısmı bu olabilir fakat eve geldiğinde birini bulabilme, onunla hayatı paylaşabilmedir.

Tek olma (alone) ile yalnız olma (lonely) kavramları arasında fark olduğunu dile getiren Davecat, tek olmayı sevmesine rağmen yalnızlığa katlanamadığını dile getirmektedir. Hatta bundan dolayı daha fazla insanın bu tür robot veya oyuncuklara sahip olduğunu düşünmektedir. Gerçek kadınlarla ilişki yaşamadığını ve yaşamak istemediğini dile getiren Davecat bunun sebebini şöyle dile getirmektedir:

Sentetikler sadece aynı kalmazlar (fiziksel olarak) aynı zamanda sizi aldatmazlar, size yalan söylemezler, sizi yargılamazlar veya organiklerde (insanlarda) olduğu gibi tahmin edilemeyecek davranışlar sergilemezler.

Davecat'ın ifadelerinden anlaşılacağı üzere kadınlara güvenmeme sebeplerinden birini aldatma olarak dile getirmektedir. Fakat buna rağmen eşim dediği Sidore isimli robotu aldatmak için kendisine 2012 yılında ikinci robotunu almıştır. Elena ismini verdiği bu robotun Sidore'nin arkadaşı olduğunu ve Elena ile yaşadığı kaçamakların hayatına heyecan kattığını dile getirmektedir. Ayrıca iki robotunun da biseksüel olduğunu ve kendisi işte iken robotların birbirlerini eğlendirdiğini dile getirmektedir. Davecat, yirminci evlilik yıl dönümlerinde Sidore'ye robotik bir gövde hediye etmeyi planlamaktadır. Böylelikle yirmi yıllık eşini yapay zekâya sahip bir robota çevirmeyi ummaktadır. Çünkü Davecat'e göre seks robotu ile ilişki yaşamakla yapay zekâsı olan bir robotla ilişki yaşamak arasında fark vardır. Yapay zekâya sahip robotun gelecekteki getirilerini şöyle ifade etmektedir:

“Muhteşem olacak. En basitinden onla diyaloga girebileceğiz. Bence, bu bizi yeni gelişmelere götürebilecek büyük bir adım olacaktır [...] böylelikle yapay zekâ birçok insanın hayatındaki boşluğu dolduracaktır.”³²⁹

³²⁸ “Rise of The Sex Robots”. https://www.youtube.com/watch?v=6vN0cs_-RSs [10.09.2019].

³²⁹ age.

ÖZ GEÇMİŞ

1988 yılında Hatay’da doğdu. İlkokul, ortaokul ve lise öğrenimini Hatay’da tamamladı. Lisans ve yüksek lisans eğitimini Marmara Üniversitesi İlköğretim Matematik Öğretmenliği bölümünde aldı. İkinci üniversite olarak Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirdi. Halen milli eğitim bakanlığı bünyesinde matematik öğretmeni olarak çalışmakta.